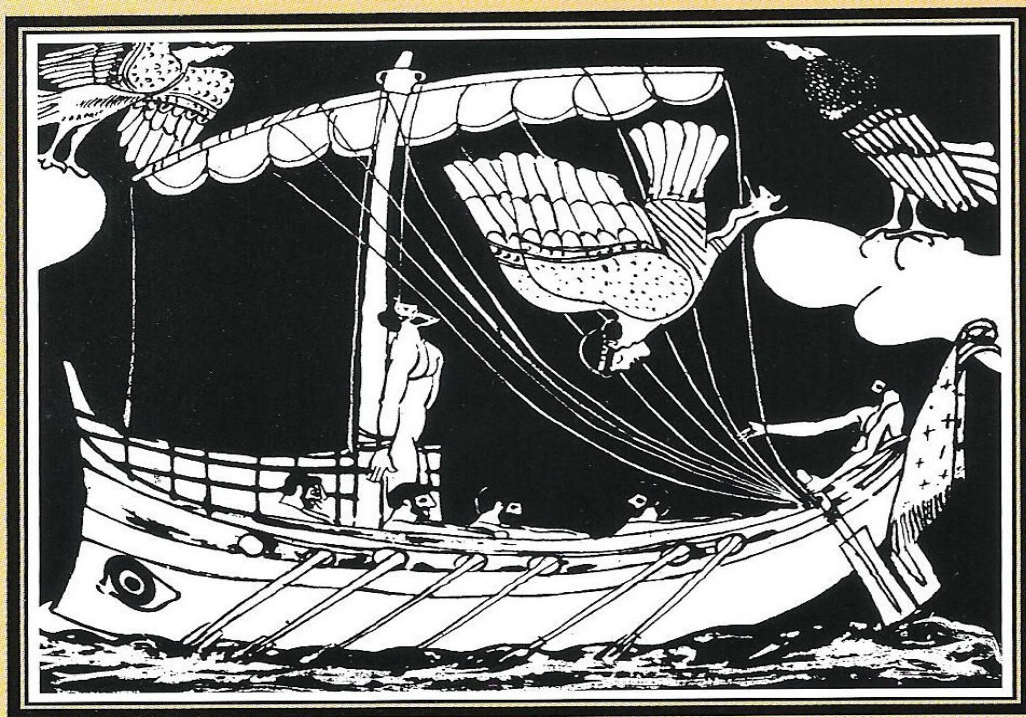

ДРЕВНОГРЪЦКИ МИТОВЕ

разказани от
ЖАН-ПИЕР ВЕРНАН

всемирът
боговете
хората

ЛУК

ЖАН-ПИЕР ВЕРНАН СТАРОГРЪЦКИ МИТОВЕ ВСЕМИРЪТ, БОГОВЕТЕ, ХОРАТА

Превод: Доротея Табакова

chitanka.info

Древногръцките митове никога не са били разказвани по-живо, по-драматично и по-завладяващо. Жан-Пиер Вернан признава, че целта му е била да вдъхне жизненост на традицията, като я облече във формата на съвременната реч. Остроумният начин, по който са представени раждането на всемира, възкачването на боговете и приключенията на героите, не оставя равнодушен нито един „слушател“. Защото историите, разказани тук, са историите на вечното човешко пътуване през вселените на божественото и земното, това са истории за победи от сина си баща, за раждането на чудовища и богове, за мъчителното завръщане на Одисей към собствените му корени и за трагедията на Едип. Вернан не просто ни убеждава, че древногръцките митове могат да оживеят; той ни кара да чуем в тях неизменния глас на човешкия дух. Книгата завършва с богат речник.

Жан-Пиер Вернан е известен френски специалист в областта на древногръцката култура и хоноруван професор в Колеж дьо Франс.

ПРЕДВАРИТЕЛНИ ДУМИ

Имало едно време... Това е заглавието, което мислех отначало да дам на тази книга. В крайна сметка предпочетох да го заменя с друго, по-експлицитно. Но сега, пред прага на творбата, не мога да се въздържа да не извикам спомена, отзвук на който беше това първо заглавие и който стои в основата на тези текстове.

Преди четвърт век, когато внукът ми беше малък и прекарваше ваканцията си с жена ми и мен, между нас се бе установило правило, също тъй непоклатимо като миенето на ръце и храненето: всяка вечер, щом идваше уреченото време и Жулиен си лягаше, го чувах как ме вика от стаята си, понякога с малко нетърпение: „Жипе, приказката, приказката!“ Сядах до него и му разказвах гръцки мит. Черпех без много усилия от репертоара на митовете, които непрестанно анализирах, разнищах, сравнявах и тълкувах, за да се опитам да ги разбера, но на него ги предавах по друг начин, направо както ми идваха на езика, подобно на вълшебна приказка, с единствената грижа разказът ми да следи от началото до края нишката на сюжета в цялото ѝ драматично напрежение: имало едно време... Жулиен изглеждаше щастлив, докато слушаше. Щастлив бях и аз. Изпитвах радостта да му поднасям направо, от уста на ухо, частица от този гръцки свят, към който съм привързан, и оцеляването на който във всеки един от нас ми се вижда по-нужно от всякога в съвременния свят. Харесваше ми също така, че това наследство достига до него по устен път, по начина, който Платон нарича дойкини приказки, така, както преминават нещата от поколение на поколение извън рамките на всякакво официално образование, без посредничеството на книгите, за да съставят целия багаж на „извънтекстуалните“ знания и поведенчески жестове: като се започне от правилата на приличието в думите и действията, добрите нрави, а при техниките на тялото — стиловете на ходене, бягане, плуване, каране на колело, катерене...

Без съмнение имаше много наивност в това да вярвам, че допринасям за съхранението и оживяването на древните предания,

като им преотстъпвам гласа си всяка вечер, за да ги разкажа на едно дете. Но тогава беше време, в което, както си спомняме — става дума за седемдесетте години — митът беше на гребена на вълната. След Дюмезил и Леви-Строс треската за изследвания на мита бе обзела една шепа елинисти, устремени заедно с мен към проучване на легендарния свят на древна Гърция. Колкото повече напредвахме и анализите ни се развиваха, толкова по-проблематично ставаше съществуването на обща митична мисъл и ние стигнахме до въпроса: що е мит? Или по-точно, като се има предвид областта на изследванията ни: що е гръцки мит? Разбира се, разказ. Но трябва да се знае как тези разкази са създадени, установени, предавани, съхранявани. Прочее, в случая с Гърция те са достигнали до нас едва в края на пътя, под формата на писмени текстове, най-древните от които принадлежат на литературни творби от всички жанрове, епос, поезия, трагедия, история, дори философия, където — с изключение на Илиада и Одисея и Хезиодовата „Теогония“ — присъстват най-често в разпокъсан вид, фрагментарно, понякога само загатнато. Едва в късно време, около началото на новата ера, ерудитите са събрали тези многобройни, повече или по-малко разминаващи се предания, за да ги представят унифицирано в общ корпус, подредени последователно, сякаш на лавиците на Библиотека — за да използваме тъкмо заглавието, дадено от Аполодор на сборника му, който става един от класическите текстове по този предмет. Така се е оформило това, което е прието да се нарича гръцка митология.

Мит, митология; това наистина са гръцки думи, свързани с историята и с някои черти на тази цивилизация. Трябва ли да извадим оттук заключението, че те не се простират извън нея и че митът, митологията съществуват единствено само в гръцката си форма и в гръцкия смисъл на думата? Тъкмо обратното е вярно. За да бъдат разбрани самите елински легенди, ни е нужно сравнение с преданията на други народи, принадлежащи на много различни култури и епохи, било Китай, Индия или Близкия изток в древността, било предколумбова Америка или Африка. Сравнението се е наложило, тъй като тези наративни традиции, колкото и да са различни, представят достатъчно много общи черти както помежду си, така и с гръцките митове, за да търсим тяхното родство. Клод Леви-Строс твърди като нещо очевидно, че митът, откъдето и да произхожда, от пръв поглед се

разпознава като такъв, без да има риск да го объркаме с други форми на разказ. И действително, ясно са изявиени различията с историческия разказ, който в Гърция се гради в известен смисъл срещу мита, доколкото претендира да представи точните отношения между близки във времето събития, които могат да бъдат потвърдени от достойни за доверие свидетели. Що се отнася до литературния разказ, той е чиста фикция, представяща се откровено за такава, чиито качества са свързани преди всичко с таланта и майсторството на създателя ѝ. Тези два типа разкази обикновено се приписват на един автор, който поема отговорността за тях и ги съобщава от свое име, в писмен вид, пред читателска публика.

Съвсем различен е статутът на мита. Той се представя под формата на разказ, дошъл от дълбините на времето, съществуващ още преди някой разказвач да се захване да го излага. В този смисъл митологичният разказ не зависи от индивидуален съчинителски акт, нито от творческо въображение, а от традицията и паметта. Тази дълбока функционална връзка със запаметяването приближава мита към поезията, която първоначално, в най-древните си прояви, може да се смеси с процеса на митотворчеството. Образец в това отношение е случаят с Омировия епос. За да тъче разказа си за приключенията на легендарните герои, епосът действа първо със средствата на устната поезия, съставяна и пята пред слушатели от вдъхновени от богинята Памет (Мнемозина) няколко поколения аеди; едва по-късно тя е подложена на редакция с цел да се установи и фиксира официалната версия на текста.

Дори и днес едно стихотворение живее само ако е изговорено; трябва човек да го знае наизуст и за да му вдъхне живот, да си го рецитира с мълчаливите думи на вътрешната реч. Също и митът е жив само ако още се разказва от поколение на поколение в-ритъма на всекидневния живот. В противен случай, пратен в изгнание в библиотеките, закован в писмена форма, той се превръща в справка, предназначена за читателския елит на специалистите по митология.

Памет, устна употреба, традиция: това са условията на съществуване и оцеляване на мита. Те му налагат някои характерни черти, които изпъкват по-ярко, ако проследим сравнението на поетичното творчество и митотворчеството. Ролята, която те вменяват на речта, разкрива основна разлика между тях. Откакто на запад с

появяването на трубадурите поезията става автономна, тя се отделя не само от големите митични разкази, но също и от музиката, съпровождала я до XIV-ти век, и си създава специфична област на речева изява. От този момент нататък всяко стихотворение представлява индивидуална конструкция, много сложна, разбира се полисемична, но същевременно тъй стриктно организирана, тъй свързана в отделните си части и на всички равнища, че трябва да бъде запаметена и рецитирана както си е, без нищо да бъде пропуснато или променено. Стихотворението остава идентично през всичките изпълнения, които го актуализират в пространството и времето. Речта, даваща живот на поетичния текст, публично за слушателите или частно за самия себе си, има единствен и неизменен облик. Достатъчно е да се промени една дума, да се пропусне един стих, да се разстрои един ритъм, за да рухне целият градеж на стихотворението.

Напротив, митичният разказ е полисемичен не само, подобно на поетичния текст, чрез множествеността на планове на съдържание. Той не е фиксиран в окончателен вид. Той винаги съдържа в себе си многобройни варианти и версии, с които разказвачът разполага и които избира според обстоятелствата, публиката или предпочитанията си, като съкращава, прибавя или променя, ако сметне за нужно. През цялото време, в което устната легендарна традиция е жива и остава свързана с начина на мислене и нравите на една група, тя е в движение: разказът остава частично отворен за нововъведения. Когато митологът антиквар я открива в края на пътя ѝ, вече вкаменена в литературни или ерудитски текстове, както споменах, че става с гръцкия мит, всяка легенда изисква от него, ако той иска да я интерпретира коректно, да разширява изследването си пласт по пласт: от една от версиите към всички останали по тази тема, дори и да са напълно второстепенни; после към други митични разкази, близки или далечни, и дори към други текстове, принадлежащи към различни дялове на същата култура: литературни, научни, политически, философски, и накрая към повече или по-малко подобни разкази от отдалечени цивилизации. Обект на интереса на историка и антрополога е интелектуалният фон, за който свидетелства нишката на разказа, рамката, в която е втъкан, а те могат да бъдат разкрити само посредством сравняване на разказите и проследяване на различията и сходствата им. За различните митологии са в сила размислите, които

Жак Рубо така удачно изказва относно Омировите творби и легендарния елемент в тях: „Те не са само разкази. Те съдържат съкровищница на мисли, на езикови форми, на космологични представи, на морални наставления и т.н., съставлящи общото наследство на гърците от предкласическата епоха.“^[1] В изследователската си работа за извличане на бял свят на тези подземни „съкровища“, общото наследство на гърците, ученият понякога изпитва чувство на фрустрация, така сякаш е изгубил от поглед в процеса на търсене онази „изключителна наслада“, която Лафонтен предусеща, ако някой му разкаже „Магарешката кожа“. С тази наслада от разказването, която си припомних в самото начало на този увод, щях да се разделя без особена мъка, ако четвърт век по-късно, на същия хубав остров, където споделях с Жулиен ваканция и разказване, едни приятели не бяха поискали да им разказвам гръцки митове. Това и сторих. Тогава те ми предложиха, влагайки много настоятелност, за да ме убедят, да направя в писмена форма това, което им бях разказал. Работата не беше лесна. Преходът от устното слово към писмения текст е твърде затруднителен. Не само защото писането е лишено от онова, което дава плът и живот на устния разказ: гласа, интонацията, ритъма, жеста, но също и защото зад тези форми на изразяване прозират два различни стила на мислене. Когато едно устно изказване се възпроизведе без промяна върху хартия, текстът става неубедителен. Когато пък, напротив, един текст е създаден първо в писмен вид, прочитането му на глас никого не може да измами: той не е създаден, за да бъде чул от слушатели; той е външен за устността. Към това първоначално затруднение — да пишеш както говориш, се прибавят множество други. Преди всичко трябва да избереш една версия, сиреч да пренебрегнеш вариантите, да ги заличиш, да им наложиш мълчание. И в самия начин да излага избраната версия разказвачът се намесва като интерпретатор, дотолкова, доколкото за митичния сценарий, който той излага, не съществува окончателно фиксиран модел. При това как изследователят би могъл да забрави, когато се прави на разказвач, че е също така учен, търсещ интелектуалния фундамент на митовете, и че ще внесе в разказа си тези значения, чиято тежест е изпъкнала в предходните му изследвания?

Не бях забравил за тези препятствия и тези рискове. При все това направих крачката. Опитах се да разказвам така, сякаш традицията на

тези митове може още да продължи съществуването си. Исках гласът, който някога в течение на столетия се е обръщал направо към гръцките слушатели, а после е замлъкнал, да зазвучи отново за днешните читатели, и тъкмо този глас, ако само съм успял да го постигна, да продължи да отеква като ехо на страниците на тази книга.

[1] Jacques Roubaud, *Poesie, Memoire, Lecture*, Paris-Tiibingen, Eggingen, Editionns Isele, coll. „Les Conferences du Divan“, 1998, p. 10. ↑

ПРОИЗХОДЪТ НА СВЕТА

Какво е имало, когато още не е имало неща, когато е нямало нищо? На този въпрос гърците са отговорили с разкази и митове.

В самото начало това, което съществува най-първо, е Зевът: гърците го назовават *Хаос*. Какво е Зевът? Той е празнота, тъмна празнота, в която нищо не се различава. Пространство на падане, шемет и объркване, без предел, без дъно. Този Зев ни засмуква като отвор на огромна паст, в която всичко се разтваря в неразличимостта на мрака. И така, в началото съществува само този Зев, сляпа, нощна, безгранична бездна.

После възниква Земята. Гърците ѝ викат *Гей*. Земята изниква в самото сърце на Зева. Ето я, родена след Хаоса и представляваща в някои отношения негова противоположност. Земята вече не е онова тъмно, безгранично и неопределено пространство на срутване. Земята има своя форма: ясна, отграничена, точна. На объркаността, тъмната неопределеност на Хаоса се противопоставят отчетливостта, здравината, стабилността на Гей. На Земята всяко нещо е очертано, видимо, стабилно. Можем да определим Гей като онова, върху което боговете, хората и животните могат да стъпват уверено. Тя е подът на света.

В НЕДРАТА НА ЗЕМЯТА: ЗЕВЪТ

Роден от обширния Зев, светът оттук насетне има свой под. От една страна, този под се издига нагоре под формата на планини; от друга, потъва надолу под формата на подземие. Тази под-земя се простира неограничено, така че по някакъв начин онова, което се намира в основата на Гея, под твърдата и стабилна почва, е все така бездната, Хаосът. Земята, изникнала от недрата на Зева, остава свързана с него в дълбините си. За гърците Хаосът извиква представата за непрозрачна мъгла, в която всички граници се размиват. В самите дълбини на Земята се открива отново тази изначална хаотичност.

При все че Земята е видима и има ясно отграничени очертания, при все че всичко родено от нея ще притежава като нея ясни граници и предели, тя все пак остава подобна на Зева в дълбочина. Тя е черната Земя. Прилагателните, с които се определя в разказите, понякога са подобни на тези, с които се назовава Зевът. Черната Земя се протяга между горе и долу; между мрака, от едната ѝ страна, дълбините, представляващи вкоренеността ѝ в Зева, и от другата ѝ страна увенчаните със сняг планини, които тя изхвърля към небето, лъчезарните планини, чиито най-високи върхове достигат онзи пояс на небето, който е непрестанно потопен в светлина.

В обиталището, наричано космос, Земята представлява основа, но тя има не само тази роля. Тя ражда и отхранва всички неща, освен някои същества, за които ще говорим по-нататък и които са породени от Хаоса. Гея е всеобщата майка. Гори, планини, подземни пещери, морски вълни, небесен простор — всички те са родени от Гея, Земята майка. И тъй, отначало има бездна, Зев, огромна паст, подобна на мрачна безкрайна пещера, която обаче в някакво по-късно време се обръща към здрава основа: Земята. Тя пък от своя страна се устремава нагоре и се спуска надолу.

След Хаос и Земята възниква на трето място това, което гърците наричат *Ерос*, наречен по-късно от тях „старият Ерос“ (любовен копнеж), изобразяван с бели коси: това е първичният Любовен копнеж.

Защо го има този изначален Ерос? Защото в тези древни времена още не съществува мъжко и женско, няма полово определени същества. Този първичен Ерос не е онзи, който възниква по-късно с появата на мъжете и жените, на мъжките и женските същества. От този момент нататък въпросът ще бъде да се съединят противоположните полове, което непременно предполага желание от страна на всеки един от тях, един вид съгласие.

Прочее, Хаос е дума в среден, а не в мъжки род. Гея, Земята майка, естествено е в женски. Но кого може тя да обича извън самата себе си, щом като е сама с Хаоса? Следователно Ерос, който се появява трети по ред след Зева и Земята, като начало не е онзи, който управлява разнополовата любов. Първичният Ерос изразява порив към света. По същия начин, по който Земята изплува от Зева, от Земята избликва това, което се намира в недрата ѝ. Онова, което е било примесено с нея, се оказва изхвърлено навън: тя го ражда без да е имала нужда да се съвкупява с когото и да било. Това, което Земята освобождава и открива, се е намирало скрито в нея.

Земята ражда първо един много важен персонаж: Уран, Небе, а по-точно Звездно небе. След това поражда Понт, водата, всичките води, да го наречем Морски талаз, тъй като гръцката дума е в мъжки род. И тъй, Земята ги зачева без да има връзка с някого. Чрез вътрешната си сила Земята дава развитие на това, което вече е било в нея, а от момента, в който тя го пуска да излезе навън, се превръща в неин двойник и противоположност. Защо? Защото тя създава Звездното небе равно на самата нея, нещо като копие, равно на нея по стабилност, здравина и размери. Тогава Уран ляга върху ѝ. Земя и Небе съставят двата прилягащи един към друг плана на света, под и свод, долу и горе, които се покриват напълно.

Когато Земята ражда Понт, Морския талаз, той я допълва и прониква в нея, ограничава я под формата на широки водни простори. Морският талаз, както и Уран, е противоположност на Земята. Ако Земята е твърда, плътна, с която предметите не могат да се смесват, то Морският талаз, напротив, е само течност, безформена и неуволима флуидност: водите се размесват, неразграничими и разбъркани. На повърхността Понт е лъчезарен, но в дълбините си е напълно тъмен, което го сближава, както и Земята, с част от хаоса.

Така светът е построен въз основа на три първоначални същности: Хаос, Гея, Ерос, после от още две, създадени от Земята: Уран и Понт. Те са едновременно природни сили и божества. Гея е земята, по която стъпваме, и същевременно богиня. Понт представлява морските води и също е божество, на което могат да се въздават почести. От тази отправна точка тръгват разкази от друг тип, пълни с насилие и драматизъм.

КАСТРИРАНЕТО НА УРАН

Да започнем от Небето. И така, ето го Уран, роден от Земята и еднакъв по размери с нея. Той лежи, плюснал се е върху тази, която го е създала. Небето покрива напълно Земята. Всяко ъгълче земя си има съответното парче небе, прилепнало за нея. От момента, в който Гея, тази могъща богиня, Майка Земя, създава Уран, който е нейно точно съответствие, неин двойник, симетричното ѝ повторение, ние имаме пред нас двойка противоположности — мъжко и женско същество. Уран е мъжът-Небе така, както Гея е жената-Земя. Откакто съществува Уран, Ерос действа по друг начин. Вече не става така, че Земята сама по себе си ражда намиращото се в нея, нито пък Уран ражда съдържащото се в него, а от сливането на тези две сили се раждат същества, различни и от двете.

Уран непрестанно излива семето си в лоното на Гея. Първичният Уран няма друга дейност освен сексуалната. Да покрива Гея непрекъснато, колкото може: той мисли само затова и прави само това. Бедната Земя се оказва бременна с цяла върволица деца, които не могат да излязат от недрата ѝ и остават на мястото, на което Уран ги е създал. Тъй като Небето никога не се отделя от Земята, между тях няма пространство, което да позволи на децата им, титаните, да излязат на светло и да заживеят самостоеен живот. Те не могат да придобият собствената си форма, не могат да станат индивидуални същества, защото са постоянно изтиквами в лоното на Гея, тъй както самият Уран е бил там, преди Гея да го роди.

Кои са децата на Гея и Уран? Първо се раждат шестте титана и шестте им сестри титаниди. Първият титан се казва Океан. Той представлява онзи течен пояс, който обкръжава света и тече в кръг, така че краят на Океан е и негово начало; световната река прелива в самата себе си по затворен кръг. Най-младият от титаните се казва Кронос, наричат го „Кронос с подлите мисли“. Освен титаните и титанидите се раждат две тройки съвсем чудовищни твари. Първата тройка са циклопите — Бронт, Стероп и Арг, — могъщи еднооки същества, чиито имена подсказват металургичните им занимания:

тътена на гръмотевицата, блясъка на светкавицата. Тъкмо те ще изработят мълнията, за да я подарят на Зевс. Втората тройка се състои от така наречените хекатонхейри (сторъки) — Кот, Бриарей и Гий. Те са чудовища с огромни размери, с по петдесет глави и сто ръце, всяка от които е надарена със страхотна сила.

Редом с титаните, първите индивидуализирани божества — тъй като вече не са, подобно на Гея, Уран и Понт, персонификации на природни сили, — циклопите представляват огнеността на погледа. Те имат само по едно око в средата на челото, но това око е поразяващо подобно на оръжието, което ще поднесат на Зевс. Магическата сила на окото. От своя страна сторъките изразяват грубата мощ, способността за победа, за надделяване чрез физическата сила на ръцете. За едните — силата на изпепеляващото око, за другите — силата на ръка, способна да удържи, смаже, разбие, победи, да господства над всяко създание на света. Обаче титаните, сторъките и циклопите остават в корема на Гея: отгоре ѝ е разпрострял Уран.

Все още не съществува истинска светлина, защото Уран, както е проснат върху Гея, задържа на повърхността ѝ вечна нощ. Тогава Земята дава воля на гнева си. Тя е яростна, защото задържа в себе си децата си, които не могат да излязат и така я раздуват, притискат и задушават. Земята се обръща към тях, по-точно към титаните, с думите: „Слушайте, баща ви ни оскърбява и ни подлага на ужасен тормоз. Трябва това да свърши. Трябва да се разбунтувате срещу баща си Небето.“ При тези дръзки думи титаните са обзети от ужас в корема на Гея. Уран, разположен все така неподвижно върху майка им и равен на нея по големина, им изглежда труднопобедим. Само най-малкият, Кронос, се съгласява да помогне на Гея и да премери сили с баща си.

Земята измисля изключително усукан план. За да осъществи намерението си, тя изработва вътре в себе си инструмент, сърп (*harpe*), направен от бял метал — стомана. После дава в ръцете на младия Кронос този сърп. Той е вътре в корема на майка си, на мястото, където Уран се съединява с нея, и дебне в засада. Когато Уран влива семето си в Гея, Кронос хваща гениталиите на баща си, стисва ги здраво и ги отсича със сърпа, който държи в дясната си ръка. После, без да се обръща с лице, за да се предпази от нещастия, които действието му може да навлече, хвърля през рамо члена на Уран. От този отсечен и запратен надалеч мъжки орган на земята капят капки кръв, а самият

член отлита по-далеч, в морето. В момента на скопяването Уран надава рев на болка и бързо се отдръпва от Гея. Тогава именно той се установява в най-горната част на света, за да не мръдне вече оттам. И тъй като Уран е равен по размери на Гея, няма такова парченце земя, над което да не се намира също такова парче небе.

ЗЕМЯТА, ПРОСТРАНСТВОТО, НЕБЕТО

Скопявайки Уран по съвета и с хитрината на майка си, Кронос осъществява решаващ преход в раждането на космоса. Той разделя небето и земята. Така създава свободно пространство между небето и земята: всичко, което роди земята, всичко, което живите същества породят, вече ще има място, за да диша и да живее. От една страна, пространството е преобразено, но от друга времето също търпи промяна. Докато Уран тежеше върху Гея, нямаше смяна на поколенията, всички те оставаха погребани в лоното на породилото ги същество. От момента, в който Уран се отдръпва, титаните могат да излязат от майчината утроба и на свой ред да създават потомство. Така започва смяната на поколения. Пространството е освободено и „звездното небе“ сега играе ролята на таван, нещо като голям тъмен балдахин, прострян над земята. От време на време тъмното небе се осветява, защото отсега насетне се сменят денят и нощта. Появява се ту черно небе с единствената светлинка на звездите, ту сияйно небе с единствената сянка на облаците.

Да оставим за момент потомството на Земята и да се върнем към децата на Хаоса. Зевът поражда две същества, едното се казва *Ереб*, а другото *Нюкс* — Нощ. Ереб, като пряко продължение на Хаоса, е абсолютната тъмнина, мощта на тъмното в чистия му вид, без примеси. Случаят с Нощта е различен. Тя също, както и Гея, поражда деца, без да се съвкупява с никого, така, сякаш ги извайва от собствената си нощна тъкан: това са *Етер*, Сияйната светлина, и от друга страна *Хемера*, Ден, Дневна светлина.

Ереб, дете на Зева, представлява тъмнината, свойствена на Хаоса. Напротив, Нюкс, Нощта, припомня за деня. Няма нощ без ден. Когато Нощта поражда Етер и Хемера, какво всъщност прави? Както Ереб е тъмнината в чист вид, така Етер е сияйността в чист вид. Етер образува двойка с Ереб. Сияйният Етер е онази част на небето, където никога няма тъмнина, онази част, която принадлежи на олимпийските богове. Етер е изключително ярка светлина, никога незасенчена и от най-малката сянка. Напротив, Нощта и Денят се опират един на друг,

като се противопоставят. Откакто пространството е отворено, Нощта и Денят се сменят в равномерен ритъм. При входа на Тартар се намират вратите на Нощта — входът на нейното обиталище. Тъкмо там се явяват ту Нощта, ту Денят, поздравяват се, разминават се, без никога да се застигнат или докоснат. Когато има нощ, няма ден, когато има ден, няма нощ, но не съществува нощ без ден.

Както Ереб изобразява пълен и окончателен мрак, така Етер въплъщава абсолютната светлина. Всички живи същества на земята са творения на деня и нощта; освен в смъртта, те не познават онази пълна тъмнина, в която никога не наднича слънчев лъч, тъмата на Ереб. Хората, животните, растенията живеят и денем, и нощем в това единство на противоположности, а пък боговете от своя страна са на върха на небето и не познават смяната на деня и нощта. Те живеят сред непрестанна сияйна светлина. Горе — небесните богове в блестящия Етер, долу — подземните богове или победените и изпратените в Тартар, живеещи в непрестанен мрак, и най-сетне смъртните, в този свят, който вече представлява свят на смесеността.

Да се върнем към Уран. Какво става, когато той се установява неподвижно на върха на света? Той вече не се събира с Гея, с изключение на момента на поройни плодоносни дъждове, при които небето се излива, а земята зачева. Този благотворен дъжд дава възможност на земята да роди нови същества, нови растения, житни култури. Но с изключение на този период всяка връзка между небето и земята е прекъсната.

Докато се отдалечава от Гея, Уран изрича страшно проклятие към синовете си: „Вие ще се казвате титани — им казва той, правейки словесна игра с глагола *titaino*, — защото *прострахте* твърде високо ръце, ще платите за престъплението си, че вдигнахте ръка срещу баща си.“ Капките кръв, паднали на земята от отсечения му член, след известно време пораждат Ериниите. Това са първични сили с основно предназначение да пазят спомена за оскърбление между кръвни роднини и да доведат до възмездие, колкото и дълго време да им трябва за това. Те са божества на отмъщението за престъпления между роднини. Ериниите представляват ненавистта, спомена за простъпката и изискването за отплата.

Заедно с Ериниите от кръвта на Уран се раждат гигантите и Мелиите, нимфите на голямото дърво ясен. Гигантите са преди всичко

воини, персонифициращи воинското насилие: не познаващи нито детство, нито старост, цял живот зрели мъже в разцвета на силите, посветени на воюването, привързани към смъртоносните битки. Нимфите на ясена, Мелиадите, също са войнствени, също имат вкус към кланетата, тъй като дръжките на копията, които воините използват по време на боя, са именно от обитаваните от тях дървета. И така, капките кръв на Уран пораждат три вида същества, възплъщаващи насилието, възмездието, битката, войната, клането. В представите на гърците едно име обхваща цялото това насилие — Ерида, конфликт от всякакъв характер и форма, или раздор в рамките на един и същи род, когато става дума за Ериниите.

РАЗДОР И ЛЮБОВ

Какво става с мъжкия член, който Кронос хвърля в морето, в *Понт*? Той не потъва сред вълните, а плува, носи се, и пяната на спермата се смесва с морската пяна. От тази пенлива смес около члена, който се рее по вълните, се създава великолепно същество: Афродита, богинята, родена от морето и пяната. Тя се носи известно време по морето, а после стъпва на своя остров, на Кипър. Тя върви по пясъка и под нейните стъпки се раждат най-уханните и най-прекрасните цветя. По следите на Афродита вървят *Ерос* и *Химер*, *Любов* и *Копнеж*. Този Ерос не е първичният Ерос, а един Ерос, който иска отсега нататък да има мъжко и женско. Понякога ще казват, че е син на Афродита. Следователно този Ерос си е променил ролята. Той вече няма за задача, както в самото начало на космоса, да извлече на светлина онова, което се съдържа в недрата на първичните сили. Сега вече ролята му е да съединява две съвсем индивидуализирани същества от различен пол в еротична игра, която предполага цяла една любовна стратегия, включваща всякакви съблазнявания, съгласия, ревности. Ерос обединява две различни същества, за да се роди от тях трето, което не е тъждествено на нито един от създателите си, но продължава и двамата. И така, вече има сътворяване, което се различава от творенето в изначалните времена. Иначе казано, прерязвайки члена на баща си, Кронос учредява две сили, които според гърците се допълват — едната се казва Ерида, Раздор, а другата Ерос, Любов.

Ерида е раздорът в сърцето на едно семейство или в сърцето на едно човечество, спорът, конфликтът в сърцето на това, което е било единно. Напротив, Ерос е съгласие и обединение на неща толкова различни, колкото са женското и мъжкото. Ерида и Ерос са и двамата продукт на един и същи основополагащ акт, който отваря пространството, дава ход на времето, дава възможност на последователни поколения да се сменят на сцената на света, която сега е отворена.

Сега всички божествени същества, с Ерида от едната страна и Ерос от другата, ще се сблъскват и воюват. Защо ще се бият? Не

толкова за да установят света, чиито основи вече са положени, колкото за да определят господаря на този свят. Кой ще царува? Вместо космогоничен разказ, който поставя въпросите „Какво е началото на света? Защо първо има Бездна? Как се е създало всичко, което се намира във вселената?“, възникват други въпроси и други, много по-драматични разкази се опитват да им дадат отговор. Как боговете, които са били създадени и на свой ред създават потомство, ще се бият и разкъсват? Как ще се разберат помежду си? Как титаните ще платят за простъпката си по отношение на баща им Уран, как ще бъдат наказани? Кой ще обезпечи стабилността на този свят, построен от едно нищо, което е било всичко, от мрак, от който е произлязла самата светлина, от празнота, от която се раждат пълнотата и твърдостта? Как светът ще стане устойчив, подреден, с индивидуални същества? Уран, отдалечавайки се, дава път на непрекъснатата смяна на поколения. Но ако при всяка смяна божествата се сражават, светът няма да има никаква устойчивост. Войната на боговете трябва да има край, за да се установи окончателно световният ред. Завесата се вдига и ни разкрива битките за божествено господство.

ВОЙНА НА БОГОВЕТЕ, ГОСПОДСТВО НА ЗЕВС

И така, декорът е разположен в театъра на света. Пространството е отворено, времето тече, поколенията се следват. Долу има подземен свят, има просторна земя, море, потокът Океан, който опасва всичко, и най-горе неподвижно небе. Така, както земята е стабилна опора за хората, животните, високо горе небето на етера е обиталище за божествата. Титаните, които са първите богове в истинския смисъл на думата, децата на Небето, са господари на този свят. Те се настаняват на най-високото, на земните планини, където се установява и обиталището на второстепенните божества — наядите, горските нимфи, планинските нимфи. Всеки заема мястото, където може да действа.

Най-горе в небето се намират боговете титани, които се наричат Ураниди, деца на Уран, момчета и момичета. Начело стои най-малкият от боговете, който е хитро, коварно, жестоко божество. Именно той, Кронос, не се поколебава да отсече гениталиите на баща си. Осмелявайки се на това действие, той разблокира вселената, създава пространството, слага начало на един диференциран, подреден свят. Това положително действие има и своята мрачна страна, то е същевременно престъпление, което ще трябва да бъде платено. Защото в момента, когато се оттегля към окончателното си местоположение, Небето не пропуска да отправи срещу децата си, първите индивидуализирани божества, проклятие, което ще се осъществи и за което ще се погрижат родените от осакатяването Еринии. Един ден Кронос ще трябва да плати дълга си на Ериниите — отмъстителки за баща му.

И така, най-младият, но и най-дързък между синовете му, този, който осъществява хитрината на Гея, за да откъсне и отдалечи Небето от нея, Кронос, ще бъде цар на боговете и на света. С него, около него са боговете титани, подчинени, но единни с него. Кронос ги е освободил, те са негови подопечни. Съществуват още две тройки

същества, родени от прегръдките на Уран и Гея, които отначало са затворени в лоното на Земята, както и братята им титаните — а именно тримата циклопи и тримата хекатонхейри. Какво става с тях? По всичко изглежда, че този ревнив, зъл и вечно мнителен и дебнеш бог Кронос, от страх да не му кроят някаква клопка, ги оковава във вериги. Той омотава тримата циклопи и тримата хекатонхейри и ги праща в подземния свят. Напротив, титаните и титанидите, братя и сестри, се събират; в частност Кронос заживява с една от тях, Рея. Тя се явява нещо като двойничка на Гея. Рея и Гея са две близки първични сили. Обаче нещо ги различава: Гея носи име, понятно за всеки грък, Гея се казва Земя и е земята; а пък Рея има собствено, индивидуално име, което не включва в себе си никаква природна стихия. Рея има по-антропоморфен, по-човешки, по-специфичен облик от Гея. Но в последна сметка Гея и Рея са като майка и дъщеря, те са много близки и си приличат.

В БАЩИННИЯ КОРЕМ

Кронос се съвкупява с Рея и, следователно, също ще има деца, които от своя страна ще породят други деца. Те ще образуват ново поколение божества, второто поколение на индивидуализирани богове, със свои имена, отношения и сфери на влияние. Но мнителният и ревнив Кронос, загрижен за властта си, няма доверие на децата си. Още повече, че Гея го е предупредила. Тъй като е майка на всички първични божества, тя знае тайните на времето и улавя онова, което е скътано в гънките му и малко по малко се показва наяве. Тя знае бъдещето предварително. Гея предупреждава сина си, че рискува сам да стане жертва на едно от децата си. Един от синовете му, по-силен от него, ще го свали от престола. Следователно господството на Кронос е временно. Затова той, изпълнен с тревога, ще вземе предпазни мерки. Щом като му се роди дете, той го глътва, прибира го в стомаха си. Така всички деца на Кронос и Рея са погълнати в бащиния корем.

Разбира се, Рея е също тъй недоволна от това поведение, както е била и Гея от държанието на Уран, който пречел на децата си да излязат на светло. Уран и Кронос по някакъв начин хвърлят потомството си в мрака на пред-раждането. Те не искат то да разцъфти под светлината, както дървото пробива почвата и живее между небето и земята. По съвет на Земята Рея решава да се противопостави на скандалното поведение на Кронос. Затова тя замисля хитрина, коварство, измама, лъжа. По този начин тя противопоставя на Кронос тъкмо онова, което го определя, защото той е бог на хитрината, на лъжата и двойствеността. Когато последното му дете, Зевс, най-малкото момче — така, както и Кронос е най-малкото момче на Уран — ще се роди всеки момент, Рея отива на Крит и ражда там тайно. Тя поверява бебето на божествени същества, наядите, които ще се наемат да го отгледат в една пещера, така че Кронос нищо да не заподозре и да не чуе плача на новороденото. По-късно, понеже виковете на детето бързо набират сила, Рея се обръща към мъжки божества — куретите, и ги моли да останат пред входа на пещерата и да танцуват бойни танци, тъй че дрънченето на оръжието и разни шумове и песни да заглушават

гласа на малкия Зевс. И така, Кронос не се усъмнява в нищо. Но тъй като знае, че Рея е била бременна, той чака да види последното си дете, което тя е родила и трябва да му покаже. Тогава какво му носи тя? Камък. Камък, увит в бебешки пелени. Тя казва на Кронос: „Полека, то е крехко, то е мъничко“, и хоп, Кронос глътва на една хапка повития камък. И тъй, цялото потомство на Кронос и Рея е в корема на Кронос, а най-отгоре е камъкът.

През това време Зевс на Крит пораства и възмъжава. Когато достига зрелост, взема решение да накара Кронос да се отплати за престъпленията си спрямо собствените си деца, а също и спрямо баща си Уран, когото е осакатил ужасно. Как обаче да го стори? Зевс е сам. Той иска Кронос да избълва, да повърне върволицата деца, които държи в корема си. Той ще постигне целта си отново чрез хитрина, която гърците наричат *metis*, т.е. този вид ум, който умее да съгласува предварително всякакви ходове, за да измами човека насреща. Хитрината на Зевс е да накара Кронос да изпие един *pharmakon*, билка, която му представя за вълшебна, а всъщност е средство за повръщане. Щом Кронос я поглъща, той започва да повръща първо камъка, после Хестия, която се появява първа, след това всичките богове и богини в обратен ред на възрастта им. На дъното се намира най-възрастният, а най-младата идва веднага след камъка. Кронос по свой начин повтаря раждането на всичките родени от Рея деца, като ги изхвърля навън.

ХРАНАТА НА БЕЗСМЪРТИЕТО

И тъй, ето една група богове и богини, които се нареждат до Зевс. Тогава започва онова, което можем да наречем война на боговете, т.е. сблъсъкът им в един конфликт, който дълго време остава без превес на някоя от страните и продължава около десет „големи години“, т.е. много хилядолетия, защото голямата година е равна на сто години, а може би и на хиляда.

На едната страна, около Кронос, се групират останалите божества титани, а на другата, около Зевс, застават Кронидите или олимпийците. Всяка страна си установява позиция, лагер на върха на планина, и се бият в течение на дълго време, без победата явно да се очертае на едната от двете страни. Така че театърът на света сега не е само разгърнат, но и завзет, разкъсван от безкрайната война между първото поколение богове и децата им. Тук отново се намесва хитрината. В тази странна битка между божествени сили има много отклонения. Сигурното е, че победата ще бъде в ръцете на този лагер, който ще има на своя страна не само грубата сила, но и гъвкавия ум. Определяща роля в тази неопределена битка играят не насилието и силовото превъзходство, а хитроумието и коварството. Затова един герой, който също е наричан титан, въпреки че принадлежи на второто поколение — син е на титана Япет, — Прометей, минава на страната на Зевс и донася на младия бог тъкмо това, което още не му достига: хитрината. Тази *metis*, изобретателният и подъл ум, позволява преди всичко да се нагласят събитията предварително, тъй че да се случат според желанието на бога.

Гея, тази велика майка, едновременно мрачна и сияйна, няма и изключително словоохотлива, обяснява на Зевс, че за да победи, трябва да се съюзи със същества, близки до титаните, но които не са в лагера на титаните; тя има предвид тримата циклопи и тримата хекатонхейри. Тъй като боговете титани са първични божества, които притежават още грубостта на природните сили, за да победи и подчини силите на безпорядъка, той трябва сам да усвои мощта на безпорядъка. Напълно рационални, напълно подредени същества не биха се справили. Зевс

има нужда в лагера си от създания, възплъщаващи мощта на грубото насилие и страстното безредие, което представляват титаните.

Затова Зевс развързва и освобождава циклопите и хекатонхейрите, които оттогава насетне са готови да му помагат. Но конфликтът не се изчерпва с това. За да намери в тях верни съюзници, Зевс трябва не само да им върне свободата на движение, измъквайки ги от затвора на мрака, където са били тикнати от Кронос, но трябва също и да им даде увереност, че ако се бият на негова страна, ще получат право на нектар и амброзия, т.е. на храната на безсмъртието.

Тук отново възниква темата за храната, която вече е изиграла важна роля: Кронос е изгълтал децата си с бесен апетит и е направил от тях своя храна; той толкова се стреми да си натъпче корема, че когато вместо бебе му поднасят камък, поглъща и него. Хекатонхейрите и циклопите, които са от поколението на титаните, са превърнати от Зевс в истински олимпийци, понеже той им е дал привилегията на храната на безсмъртието. Защото характерното за олимпийските богове е това, че противно на животните, хранещи се с каквото им падне, противно на хората, ядящи хляб, вино и месо на ритуално заклани животни, боговете не се хранят, или поточно консумират храна на безсмъртието, свързана с вътрешната им жизненост, която за разлика от човешката не се изчерпва никога и не познава умората. Хората, след като направят някакво усилие, огладняват и ожадняват. Те трябва наново да си заредят батериите. Боговете нямат тази постоянна грижа. Напротив, тяхното съществуване е непрекъснато. Нектарът и амброзията, поднесени на хекатонхейрите и циклопите, е потвърждение, че те наистина принадлежат на света на боговете, в пълния смисъл на думата. От една страна тънката хитрина, от друга — грубата сила, насилие и развихряне на безредието, обърнати чрез циклопите и хекатонхейрите срещу титаните, които го възплъщават. В крайна сметка след десет големи години битка с променлив успех везната се накланя в полза на тези, които се наричат олимпийци, защото водят битката от върха на Олимп.

Кои са циклопите? Как донасят те победата на Зевс? Като му предоставят непобедимо оръжие, мълнията. Отново Гея, която следи всичко, им дава средствата да го изработят, така, както е извлякла от недрата си белия метал на сърпа, с който е въоръжила Кронос. Сега

отново тя предоставя материала. Еднооките циклопи, ковачи, едни предварителни Хефестовци, са господари на гръмотевицата и я дават на разположение на Зевс, за да си служи с нея. В ръката на Зевс тя е невероятно мощна и действена наситена светлина и огън. Сега става ясно защо циклопите са еднооки: защото самото око сякаш е огън. Вътре в недрата на съществата погледът е за древните — онези, които са измислили тези истории — лъч светлина, излизащ от окото. А светлината, избликваща от окото на Зевс, е именно светкавицата. Всеки път, когато той е наистина в опасност, окото му изпепелява противниците. Окото — от една страна за циклопите, а от друга за хекатонхейрите, тези огромни чудовища с умножена по сто сила на ръцете, *cheires* на гръцки. Хекатонхейри значи сторъки: те са силата на сграбчването. С тези два коза, изпепеляващото око на циклопите и мощта на побеждаващата ръка, Зевс става наистина непобедим.

В тази битка има връхна точка. В разгара на сражението между божествата, когато Зевс мята гръмотевицата си и хекатонхейрите се втурват срещу титаните, светът се връща в хаотично състояние. Планините рухват, земята се нацепва и от дъното на Тартара, където царува Нощта, изведнъж се издига мъгла от дълбините. Небето се срутва върху земята, светът се завръща в Хаоса, най-старото състояние на изначално безредие, когато още нищо не е имало форма. Победата на Зевс не е само начин да се наложи над своя противник и баща Кронос, а е и начин да се пресътвори светът, да се възсъздаде подреден свят въз основа на Хаос, на Зев, в който нищо не се вижда, в който всичко е безредие.

Става ясно, че една от силите на Зевс, независимо дали ползва ръката на хекатонхейрите или окото на циклопите, се дължи на способността му да покори противника си, да му наложи подчинение. Господството на Зевс е господство на царя, който владее вълшебството на завързването. Щом някой се изправи срещу него, Зевс мята бляскавия камшик на погледа си и го обвива с него. Сила на окото, сила на ръката — и врагът пада покорен. В момента на този зловещ апотеоз на зевсовото могъщество, който включва като необходим етап временно завръщане в Хаоса, титаните са сринати на земята. Зевс ги събаря с камшичните удари на мълнията си и със здравата хватка на хекатонхейрите. Те падат, а сторъките стоварват отгоре им планина от огромни камъни, под която титаните повече не могат да помръднат.

Тези богове, чиято мощ се проявява чрез подвижността им, чрез постоянното им присъствие, са омаломощени, сковани и обездвижени под камара, от която не могат да се измъкнат. Силата им вече не може да действа. Сторъките Кот, Бриарей и Гий ги грабват и ги отнасят в подземния свят. Титаните не могат да бъдат убити, защото са безсмъртни, но са изпратени в подземния Хаос, в обвития в мъгла Тартар, където нищо не може да се разграничи, няма посоки — тази зейнала бездна в дъното на земята. За да не могат да се измъкнат на повърхността, Посейдон получава задачата да построи крепост край това гърло, което образува тесния проход надолу под земята към сенчестия свят на Тартар. През това гърло, като през гърло на делва, се спускат всички корени, които земята засажда в мрака, за да осигури стабилността си. На това място Посейдон издига тройни бронзови укрепления и поставя сторъките за верни стражи на Зевс. Със запущването на този отвор са взети всички предпазни мерки, за да не може никога поколението на титаните да излезе на светлина.

ГОСПОДСТВОТО НА ЗЕВС

Ето, първото действие е завършило. Сега Зевс е победител. Той е получил подкрепата на циклопите и сторъките, но се е съюзил и с някои титанични сили. В частност тази богиня, която представлява цялата страшна мощ, която могат да имат подземният свят, светът на ада, а също и водният свят — богинята Стикс. Тя тече в недрата на земята, тече в Тартара, после на едно място избликва на повърхността. Водите на Стикс са толкова могъщи, че всеки смъртен, който пийне от тях, пада мъртъв на място. Стикс решава по време на битката да напусне лагера на титаните, на който принадлежи по рождение, и да мине на страната на Зевс. Тя застава в неговите редици, водейки със себе си двете си деца на име *Кратос* и *Биа* (Власт и Сила). Кратос олицетворява властта на надмощието, способността да наложиш волята си на противниците. Биа въплъщава грубото насилие, противопоставящо се на хитрината. След победата над титаните Зевс постоянно държи в обкръжението си Кратос, властта на световното господство, и Биа, способността да отприщи насилие, срещу което няма защита. Когато Зевс пътува, където и да отива, Кратос и Биа винаги го съпровождат, застанали от двете му страни.

Като виждат това, олимпийските богове, негови братя и сестри, решават, че властта се пада на Зевс. Титаните са платили за подлостта си и ето че Зевс получава господството. Той разпределя между боговете почестите и привилегиите. Той въвежда един йерархичен божествен свят, подреден, организиран и поради това устойчив за в бъдеще. Театърът на света е установен, декорите са разположени в него. На върха му царува Зевс, разпореждайки се в един свят, който е произлязъл първоначално от Хаоса.

Идва ред на други въпроси. Уран и Кронос в много отношения като че ли си приличат. И двамата се характеризират с това, че не са пожелали да бъдат наследени от децата си. И двамата пречат на потомството си да излезе на светлина. Тези първи богове представляват пласт на божественото, който не желае друг божествен пласт да заеме мястото му при смяната на поколенията. Ако оставим

настрана тези аналогии, личността на Уран няма нищо общо с личността на Кронос от гледна точка на легендата и разказа. Уран, роден от Гея, след това неопределено се съвкупява с нея; той няма друга цел, освен да се слива с тази, която го е породила, в непрекъснат любовен акт. Уран е лишен от хитрост, той е безоръжен. Той не си представя нито за момент, че Гея може да иска да му отмъщава.

За разлика от Уран Кронос не затваря потомството си в корема на майка му, а в собствения си корем. Уран се подчинява на подтика на първичния Ерос, който го заковава, обездвижва над Гея; напротив, всичко, което прави Кронос, е определено от волята му да си запази властта, да остане господар. Кронос е първият политик. Той е не само първият цар на боговете, първият цар на вселената, но е и първият, който мисли хитро и политически от страх да не бъде лишен от царството.

С идването на Зевс се очертава един съвсем различен свят. Равните на него правят избора да го направят цар. Той разпределя с пълна справедливост почестите, които всеки е заслужил. Той дори оставя привилегиите на някои титанични сили, които са ги притежавали преди идването му на власт, и които не са взели ясна страна в конфликта на боговете. Например *Океан* не се произнася нито в полза на титаните, нито в полза на олимпийците. Но въпреки че е останал неутрален, той продължава да бди над външните граници на света, обтичайки го с водния си пояс.

Зевс оставя и дори разширява всички привилегии на Хеката, женско божество, което също така не се намесва в раздора. Вярно е, че при разпределението на правата, дирижирано от Зевс, Хеката заема периферно място. Това божество не е специфично небесно или земно, а представлява в един много стриктно подреден мъжки божествен свят една форма на игра, на забавление, на случай. Тя може да облагодетелства някого или, напротив, да му навреди, без да е много ясно защо. Хеката поднася щастие или нещастие според хрумванията си. Тя прави, или пък не прави да изобилстват рибите във водата, птиците в небето и стадата в полето. Тя въплъщава момент на случайност в божествения свят, въвежда в него мъничко каприз на случая. Зевс и Гея се издигат над времето, те знаят предварително как то ще протече; Хеката налива малко смазка в механизмите, дава на

света възможност да действа по-свободно, с простор за непредвиденото. Привилегиите ѝ са огромни.

Бихме могли да си помислим, че сега вече всичко е уредено, но разбира се нещата не стоят така. Новото поколение божества е заело мястото си. Начело стои Зевс, царят на боговете, който не просто е сменил Кронос, а представлява негова противоположност. Кронос бе несправедливостта, той не зачиташе съюзниците си, а Зевс основава господството си на известна справедливост и се грижи за равно разпределение на благосклонността към другите божества. Той изправя това, в което господството на Кронос е било едностранчиво, субективно, злосторно. Зевс въвежда една по-умерена, по-уравновесена форма на власт.

Времето минава. Зевс има деца и, разбира се, тези деца бързо ще пораснат, ще станат много силни и могъщи. Така че нещо в начина на съществуване на света представлява заплаха за божествената вселена. За да станат възрастни, съществата трябва да пораснат, и времето изхабява всяко нещо: самият Зевс е бил бебе, хленчецо в пелените си в тайната пещера, пазено от пазачи. Ето го в разцвета на силите, но няма ли и за него да настане залез? Дали за боговете, както и за хората, идва момент, в който старият цар усеща, че вече не е онова, което е бил, в който вижда как младият му син, когото е защищавал, сега става по-силен от него и има успехи там, където той самият претърпява провал? Няма ли това да се случи и на самия Зевс? По същия начин, по който Кронос детронира баща си Уран, а после Зевс детронира баща си Кронос, ще бъде ли и Зевс на свой ред детрониран от свой син? Ами да, това може или дори трябва да се случи, то сякаш предварително е записано в реда на времето. Гейя го знае; Рея също го знае. И Зевс, предупреден, трябва да вземе мерки срещу тази евентуалност. Порядъкът, който той е установил, трябва да бъде такъв, че да не може да бъде преразгледан в борба за наследяване на царската власт. След като е станал цар на боговете, господар на света, Зевс не може да бъде господар като всеки друг. Той трябва да въплъти в себе си господството като такова, постоянна и окончателна властова мощ. Един от ключовете към тази стабилност на непоклонимо царуване, идваща на мястото на поредица последователни царства, се крие в брака на бога господар.

ХИТРИНИТЕ НА ВЛАСТТА

Първата съпруга на Зевс носи името *Метида*, което значи онази форма на интелигентност, която, както видяхме, му даде възможност да завземе властта: *metis*, хитрината, способността да предвидиш всичко, което има да става, да не бъдеш изненадан или объркан от нищо, никога да не оставяш възможност да те нападнат неочаквано. И така, Зевс се оженва за Метида и скоро тя забременява с Атина. Зевс се страхува, че ще се роди син, който на свой ред ще го детронира. Как да избегне това? Тук отново се явява темата на поглъщането. Кронос поглъщаше децата си, но не бе намерил корена на злото, тъй като именно чрез една *metis*, една хитрина, една билка го накара да повърне всичките си деца. Зевс иска да реши проблема по по-радикален начин. Той си казва, че има само едно решение: не е достатъчно съпругата му Метида да е постоянно край него, а трябва той да стане самата *metis*. Как да постъпи? Метида има способността да се превъплъщава, тя може да приема различни форми, както Тетида и други морски божества. Тя може да се превърне в див звяр, мравка, скала, всичко, каквото си пожелае. Започва надхитряване между съпругата Метида и съпруга Зевс. Кой ще надделее?

Можем да предположим с не малко основания, че Зевс използва метод, който познаваме и от други случаи. В какво се състои той? За да си премери някой силите с изключително надарена вещица или магьосник, естествено сблъсъкът лице в лице е обречен на неуспех. Обратно, ако се приложи хитрост, може би има шанс за победа. Зевс пита Метида: „Наистина ли можеш да приемаш всякакви форми, можеш ли да се превърнеш в огненишащ лъв?“ Тутакси Метида се превръща в бълваща огън лъвица. Ужасяваща гледка. После Зевс пита: „А можеш ли да станеш капка вода? — Да, разбира се. — Покажи ми!“ И щом тя се превръща в капка вода, той я глътва. Ето че Метида е в корема на Зевс. Отново хитростта е изиграла ролята си. Господарят не се ограничава с това да поглъща евентуалните си наследници; оттук насетне той въплъщава в течението на времето, в неговия поток онова хитроумно изпреварващо знание, което дава възможност

предварително да осуети плановете на всеки, който би искал да го свари неподготвен, да го изпревари. Съпругата му Метида, бременна с Атина, се намира в корема му. Така че Атина ще излезе не от лоното на майка си, а от голямата глава на баща си, която се е превърнала в нещо като корем на Метида. Зевс започва да крещи от болка. Прометей и Хефест се притичват на помощ. Те носят двойна брадва, удрят с нея Зевс по черепа и със силен вик от главата на бога изскача Атина, девица в пълно въоръжение, с шлем, копие, щит и бронзова ризница. Атина, изобретателната богиня, изпълнена с лукавство. Същевременно цялата хитрост на света е съсредоточена от този момент нататък в личността на Зевс. Той е в безопасност, никой вече не ще може да го свари неподготвен. Ето че големият въпрос за господството е решен. Божественият свят има господар, чиито права никой не може да оспори, защото той е самото господство. Оттук насетне нищо не може да застраши световния ред. Всичко се урежда в момента, в който Зевс поглъща Метида и по този начин става *Metioeis*, богът, изтъкан от *metis*, олицетворение на Предвидливостта.

ВСЕОБЩАТА МАЙКА И ХАОСЪТ

И тъй, войната на боговете е приключила. Титаните са победени, олимпийците са победители. Но всъщност нищо не е решено, защото след победата на Зевс в момента, когато изглежда, че светът най-сетне е в покой, че се е установил окончателен, непоклатим и справедлив ред, тъкмо в този момент Гея ражда ново по-младо същество, което едни наричат Тифей, други Тифон. Тя го зачева от любовната си връзка, подтикната според преданието от „златната Афродита“, с едно мъжко същество на име Тартар. Той е онази бездна в нея, под нея, която се явява нещо като заместител, отзвук на първосъздания Хаос. Подземен, мъглив, нощен, Тартар принадлежи към един клон, напълно различен от клона на небесните божества, каквито са олимпийците и дори титаните.

Щом като последните са изгонени от небето и изпратени в Тартар, за да останат завинаги затворени там, Гея решава, за да създаде ново и последно дете, да се слее именно с въпросния Тартар, който е противоположен на небето. Гея, тъй като е под на света, е разположена на равно разстояние от небето със сияещия етер и потъналия в мрак Тартар. Ако от върха на небето някой хвърли бронзова наковалня, ще ѝ са нужни девет дена и девет нощи, за да падне на земята на десетия ден. На същата тази наковалня, ако пада надолу от земята, ще ѝ трябва също толкова време, за да достигне Тартар. Създавайки Уран, съвкуплявайки се с него, Гея създава цялото поколение небесни божества. Тя е всеобща майка, създава всичко, предвижда всичко. Тя притежава прорицателски способности и един вид изпреварващо знание, което ѝ дава възможност да разкрива на когото пожелае по време на сраженията тайните, скрити, хитроумни пътища към победата. Но Гея е също така черната земя, мрачната земя. В нея остава нещо хаотично, нещо първично. Тя не се приобщава напълно към боговете, живеещи в блестящия етер, където няма никакви сенки. Тя смята, че не получава дължимото уважение от тези същества, които се сражават безмилостно от върха на Отрий до върха на Олимп, за да управляват света.

В началото, както си спомняме, е Хаос. После Земята. Гея, всеобщата майка, всъщност е противоположна на Хаос, но същевременно е свързана с Хаос; не само защото в дълбините си чрез Тартар и Ереб тя има хаотичен елемент в себе си, но също и защото тя възниква непосредствено след него. По онова време извън нея не съществува нищо във всемира, освен Хаос.

Съществото, което тя ще породи и което ще постави под въпрос не само Зевс, но цялата олимпийска божествена система, е хтонично същество в смисъл на земно: Хтон е земята от мрачната ѝ, нощна страна, а не земята като майка, сигурна опора за съществата, които ходят по нея и се облягат на нея. Това чудовищно, огромно и първично същество във вида, в който го създава Гея, представлява особена фигура, нещо като чудовищен звяр, който има и човешки, и нечовешки черти. Той е надарен със страховита сила, могъществото на Хаоса, на първичното, на безредното. Има силни мускули като на сторъките — ръце, свързани с раменете с огромна гъвкавост, жизненост и мощ. Краката му здраво се опират на земята, те са неуморни и в постоянно движение. Това е същество на движението, на подвижността. То не е, подобно на съществата в някои митове от Близкия Изток, тежка инертна маса, която нараства само в определени моменти и действа само като съпротивителна сила, заплашвайки да заеме цялото пространство между земята и небето. Напротив, Тифон е непрекъснато в движение, удря, размахва ръце и крака. Той не просто има сто змийски глави, ами тези глави постоянно плезят черните си езици. Всяка от тези сто глави има по две очи, хвърлящи горещи пламъци, огън, който озарява змийските глави и същевременно изгаря всичко, което се изпречи пред погледите му.

Ами какво разправя това ужасно чудовище? То издава различни гласове: от време на време говори на езика на боговете, а понякога на човешки. В други случаи издава крясъците на всички възможни диви животни: реве като лъв, мучи като бик. Гласът му, начинът му на говорене са толкова многообразни, разнородни и пъстри, колкото целият му облик е чудовищен. Съществото му изразява в по-малка степен една изключителна същност, отколкото една разбъркана смесица от всички неща, обединяване в едно лице на най-противоречиви особености и най-несъвместими черти. И ако тази хаотична във вида си, говора си, подвижността си, мощта си

чудовищност беше победила, порядъкът на Зевс щеше да бъде унищожен.

След войната на боговете и издигането на Зевс на власт раждането на Тифей или Тифон представлява опасност за олимпийския порядък. Победата му би отпратила света обратно към първичното и хаотично състояние. Какво щеше да стане тогава? Дългата борба на боговете помежду им щеше да бъде заличена. Светът щеше да се възвърне към някакъв вид хаос. И то не като се върне към изначалния първичен хаос, защото от него се е родил подреден свят, а като затъне във всеобща бъркотия.

ТИФОН ИЛИ КРИЗАТА НА ВЪРХОВНАТА ВЛАСТ

Тифон напада Зевс. Битката е ужасяваща. Както по времето на борбата на титаните и олимпийците, Зевс достига победа чрез нещо като земетресение, разбъркване на стихииите. Морските вълни заливат сушата, планините рухvat в момента, в който Зевс пуска гръмотевица, за да разбие, да покори с мълнията си чудовището. Чак в недрата на Хадес, бездната на мъртвите и нощта, всичко се обърква и става хаотично. Борбата на Тифон срещу Зевс е битка на чудовището със стотици пламтящи очи срещу мълниеносния поглед на бога. Разбира се, изпепеляващото око на Зевс със светлината, която хвърля, ще надделее над пламъците на стоте чудовищни глави. Очи срещу око. Зевс побеждава.

Един анекдот разказва, че Зевс допуска грешката да отслаби бдителността си и да заспи в палата си — той, чието око би трябвало непрестанно да будува; Тифон се приближава, вижда мястото, където Зевс си е оставил мълнията и се кани да я грабне; но тъкмо в момента, когато ще сложи ръка върху победното оръжие, Зевс отваря око и тутакси поразява с мълнията противника си. Противопоставят се две могъщества: хаотичното и олимпийското, кое от тях ще превари другото по бдителност и поразяваща сила? В крайна сметка и при този вариант Тифон е победен. Жилите на ръцете и краката му, възплъщаващи в него жизнената сила и борбеността ѝ, са поразени от мълнията. Ето че той е парализиран, затрупан с камъни и отправен обратно в мрачния Тартар, който го е породил.

Други твърде любопитни разкази излагат по различен начин чудовищното естество на Тифей. Тези истории са късни, от II в. от нашата ера. Различията между Тифей на Хезиод от VII в. пр.н.е. и този, за когото ще стане дума сега, се дължат до голяма степен на източни влияния.

Гея, уморена от олимпийските богове, създава с Тартар чудовище. То е описано като огромен великан, с мощно опрени на земята крака, с тяло, което сякаш няма край, тъй че главата му се удря в небето. Когато простре ръце встрани, едната му ръка допира крайния

изток, другата докосва крайния запад. По самата си природа той обединява и обърква горе и долу, небе и земя, ляво и дясно, изток и запад. Тази хаотична маса се втурва да напада Олимп. Щом олимпийците го съзират, ги обзема непобедим ужас; те се превръщат в птици и отлитат. Зевс, останал сам, се изпречва срещу това огромно грубо същество, високо като света и широко като всемира. Зевс прогърмява и удря Тифон, като го принуждава да отстъпи. След това грабва *harpe*, сърпа, и се опитва да го победи, но при ръкопашната атака надделява Тифон, защото благодарение на масата си успява да обвие отвсякъде Зевс и да го обездвижи. После Тифей прерязва жилите на ръцете и краката му. Заминава си, метнал на гръб тялото на Зевс, и го скрива в една пещера в Сицилия. Чудовището скрива и жилите, и мълнията на Зевс.

Човек би си рекъл, че всичко е загубено и този път е победил светът на пълното безредие. И наистина чудовището, напълно удовлетворено, стои пред нещастния Зевс, затворен в пещерата, неспособен да се помръдне, без сила, с прерязани жили на ръцете и краката, лишен от мълнията. Но както и по-рано, на страната на олимпийците и Зевс стоят хитрината, коварството, лъжата, измамата, интелигентността, и тъкмо те ще победят. Двама персонажи, Хермес и Египан, успяват с такива средства да приберат жилите на Зевс, без Тифон да разбере. Зевс си ги слага обратно на мястото, както човек би си сложил тиранти, и отново грабва мълнията. Когато заспалят Тифон се събужда и открива, че Зевс вече го няма в пещерата, битката се развихря с нова сила и стига до окончателното поражение на чудовището.

Други аналогични версии разказват как Зевс е временно победен, заловен и оставен без сили и без гръмотевица. Лукавият Кадъм надхитрява козните на чудовището. Тифон, който си мисли, че въпросът вече е решен, се самопровъзгласява за цар на вселената и обявява, че ще върне най-старите богове на власт. Той иска да освободи титаните и да изличи следите от управлението на Зевс. Цар, породен от долна връзка, цар с куци крака, Тифон е царят на безредието, който детронира Зевс, царя на справедливостта. В този момент Кадъм започва да свири на флейта. Тифон е очарован от музиката. Той слуша, задрямва и накрая заспива дълбоко. Спомня си разказите за това как Зевс отвлякъл някои смъртни, за да го омайват с

музика и поезия. Той иска да направи същото и предлага на Кадъм да стане негов песнопоец, за да възпява не порядъка на олимпийците, а хаоса на Тифон. Кадъм приема, при условие че получи по-хубав музикален инструмент, с който да може едновременно и да пее. „Какво ти трябва? — пита Тифон. — Нужни са ми струни за лирата. — Имам това, което искаш, прекрасни струни“, заявява Тифон и веднага му донася жилите на Зевс. Кадъм засвирва напълно възхитително. Тифон заспива. Зевс се възползва от щастливия случай, взема струните на лирата, по-точно жилите си, слага си ги на място, грабва мълнията и се готви за ново сражение. Когато Тифон, анти-царят, противовесът на господаря на света, се събужда, Зевс може да го нападне отново с пълни сили. И да го победи.

Има още една версия, в която хитрината се включва по същия начин, но където Тифон не се представя като твар с различни форми или великан, а като морско животно, великолепен кит, заел цялото морско пространство. Тифон живее в морска пещера, в която е невъзможно да бъде победен, защото гръмотевицата на Зевс не може да достигне дъното на морето. Отново хитрина довежда до обрат. Тъй като чудовището е много лакомо, Хермес, защитникът на рибарите — той научава сина си Пан как се лови риба, — та Хермес приготвя рибено блюдо, за да примамва морското чудовище. И действително, Тифон излиза от бърлогата си и се натъпква така, че когато иска да се прибере обратно в убежището си, не може да влезе, защото е раздут. Легнал на брега, той представлява идеална мишена за Зевс, който може без усилие да го унищожи.

Тези разкази, може би малко чудновати, съдържат един и същ урок. Тъкмо в момента, в който господството като че ли е окончателно установено, настава криза на върховната власт. Могъща сила, представляваща всичко, срещу което е установен порядъкът — хаос, смесица, безредие — изниква и заплашва господаря на света. Зевс изглежда обезоръжен. За да се върне на трона, трябва да потърси второстепенни персонажи. Те не са внушителни, не правят впечатление на опасни и силите на безпорядъка не изпитват нито страх, нито съмнение в тях. Обаче благодарение на хитростите си тези второстепенни божества, а понякога обикновени смъртни, дават на Зевс възможността да надделее и да запази върховната власт.

Дали Зевс окончателно е взел властта в свои ръце? Все още не. И наистина, историята на установяване на върховенството на Зевс съдържа още едно продължение под формата на битка с персонажи, наречени гиганти.

ПОБЕДА НАД ГИГАНТИТЕ

Тези същества не са нито напълно човешки, нито напълно божествени. Те имат междинен статут. Гигантите са млади воители. Във всемира те символизират воинската функция, военния ред, опълчен срещу царския ред на Зевс. Те са подобни на сторъките, които също притежават елементи на воинска мощ със силата и бруталността, които проявяват. Видяхме, че сторъките минаха на страната на Зевс, че те му се подчиняват и приемат властта му. Но гигантите, които представляват мощта на оръжието, насилието в чист вид, жизнеността на тялото и физическата младост, си задават въпроса защо пък да не са те тези, които ще притежават върховната власт. Това е главната тема на войната с гигантите.

Тази война е много опасна, защото и те са родени от Земята. В голяма част от разказите се показва, че гигантите изникват направо от Земята във вид на зрели воители. Те не са нито бебета, нито малки момчета, нито пък старци: щом излизат от Земята, те се явяват в завършения си вид на млади воители. Появяват се в пълно бойно въоръжение, с шлемове, ризници на хоплити, копие в едната ръка и меч в другата. Едва родени, те се сбиват помежду си, после се съюзяват и започват война срещу боговете. В тази борба, многократно описвана и изобразявана, виждаме олимпийците срещу гигантите. Атина, Аполон, Дионис, Хера, Артемида, Зевс — всеки се бие със своето оръжие. Но Гея обяснява на Зевс, че боговете няма да могат да победят противниците си. И наистина, въпреки че олимпийците причиняват големи щети на враговете си, те не успяват да ги унищожат. И независимо от раните и загубите гигантите продължават да нападат.

Могъществото на гигантите е в силата на една непрестанно обновявана възрастова категория: младите в зората на военния живот. За да ги победят, олимпийските богове имат нужда от небожествено същество. Зевс отново се оказва принуден да разчита на обикновен смъртен, за да се справи с гигантите. Навярно му трябва смъртен, тъкмо защото тези млади гиганти, които никога не са били деца и

никога няма да станат старци, имат вид на човешки същества. Те се сражават с боговете без последните да могат да ги ликвидират. Те са на средата на пътя между смъртността и безсмъртието. Статутът им е неопределен както на юношата в разцвета на младостта му: той още не е зрял мъж, но вече не е дете. Такива са и гигантите.

ЕФИМЕРНИТЕ ПЛОДОВЕ

За да доведат действията си до успешен завършек, олимпийците си осигуряват съдействието на Херакъл. Той все още не е бог, не се е издигнал на Олимп, а е просто син от връзката на Зевс със смъртната Алкмена. Той самият е смъртен. Именно Херакъл ще предприеме набези срещу рода, племето, *phule*, народа на гигантите. Но въпреки тези набези борбата не свършва. За пореден път Гея изиграва двусмислена роля, защото не иска нейните създания, които са изникнали от нея в пълно въоръжение, да бъдат унищожени. И тъй, тя тръгва да търси една билка, средство за безсмъртие, която расте през нощта. Тя иска да я набере призори, за да я поднесе на гигантите и те да станат безсмъртни. Защото земята иска олимпийците да се съобразяват с тези бунтовни младежи, да се разберат с тях и вече да не могат да ги унищожат. Но Зевс, предвиждайки намерението на Гея, успява да я изпревари. Тъкмо преди да се пукне зората и светлината да залее земята, преди билката да започне да се вижда лесно, той я обира. Оттук насетне на земята няма дори помен от това безсмъртно биле. Следователно гигантите няма да могат да го пият. Тяхната гибел става неизбежна.

Този детайл има съответствие с друг един елемент, който се приписва ту на историята на гигантите, ту на разказа за Тифон. Разправя се, че Тифон търсел един *pharmakon*, билка, едновременно лекарство и отрова. Тази отвара, която може и да убие, и да спаси от болест, е в ръцете на *Μοῦρτε*, женски божества, отговорни за изготвянето на съдбите. Те дават на Тифон някаква билка, като му твърдят, че тя дарява безсмъртие. Обещават му могъщество, удесеторяване на силите и победа над Зевс. Тифон изпива отварата, но вместо безсмъртно биле богините са му дали така наречения „ефимерен плод“, т.е. билка, предназначена за смъртните. Това е храната на човешките същества, които живеят ден за ден и чиито сили се изчерпват. Ефимерните плодове са белег на смъртността. Вместо нектара и амброзията, вместо жертвения дим, който хората изпращат на боговете, тази ефимерна храна прави Тифон уязвим, крехък като

човек. По същия начин гигантите познават умората и ранимостта, те не притежават постоянната и вечно действена жизненост на боговете.

Във всички тези истории ясно прозира на заден план идеята за божествен свят със собствени привилегии. Нектарът и амброзията са хранителният белег на безсмъртните. Зевс дава на циклопите и сторъките безсмъртната храна, за да станат пълноценни богове и да застанат край него. Напротив, на всички претенденти за върховна власт Зевс поднася ефимерна храна, каквато ядат смъртните и уязвимите същества. Когато в борбата изходът изглежда несигурен, за да се наклони везната в полза на олимпийците, Зевс не се колебае да накара противниците си да изядат такава храна, която ще ги направи слаби като хора.

НА СЪД НА ОЛИМП

След победата над гигантите може да се каже, че царската власт на Зевс е наистина осигурена; боговете, които са се сражавали редом с него, завинаги разполагат с придобитите привилегии. Тяхно е небето, място, което познава само светлината, чистата светлина. В най-долната част на света цари нощта, мракът, там е Тартар или Хадес: тамошните богове са победени, чудовищата са овладени, гигантите сковани в неподвижност, завързани или приспани както Кронос. Те са някак си вън от играта, вън от вселената. Освен боговете, светът съдържа животните и хората. Тези същества познават едновременно и нощта и деня, и доброто и злото, и живота и смъртта. Животът им е преплетен със смърт подобно на нетрайните храни, които поглъщат.

Наблюдавайки развитието на тази история, можем да си помислим следното: за да съществува диференциран свят, с йерархии и подредба, е бил нужен първоначален акт на бунт — този, който е направил Кронос, скопявайки Уран. В този момент Уран е произнесъл към децата си проклетия, заплашващи ги с възмездие за сторена грешка — *tisis*. Така течението на времето е противоречиво, в него има място и за злото, и за отмъщението, за Ериниите, които носят възмездие, за Керите. Не друго, а капките кръв от отсечения член на Уран са породили мощта на насилието в целия всемир. Но нещата са по-сложни, по-нееднозначни. Между нощните сили, създаващи света в резултат на първия акт на основаване на подреден космос — осакатяването на Уран — и силите на съгласието има своеобразна връзка. От една страна Ериниите, гигантите и нимфите на войната, а от друга — Афродита.

Хаос поражда Нощта, а Нощта създава всички сили на злото. Тези лоши сили са преди всичко смъртта, Мойрите, Керите, убийството, клането; там са и всички нещастия: Отчаянието, Гладът, Умората, Борбата, Старостта. Сред проклетията, които тежат над света, трябва да прибавим *Apace*, Измамата, и *Philotes*, Любовното единение. Нощта ги поражда заедно с Убийството и Клането. Всички тези черни жени връхлитат света и на мястото на едно хармонично пространство

правят от света място на ужаси, престъпления, отмъщения и измамност. Но ако се обърнем към потомството на Афродита, ще намерим редом с положителните сили отрицателни. Там са Ерос и Химер, Копнеж и Нежна любов — от тази страна всичко е наред, — но също и лъжите и измамите, *exapatai*, клопките на изкусителството, скрити в невинното бърборене на девойките, и отново филотес, Любовната нежност.

Между подвижността на силите на единство, съгласие и нежност, които управлява Афродита, и в потомството на една нощна сила, пораждаща всички възможни злини, има засичания, съвпадения, повторения: сред децата на Нощта са съблазнителските думи и любовното единение, тъй както в свитата на Афродита редом с очарователните девически усмивки се намират и любовните лъжи. Мъжът, измамен и подигран, може да намери в тях нещастieto си. Така че всичко не е просто бяло от едната страна и черно от другата. Този свят произтича непрестанно от смес на противоположностите.

Възбуждайки гнева на отмъстителните сили, Нощта помага да се възстанови яснотата на порядъка, който е бил замъглен от простъпките. От своя страна сияйната Афродита, златната Афродита има за своя двойничка една черна Афродита, *Melainis*, нощна, тъмна Афродита, плетяща интригите си в мрака.

При уреждането на всемира Зевс се постаравал да отстрани от божествения свят нощта, мрака, раздора. Той създава царство, в което, дори ако боговете се скарат, разправията им не може да прерасне в открит конфликт. Той е пропъдил войната от територията на боговете и я е отпратил при хората. Всичките зли сили, които Зевс е изтикал от олимпийския свят, ще образуват ежедневната тъкан на човешкия живот. Той поисква от Посейдон да построи тройна бронзова стена, за да остане затворена вратата на Тартара и Нощта и силите на злото да не могат вече да се издигат до небето. Разбира се, те продължават да съществуват на света, но Зевс е взел предпазни мерки.

Ако между боговете пламне свада, която може да прерасне в нещо сериозно, те веднага биват поканени на щедро пиршество. Поканена е и Стикс, която пристига със златна кана с вода от адската река. Двете божества, които са се скарали, вземат тази кана, поливат вода на земята, правят възлияние, пият от нея и заявяват под клетва, че не са виновни за свадата, че каузата им е справедлива. Естествено,

едно от двете божества лъже. Веднага след като пие от божествената вода, излъгалото божество припада, потъва в нещо като пълна летаргия. То се намира в състояние, наподобяващо положението на победените богове. Както Тифон или титаните то остава без дъх, без топлина, без жизненост. То не е умряло, защото божествата са безсмъртни, но е изгубило всичко свързано с божествените му свойства, не може да помръдне, не може да упражнява властта си, то е извън играта. По някакъв начин то се намира вън от космоса, затворено в летаргия, която го огражда от живота на боговете. То остава в това състояние в течение на много дълъг период, който гърците наричат голяма година. Когато се събуди, божеството все още няма право да участва в пира и да пие нектар и амброзия. Това божество не е нито смъртно, нито напълно безсмъртно. То се оказва в положение, подобно на титаните, гигантите или Тифон. То е изключено.

Иначе казано, в този многостранен и разнообразен божествен свят Зевс е предвидил опасността от конфликт. Той бдително е установил не само политически ред, но и нещо като юридически ред, тъй че щом се надигне свада, тя да не представлява опасност за устоите на света. Прегрешилите божества са изпъдени от Олимп, докато си изтърпят наказанието. След това те се събуждат от летаргията си, но все още нямат право на нектар и амброзия, а трябва да изчакат десет пъти по-дълъг период от времетраенето на наказанието. Такъв е редът при боговете, но не и при хората.

НЕИЗЦЕРИМО ЗЛО

И тъй, Тифон е победен, неподвижен под всичко, с което Зевс го е затрупал. Може би останките му са пратени там, където са затворени титаните, т.е. в Тартара, което би било в реда на нещата, тъй като Тифон е син на Тартар. А може би той ще остане да лежи под струпаните върху него огромни планини, в частност под Етна. Тифон се оказва оплетен в корените на Етна, завързан под вулкана, който от време на време изпуска дим, вряща лава или огън. Дали това са останки от зевсовата мълния, които продължават да горят? Или проява на безредие, каквато е природата на Тифон? Ако наистина той се проявява в сътресенията на Етна, в лавата, в тези дълбини, от които нещо горещо извира на повърхността, това би доказало, че онова, което представлява Тифон като сила на безредието, не е унищожено из основи след поражението му, нито дори след парализирането или смъртта му.

Една от версиите на разказа, която заслужава да бъде изтъкната, твърди, че от тялото на Тифон излизат ветрове и бури — над повърхността на земята и най-вече над морето те са прояви на онова, което Тифон щеше да представлява в света, ако беше победил. Ако Тифон беше надделял над Зевс, едно неизцерило зло, абсолютно зло, щеше да завладее света. Сега, макар и да е победен, елиминиран, все пак нещо от него остава, но вече не при боговете, а при нещастните хора. От Тифон извират ненадейно и непредвидимо ужасни ветрове, които никога не духат само в една посока подобно на другите ветрове. Нот, Борей или Зефир са редовни ветрове, свързани със зорницата или с вечерницата. В този смисъл те са деца на боговете. Тези ветрове посочват на моряците морските пътища, очертават нещо като огромни въздушни улици на повърхността на земята или на морето. Над водата, която е безкрайно пространство, нещо подобно на течен Хаос, редовните ветрове показват посоките, благодарение на които мореплавателите пътуват благополучно. Тези ветрове духат не само винаги в една и съща посока, но са и сезонни. Борей духа в определен период, Зефир в друг, така че мореплавателите, когато се канят да

отплават, знаят кой сезон е благоприятен за пътешествие в една или в друга посока.

Напълно противоположни на тях са бурните ветрове, носещи мъгла. Когато връхлетят морето, вече нищо не може да се види. Отведнъж настава объркваща нощ. Няма вече посоки, няма стабилни ориентири. Това са вихри, разбъркващи всичко. Няма вече ни изток, ни запад, ни горе, ни долу. Заклещени в това хаотично морско пространство, корабите загиват, потъват. Та именно тези ветрове произлизат направо от Тифон, те са белегът, който Тифон продължава да налага на света, отначало по морските пътища, а после и по сушата. И действително тези урагани, напълно неразбираеми и непредвидими, духат не само над морето. Някои от тях унищожават цялата реколта, изкореняват дървета, разрушават труда на хората. Посевите и реколтата, подготвени и събирани търпеливо, са унищожени: Тифон наистина е неизцеримо зло.

Така че става ясно, че победата на Зевс не премахва от корен онова, което Тифон олицетворява като сила на хаоса във вселената. Олимпийците са го пропъдили от своята божествена сфера, но са го изпратили при хората, където той се присъединява към раздора, войната и смъртта. И ако боговете са изхвърлили от своята област всичко принадлежащо на света на първичното и безредното, то те не са го унищожили, а само са го отдалечили от себе си. Сега Тифон развихря грубото си насилие сред хората и ги лишава от всичко. Той е неизцеримо зло, срещу което, по думите на гърците, няма никакво средство.

ЗЛАТНИЯТ ВЕК: ХОРА И БОГОВЕ

Зевс е заел престола на всемира. Светът вече е подреден. Боговете са се били, едни от тях са победили. Всяко зло, което се е намирало в етера на небето, е пропъдено оттам, като или е заключено в Тартара, или е изпратено на земята, при смъртните. А хората, какво става с тях, какви са те?

Историята започва не съвсем от началото на света, а в момента, когато Зевс вече е цар, т.е. по времето, когато божественият свят е стабилизирал. Боговете не живеят само на Олимп, те споделят с хората някои области на земята. В частност има едно местенце в Гърция, близо до Коринт, равнина в Мекона, където богове и хора живеят заедно, смесено. Те ядат на едни и същи пиршества, сядат на едни и същи маси, празнуват заедно. Това значи, че сред смесените хора и богове всеки ден е празник, ден на радост. Всички ядат, пият, забавляват се, слушат как Музите възпяват Зевс и приключенията на боговете. Накратко, всичко е наред.

Равнината Мекона е земя на богатство и изобилие. Всичко расте там само по себе си. Според поговорката достатъчно е да имаш една леха земя в тази долина, за да забогатееш, защото тя не зависи от капризите на климата и сезоните. Златен век, когато хората и боговете още не са били разделени, златен век, който понякога наричат също време на Кронос, време, предхождащо началото на борбата между Кронос и титаните срещу Зевс и олимпийците, когато божественият свят още не се е отдал на грубо насилие. Цари мир; това е време преди времето. И хората имат там своето място. Как живеят те? Не само, както стана ясно, пируват заедно с боговете, а при това и не познават нито една от злините, които днес са бремене за човешкия род, рода на еднодневките, живеещи ден за ден без да знаят какво ще стане утре, нито да усетят истински връзката със станалото вчера, които непрестанно се сменят, раждат се, растат, влизат в сили, губят сили, умират.

По онова време хората остават млади, с ръце и крака, които изглеждат постоянно еднакво от самото начало. За тях няма раждане в

буквалния смисъл на думата. Може би те са пониквали от Земята. Може би Гея, майката земя, ги е родила така, както е родила и боговете. Може би просто, без да се задава въпросът за произхода им, те са си били там, смесени с боговете, както боговете. Та по онези времена хората, вечно млади, не познавали нито раждането, нито смъртта. Те не са били изложени на действието на времето, което изхабява силите и те прави да старееш. След стотици, а може би десетки хиляди години те, изглеждайки все така, както в разцвета на младостта си, са заспивали и изчезвали така, както са се появили. Вече ги нямало, но това не било истинска смърт. Тогава също не съществувал нито труд, нито болести, нито страдание. Хората нямало нужда да обработват земята: в Мекона всички храни, всички блага им били на разположение. Животът им приличал на това, което се говори в някои разкази за етиопците: всяка сутрин под слънцето ги чака трапеза, където намират храна и питиета, готови и поднесени. Не само храната, месото е винаги налице и житото расте без да го сеят, но освен това блюдата се представят вече сготвени. Природата поднася спонтанно, естествено всички блага на най-изтънчения, най-цивилизования домашен живот. Така живеят хората в онези далечни времена. Те познават щастието.

Жените още не са били сътворени. Женското съществува, съществуват богини, но няма смъртни жени. Хората са само мъже: така, както не познават болестите, старостта, смъртта и труда, те не познават и връзката с жени. Откакто един мъж, за да има дете, трябва да се свърже с жена, която му е едновременно подобна и различна, раждането и смъртта стават жребий на човечеството. Раждането и смъртта образуват две фази на съществуването. За да няма смърт, трябва да няма и раждане.

В Мекона хората и боговете живеят заедно, те са събрани, но настава време да се разделят. Това става след като боговете се разделят помежду си. Отначало те решават с насилие въпроса за полагащите се на всеки от тях почести и привилегии. Разпределянето между титани и олимпийци в е резултат на битка, в която водеща роля имат силата и грубото налагане на воля. Щом като първото разпределение приключва, олимпийците изпращат титаните в Тартара и заключват зад гърба им портите на този мрачен подземен затвор, а самите те се настаняват в най-горната част на небето. Трябвало е да уредят

проблемите помежду си. Зевс има за задача да извърши разпределението на пълномощията, без вече да използва груба сила, но благодарение на консенсус между всички олимпийци. Сред боговете разпределението става или в резултат на открит конфликт, или със съгласие, ако не между равни, то поне между съюзници и роднини, солидарни за една и съща кауза, участници в една и съща битка.

СВЕТЪТ НА ХОРАТА

ХИТРОУМНИЯТ ПРОМЕТЕЙ

Как да се разпределят местата между богове и хора? За прилагане на груба сила тук не може да става и дума. Хората са прекалено слаби, на боговете им стига да ги бутнат с пръст, за да ги унищожат. Безсмъртните не могат също и да търсят съгласие със смъртните, както биха сторили със себеподобни. Тогава се налага решение, което не произтича нито от силово надмощие, нито от разбирателство с равни. За да осъществи такава процедура, по необходимост двойствена и измамна, Зевс привиква един персонаж на име Прометей. Той също е във връзка със странния метод, който ще се приложи, за да се разпределят нещата между боговете и хората, за да се уреди съревнованието помежду им. Защо Прометей е подходящият в този случай герой? Защото в света на боговете той има двойствен, недоопределен, парадоксален статут. Наричат го титан. Всъщност той е син на Япет, брата на Кронос. Следователно титан е баща му. Прометей в действителност не е титан, но същевременно не е и олимпийец, защото не принадлежи на същия клон от рода. Той има титанска природа подобно на брат си Атлант, който също ще бъде наказан от Зевс.

Прометей има бунтовен, хитър и недисциплиниран дух и е винаги готов да критикува. Защо тогава Зевс му заръчва тази работа? Защото, тъй както е титан; без да е напълно такъв, Прометей не се е сражавал на страната на титаните срещу Зевс. Той е заел неутрална позиция и не е взел страна в борбата. В много от преданията дори се казва, че Прометей е помагал на Зевс и че без щедрите му съвети — защото той е мошеник, хитрец — олимпийецът е нямало да може да се справи. В този смисъл той е съюзник на Зевс. Съюзник, но не обвързан с него: Прометей не е в лагера на Зевс, а е автономен и действа за своя сметка.

Зевс и Прометей споделят много общи черти по отношение на ума и интелигентността си. И двамата се характеризират с тънък, изобретателен ум, с онова качество, което Атина ще представлява сред боговете, а Одисей въплъщава сред хората, хитроумието.

Хитроумникът успява да се измъкне невредим дори в случаите, когато положението изглежда съвсем безнадеждно, да намери изход там, където всеки отвор е запушен, и за да преуспее в намеренията си не се колебае да лъже, да крои клопки, за да залови противника си, и използва всички мислими хитрини. Такъв е Зевс, такъв е и Прометей. Това свойство им е общо. Същевременно между тях има безкрайно разстояние. Зевс е цар, господар, събрал всичката власт в ръцете си. По тази линия Прометей изобщо не може да си съперничи с него. Титаните са били съперници на олимпийците, а Кронос е бил съперник на Зевс, понеже искал да остане господар, когато Зевс имал намерение да му заеме мястото. А на Прометей никога не му идва на ум да стане цар, в нито един момент той не се надпреварва със Зевс в това отношение. В света, който Зевс е създал, този свят на разпределение, този йерархичен свят, подреден по етажи, разлики в статута и почестите — Прометей е част от този свят, но заема в него едно трудно за определяне място. Още повече, че Зевс ще го осъди, ще го окове, а после ще го освободи и ще се помири с него, което показва в личната му съдба едно махалообразно колебание между враждебност и съгласие. С две думи можем да кажем, че Прометей изразява в този подреден свят вътрешното несъгласие. Той не иска да заема мястото на Зевс, но в порядъка, който последният е установил, той е самотният гласец на протеста, нещо като май 1968 на Олимп, вътре в лоното на божествения свят.

Прометей има съзаклятнически, родствени отношения с хората. Статутът му се доближава до този на хората, защото и те са двойствени същества, притежаващи някаква божествена страна — отначало те споделят живота си с боговете — и същевременно и някаква животинска, зверска страна. Следователно у хората, както у Прометей, има противоречиви аспекти.

ПАРТИЯ ШАХ

Да разгледаме сцената. Боговете и хората са се събрали както обикновено. Зевс е там на председателското място и кара Прометей да разпреди угощението. Как ще постъпи последният? Той довежда един грамаден хубав бик, заколва го и го нарязва на парчета. Разделя говеждото месо тъкмо на две части. Всяка една от тези порции, във вида, в който я е приготвил Прометей, ще изрази разликата в статута на боговете и хората. Тъй да се каже, по линията на разреза се очертава това, което разделя хората и боговете.

Как действа Прометей? Както се прави при обичайното гръцко жертвоприношение: животното се коли, после се одира, после започва рязането. В частност първото действие е оголването на дългите кости на предните и задни крака, т.нар. *ostea leuka* (бели кости), които се обрязват отвсякъде, за да не остане по тях никакво месо. След като свършва тази работа, Прометей събира всичките бели кости на добичето. Той прави от тях едната порция и я обвива с тънък слой апетитна бяла тлъстина. След това приготвя втория дял. В него Прометей слага всичките *krea*, меса, всичко, което става за ядене. Тези вкусни части на животното са обвити в кожата му. Този пакет, включващ всичко годно за ядене, на свой ред е пхнат в *gaster* на животното, стомаха, лигавото, грозно и непривлекателно шкембе на бика.

Така се поднасят тези порции: от една страна апетитната бяла тлъстинка, в която има само бели голи кости, и от друга противен стомах, в който се намира всичко годно за ядене. Прометей представя тези два пакета на трапезата пред Зевс. Изборът на последния ще очертае границата между хора и богове. Зевс поглежда порциите и казва: „Ах, Прометее, колко си хитър и коварен, ти си направил много неравна подялба.“ Прометей го гледа с лукава усмивчица. Разбира се, Зевс е видял предварително измамата, но приема правилата на играта. Предлагат му да избира пръв, той приема. С много доволен вид той взема по-хубавия дял, пакета със съблазнителна бяла тлъстина. Всички го гледат; той разтваря пакета и намира напълно оголените бели кости.

Тогава Зевс се разгневява ужасно срещу онзи, който се е опитал да го измами.

Ето как завършва първото действие на този разказ, който се състои поне от три действия. В заключение на този първи епизод е определен начинът, по който хората влизат в общуване с боговете чрез жертвоприношение, подобно на онова, което е извършил Прометей, разделяйки говедото. На олтара, вън от храма, се горят благовония, изпускащи уханен дим, после там се поставят белите кости. Делът на боговете са тези бели кости, покрити с бяла тлъстина, издигащи се към небето под формата на дим. А хората получават останалата част от жертвеното животно, която изяждат печена или варена. На дълги железни или бронзови шишове те нанизват парчета месо, в частност черния дроб и други приятни части, които ще опека направо на огъня. Други парчета пък се пускат да се варят в големи котли. Да опека едни части и да сварят други — така хората трябва да ядат месото на жертвените животни и да изпратят на боговете техния дял, сиреч ароматния дим.

Чудното на тази история е, че като че ли Прометей е успял да измами Зевс, поднасяйки на хората по-добрата част от жертвата. Прометей подарява на хората хранителната част, замаскирана, скрита под нехранителна и отвратителна покривка, а на боговете — негодната за ядене част, обвита, скрита под завивка от апетитна и блестяща тлъстинка. При деленето той действа с измама, защото външният вид се оказва престорен. Хубавото е скрито под грозното, а лошото приема вида на красиво. Но дал ли е той наистина по-добрата част на хората? И тук всичко е двузначно. Наистина, хората получават дела от жертвеното животно, който става за ядене, но това е защото смъртните имат нужда да ядат. Положението им е противоположно на божественото, те не могат да живеят без постоянно да се хранят. Хората не са самодостатъчни, те трябва да черпят енергийни ресурси от околния свят, а ако не го правят, ще загинат. Това, което определя хората като такива, е, че ядат хляба и месото на жертвите и пият виното на лозите. Боговете нямат нужда от храна. Те не познават нито хляба, нито виното, нито плътта на жертвените животни. Те живеят без да се хранят, приемат само псевдо-храни, нектар и амброзия, храните на безсмъртието. Следователно жизнеността на боговете е различна от тази на хората. Последната представлява по-ниска жизненост, по-ниско

съществуване, по-ниска сила: непостоянна енергия. Тя има нужда от постоянно подхранване. Щом човешкото същество направи някакво усилие, то се чувства уморено, изтощено, гладно. Иначе казано, в направеното от Прометей разпределение най-добрата част наистина е онази, която под най-апетитен вид крие оголени кокали. И действително, белите кости са истински ценното, не-смъртното, което притежава животното или човешкото същество; костите не гният, те образуват архитектурата на тялото. Плътта се разваля, разлага се, а скелетът е непроменящият се елемент. Това, което не е годно за ядене в животното, е това, което не е смъртно — неизменното, което по този начин се доближава най-много до божественото. В очите на хората, измислили тези истории, костите имат такова голямо значение още и защото съдържат костния мозък, който според гърците има връзка с главния мозък и с мъжкото семе. Костният мозък представлява виталността на едно животно в процес на приемственост, от поколение в поколение, той осигурява плодовитостта и потомството. Той е знак, че съществото не е само отделен индивид, но и носител на деца.

Това, което в последна сметка е поднесено на боговете чрез измисленото от Прометей замаскиране, е самата виталност на животното, докато онова, което получават хората, месото, е просто умрялото животно. Хората трябва да се засищат с парче от умряло животно; чрез това делене свойството им да са смъртни става необратимо. Оттогава насетне хората са смъртни, ефимерни, обратно на боговете, които са безсмъртни. Така чрез това разпределение на храната хората са белязани с печата на смъртността, а боговете — с печата на вечността. Това Зевс го е разбрал добре.

Ако Прометей просто беше разделил два дяла — от една страна костите, от друга месото — Зевс би могъл да избере костите и живота на животното. Но тъй като всичко е поднесено в измамна опаковка, тъй като месото е скрито в *gaster*, стомаха, а костите са покрити с лъскава тлъстина, Зевс вижда, че Прометей се е опитал да го измами. Затова той решава да го накаже. Естествено, в това надхитряване, което започва между Зевс и титана, всеки се опитва да изпързали другия, всеки играе срещу другия своеобразна партия шах, разменя кръстосани удари, опитва се да направи шах и мат. В крайна сметка в този конфликт надделява Зевс, при все че хитрините на титана го разклащат.

СМЪРТНИЯТ ОГЪН

Прометей ще си плати едва през второто действие. От този ден нататък Зевс решава да скрие огъня от хората заедно с житото. Както при шаха всеки ход съответства на предишния: Прометей е скрил месото в нещо отблъскващо, а костите в нещо, което напротив изглежда привлекателно, а сега Зевс ще си отмъсти. В рамките на разпределението между богове и хора Зевс иска да скрие от хората това, което по-рано им е било на разположение. Преди хората разполагали свободно с огъня, защото огънят на Зевс, огънят от мълнията, често се намирал по върховете на ясените, откъдето хората можели просто да си го вземат. Същият огън циркулирал между боговете и хората с посредничеството на тези големи дървета, върху които Зевс го поставял. Така хората имали на разположение огъня по същия начин, по който разполагали с храната, житните култури, които тогава си растели сами, и с месо, вече сготвено в момента на появата си. Зевс скрива огъня и положението става неприятно, още повече, че хората имат месото на жертвеното животно и биха искали да могат да си го сготвят. Смъртните не са нито канибали, нито диви зверове, които ядат сурово месо. Те могат да го ядат само сготвено, печено или варено.

За хората е същинска катастрофа да останат без огъня. Зевс се радва в сърцето си. Тогава Прометей намира с какво да отговори на удара. Без да дава вид, че нещо крои, той се качва на небето, разхожда се със стръкче в ръка — клонка резене, зелена отвън. Резенето има особено разположение на частите си, устройството му в някакъв смисъл е обратното на другите дървета. Дърветата са сухи отвън, откъм кората, и влажни отвътре, където текат соковете им. А пък резенето е влажно и зелено отвън, но напълно сухо отвътре. Прометей задига семе от огъня на Зевс, *sperma puros*, и го пхва във вътрешността на резенето. То започва да гори отвътре по цялата дължина на стъблото си. Прометей се връща на земята, като продължава да се прави на равнодушен пътешественик, разхождащ се под сянката на клончето си. Но вътре в растението огънят пламти.

Прометей дава този огън, извлечен от семе на небесния огън. Тогава те запалват огнищата си и си сготвят месото. Зевс, изтегнал се в небето, много доволен от номера, който е направил, като е скрил огъня, изведнъж забелязва отблясъка във всички къщи. Обзема го бяс. Виждаме, че Прометей използва същия ход, който и при разпределението на жертвеното животно. Той отново играе с противопоставянето на вън и вътре, с разликата между външния изглед и вътрешната реалност.

Едновременно с огъня Зевс е скрил от хората и *bios*, живота. Живот, това ще рече насъщна храна, житни култури, пшеница, ечемик. Той не дава огъня, но не дава и житото. По времето на Кронос, в света на Мекона, огънят е бил на разположение на хората по върховете на ясените, житото растяло самичко, не било нужно да се оре земята. Работата не съществувала, никой не познавал труда. Не било нужно хората да участват активно в добиването на храната. Те не са били подложени на усилия, умора, изтощение, за да придобият храните, от които именно жизнеността им има нужда. Сега поради избора на Зевс онова, което е било естествено, става труднодостъпно, свързано с работа. Житото е скрито.

Така, както Прометей е скрил семе от огъня в цевта на растението си, за да го занесе при хората, така ще трябва нещастните хора да крият семето на житото и ечемика в търбуха на земята. В почвата трябва да се издълбае бразда, да се зарови в нея зърното, за да покълне житният клас. Накратко, това, което изведнъж се оказва необходимо, е земеделието. Става нужно да си изкарваш хляба с пот на чело, леейки пот в браздите, хвърляйки в тях семена. Но хората ще трябва също и да си запазят семена за следващата година, да не изядат всичко, което са произвели. Необходими стават делвите, в които да се складира в дома на земеделеца реколтата, която не трябва да се консумира до край. Неизбежно става да се прави запас до пролетта, до трудния преход между зимата и новата реколта, за да не се окажат хората без провизии.

Както имаше *sperma* на огъня, така има и *sperma* на житото. Оттук нататък хората са принудени да живеят с работа. Те получават огъня отново, но този огън, както и житото, не е това, което е бил преди. Огънят, който Зевс е скрил, е небесният огън, който той непрестанно държи при себе си, който никога не отслабва и никога не

липсва: това е безсмъртният огън. Огънят, с който разполагат сега хората и който идва от огненото семе, е „роден“, щом като се е появил от семе, и следователно е огън, който умира. Ще трябва да го пазят, да бдят над него. Затова този огън има апетит, подобен на този на смъртните. Ако не го подхранват непрекъснато, той изгасва. Хората имат нужда от него не само за да се топят, но и за да ядат. За разлика от зверовете те не поглъщат сурово месо, а готвят. Готвенето следва свой ритуал, има правила, с които човек трябва да се съобразява и които включват необходимостта храната да бъде обработена на огън.

В представите на гърците житото е растение, готвено от горещината на слънцето, но също и от труда на хората. След това трябва да се приготви при хлебаря, като се опече в пещта. Следователно огънят наистина е белег на човешката култура. Този Прометеевски огън, задигнат с хитрина, е действително „технически“ огън, интелектуална процедура, отграничаваща хората от животните и затвърждаваща характера им на цивилизовани същества. Обаче дотолкова, доколкото този човешки огън, противно на божествения, има нужда да се подхранва, за да живее, той съдържа в себе си и облика на дивия звяр, който не може да се спре, когато се развихри. Той изпепелява всичко, не само храната, която му дават, но също и къщи, градове, гори; той е нещо като пламтящ изгладнял звяр, който никога не се засища. С изключително двузначния си характер огънят подчертава спецификата на човека, той постоянно напомня за божествения му произход и животинското в него, той произлиза от две страни, както самия човек.

ПАНДОРА ИЛИ ИЗОБРЕТЯВАНЕТО НА ЖЕНАТА

Сега бихме могли да помислим, че историята е приключила. Но това съвсем не е така. Започва трето действие. Разбира се, хората имат цивилизацията, Прометей им е дал всичките техники. Преди неговата намеса те живеели като мравки в пещерите, гледали, без да виждат, слушали, без да чуват, не представлявали нищо, а после, благодарение на него, те стават цивилизовани същества, различни от животните и различни от боговете. Но надхитряването между Зевс и Прометей не е свършило. Зевс е скрил огъня, Прометей го е откраднал; Зевс е скрил житото, хората работят, за да си изкарат хляба. Но Зевс все още не е удовлетворен, той смята, че поражението на противника му не е пълно. С гръмовен смях, какъвто обича да издава, Зевс му подготвя нов провал. Трето действие.

Зевс свиква Хефест, Атина, Афродита и някои второстепенни божества като *Хорите*. Нарежда на Хефест да намокри с вода глина и да извае нещо като манекен, изображение на *parthenos* — жена, или по-точно младо момиче, готово за женене, но още неомъжено и със сигурност още нямащо деца. Тогава Хефест изработва нещо като статуя с изящни черти на девойка. Идва ред на Хермес да ѝ вдъхне живот, да ѝ даде сила и глас на човешко същество, а също и други особености, за които ще стане дума по-нататък в разказа. После Зевс иска от Атина и Афродита да я облекат, да умножат красотата ѝ чрез накити, бижута, сутиени, диадеми. Атина ѝ дава бляскава, сияйна дреха — подобно на бялата тлъстинка, която обвиваше костите от първата част на разказа. Младата девойка засиява с целия си блясък. Хефест поставя на главата ѝ диадема с було на младоженка. Тази диадема е украсена с животински мотив — на нея са изобразени всички живи същества, населяващи земята, птици, риби, тигри, лъвове. Тя е приказна на вид, *thauma idesthai*, и може да накара човек да се влюби безпаметно.

Първата жена стои пред все още обединените богове и хора. Тя е изкуствено изработен манекен, но не по образа на жена, защото такива още няма. Тя е първата жена, архетипът на жена. Женското начало вече

съществува, защото има богини. Това женско същество е оформено като *parthenos* по образа на безсмъртните богини. Боговете създават творение, направено от кал и вода, в което те са вложили човешка сила, *sthenos*, и човешки глас, *phone*. Но Хермес поставя в устата ѝ и лъжовните думи, придава ѝ ум на кучка и темперамент на крадец. Този манекен, който представлява първата жена, от който произтича цялото „женско племе“, се представя, подобно на частите на жертвеното животно и на резенето, с измамна външност. Човек не може да я съзерцава, без да бъде очарован, пленен. Тя притежава красотата на безсмъртните богини, видът ѝ е божествен. Хезиод го твърди — от гледката човек е потресен. Красотата ѝ, подчертана от накитите, диадемата, дрехата и булото, е самото очарование. Тя излъчва *charis*, безкраен чар, блясък, овладяващ и покоряващ всеки, който я зърне. Нейната скат е безпределна, многостранна, *polle charis*. Богове и хора се поддават на този чар. Но отвътре се крие друго нещо. Гласът ѝ ще ѝ позволи да стане другарка на мъжа, негова двойничка. Те ще разговарят помежду си. Но словото е дадено на тази жена не за да говори истината и да изразява чувствата си, а за да лъже и да крие емоциите си.

В потомството на Нощта са родени всички злини, смъртта, убийствата, Ериниите, разбира се, но и същности, които могат да се нарекат „лъжливи или съблазнителски думи“, „любовна връзка или нежност“. Така че Афродита още от рождението си е съпроводена от измамни думи и любовна привлекателност. Най-нощното и най-сияйното, това, което прелива от щастие и най-мрачната битка се обединяват под формата на тези лъжи, на тази любовна привлекателност. И ето я Пандора, блестяща като Афродита, но и подобна на дете на Нощта, изтъкана от лъжи и кокетство. Зевс сътворява тази *parthenos* не за боговете, а само за смъртните. По същия начин, по който той се е отървал от раздора и насилието, като ги е пратил при смъртните, Зевс предназначава за тях този женски образ.

Прометей разбира, че отново е победен. Той веднага осъзнава какво се пише на нещастния човешки род, който се е опитал да облагодетелства. Както посочва името му, Прометей, той е този, който разбира предварително, който предвижда, а пък брат му, който се нарича Епиметей, е онзи, който разбира със закъснение, *epi*, прекалено късно, който винаги е измамен и разочарован, който нищо не е усетил

навреме. Ние, нещастните смъртни, винаги сме едновременно и прометееви, и епиметееви, предвиждаме, правим си планове, но често ходът на нещата е противоположен на очакванията ни, хваща ни неподготвени и беззащитни. Прочее, Прометей разбира какво ще се случи и предупреждава брат си: „Слушай ме, Епиметее, ако някога боговете ти изпратят подарък, в никакъв случай не го приемай и го отпрати откъдето е дошъл.“ Епиметей, разбира се, се заклева, че няма да се остави да го измамат. Но ето че боговете му изпращат най-чаровното същество на света. Пред него се явява Пандора, дарът на боговете за хората. Тя чука на вратата му; Епиметей, възхитен, заслепен, ѝ отваря вратата и я поканва в дома си. На следващия ден се жени за нея и Пандора се установява при хората в качеството на съпруга. Така започват всички беди.

Сега вече човечеството е двойно, а не е съставено единствено от мъжки род. То се състои от два различни пола, еднакво необходими, за да имат хората потомство. От момента, в който жената е създадена от боговете, хората не се появяват просто така, а се раждат от жени. За да се възпроизведат, хората трябва да се съвкупляват. Това дава началото на съвсем различно течение на времето.

Защо според гръцките разкази първата жена Пандора има сърце на кучка и нрав на крадла? Явно е, че това има връзка с първите две части на разказа. Хората вече не разполагат с житото и с огъня както преди, естествено, без усилие и непрестанно. Оттук нататък трудът е част от съществуването; хората живеят труден, стеснен, несигурен живот. Те трябва постоянно да се ограничават. Селянинът превива гръб над нивата си, но не изкарва кой знае колко. Хората вече нямат никое благо в изобилие, затова трябва да са пестеливи, да внимават да не похарчат повече от необходимото. Обаче тази Пандора, както и целият *genos*, целият „род“ на женски жени, който произхожда от нея, се характеризира именно с това, че е вечно неудовлетворена, искаща, невъздържана. Тя не се задоволява с малкото, което има. Тя иска да бъде заситена, удовлетворена. Тъкмо това изразява разказът с уточнението, че Хермес ѝ е вложил ум на кучка. Кучешкото в нея има две страни. Преди всичко това е кучешки апетит. Пандора има зверски апетит, не спира да яде, трябва постоянно да е на трапезата. Може би тя има някакъв смътен спомен или мечта за онази благословена епоха на златния век в Мекона, където хората наистина непрестанно се

намирали на трапеза, без да е необходимо да работят. Във всеки дом, в който се намира жена, се настанява ненаситен глад, всепоглъщащ глад. В това отношение положението наподобява кошерите. От една страна са пчелите работнички, които от зори излитат в полята, кацат по всички цветя, събират мед и го донасят в кошера. От друга страна са търтеите, които никога не напускат жилището и които също така никога не се засищат. Те поглъщат всички мед, който работничките търпеливо са събирали навън. Същото става и в хорските къщи — от една страна са мъжете, които леят пот по нивите, превиват гръб да разорават браздите, да пазят и събират зърното, а от друга, вътре в къщата, се намират жените, които изяждат цялата реколта подобно на търтеи.

Не само че поглъщат и изразходват всички запаси, но там е и главната причина една жена да се мъчи да съблазни мъжа. Това, което иска жената, е хамбарът. С умелите си изкусителни приказки, с усмивките си и „натруфения си задник“, по думите на Хезиод, тя разиграва пред младия ерген играта на съблазняването, тъй като в действителност е хвърлила око на житните му запаси. И всеки мъж, както преди това Епиметей, смаян и очарован от външния вид, се оставя да бъде завладян.

Не само че жените имат този апетит за ядене, който съсипва здравето на мъжете им, защото никога не успяват да донесат достатъчно храна в къщи, но освен това те притежават и изключително хищен сексуален апетит. Клитемнестра, както и други съпруги, прочути с това, че са изневерили на мъжа си, не пропускат да кажат, че са били кучките, бдящи над дома. Разбира се, темпераментът на кучка трябва да се разбира в сексуалния му смисъл.

Според гърците жените, дори най-добрите от тях, които имат умерен характер, имат тази особеност, че понеже са били направени от глина и вода, темпераментът им принадлежи на влажността. А мъжете имат темперамент, свързан по-скоро със сухото, горещото, огъня.

През някои сезони, а особено през най-горещия, сезона на кучето, т.е. когато Сириус, Кучето, се вижда на небето съвсем близо до земята, когато слънцето и земята са във връзка, когато е ужасен зной, мъжете се изтощават и отслабват, защото са сухи. Напротив, жените благодарение на своята влажност са в пълна форма. Те искат от съпрузите си брачно усърдие, което ги докарва до пълно изнемощение.

Ако Прометей е скроил номер, състоящ се в открадването на Зевсовия огън, то той е предизвикал отговор, въплътен в жената, синоним на крадлив огън, създадена от Зевс да тормози мъжете. И наистина жената, съпругата, е огън, който непрестанно изгаря мъжа си, изсушава го ден след ден и го кара да старее преждевременно. Пандора е огън, който Зевс е въвел в къщите и който изгаря хората, без да има нужда да запалва пламък. Крадлив огън в отговор на откраднатия огън. При това положение какво да се прави? Ако действително жената не беше нищо друго, освен тези кучешки мисли, тази лъжкиня, мислеща само за хамбара, с нейния „натруфен задник“, жена, която съсипва мъжа си и го превръща в старец, тогава мъжете щяха да предпочитат да минат без съпруги. Но и тук има противопоставяне на външно и вътрешно. Жената със своя апетит, хранителен и сексуален, е *gaster*, стомах, корем. Тя представлява в някакъв смисъл животинската природа на човешкия вид, зверската ѝ страна. В качеството си на *gaster* тя поглъща всички богатства на съпруга си. Когато Прометей обвинява дела от жертвата, предназначен за хората, в *gaster*. бика, той дори не подозира колко е прав. Тук отново го изиграват със собствените му хитрини. От този момент нататък дилемата е следната: ако човек се ожени, животът му почти сигурно ще се превърне в ад, освен ако не попадне на много добра съпруга, което е голяма рядкост. Следователно семейният живот е ад, едни злини се прибавят към други. Напротив, ако човек не се ожени, той би могъл да живее щастливо, да има всичко в изобилие, нищо да не му липсва, но когато дойде време да умре, на кого ще се падне събраното от него имущество? То ще се разпръсне по далечни роднини, към които той не е особено привързан. Ако се ожени, следва катастрофа, а ако не се ожени — друга форма на катастрофа.

Жената е двойствена. Тя е този търбух, този корем, който поглъща всичко създадено от съпруга с цената на мъки, труд и умора, но този корем е и единственият, който може да създаде продължението на живота на мъжа — детето. Женският корем противоречиво представлява нощната страна на човешкия живот, изтощението, но също и страната на Афродита, която носи раждането на нови хора. Съпругата въплъщава разрушителната хищност и създаващото плодородие. Тя обобщава всички противоречия в нашия живот. Подобно на огъня, тя е едновременно белег на чисто човешкото,

защото само хората се женят. Бракът разграничава хората от животните, които се съвкупляват така, както се хранят, при случайни срещи, както дойде. Следователно жената е белег на цивилизован живот; същевременно тя е създадена по образ и подобие на безсмъртните богини. Когато гледаме жена, виждаме Афродита, Хера, Атина. В определен смисъл тя е присъствието на божественото тук на земята чрез красотата си, чрез способността си да прелъстява, чрез своята скат. Жената обединява кучешкото и божественото в човешкия живот. Тя се колебае между боговете и животните, което именно е характерно за човешкия род.

ОТМИНАВАЩОТО ВРЕМЕ

Да подхванем историята откъм по-анекдотичната ѝ страна. Пандора влиза в дома на Епиметей и става първата човешка съпруга. Зевс ѝ подшушва на ушенцето какво трябва да стори. В къщата на Епиметей, както в дома на всеки гръцки земеделец, се намират известен брой делви, а сред тях има една по-голяма, скрита, която не бива да се пипа. Откъде се е взела? Разправят, че са я донесли сатирите, но това не е сигурно. Един ден, когато съпругът ѝ не е в къщи, Зевс подучва Пандора да отвори тази делва, а после веднага да постави обратно капака, без да се бави. Тя прави точно така. Доближава се до многобройните делви. В някои има вино, в други жито или зехтин, в тях са събрали всичките хранителни запаси. Пандора надига капака на скритата делва и в същия миг всички злини, всички лоши неща се пръсват по света. В момента, в който Пандора захлупва обратно капака, вътре остава *elpis*, надеждата, очакването на бъдещето, която не успява да излезе от делвата.

И тъй, всички злини са на света заради Пандора. Самото присъствие на Пандора възбуждаше всички злини, а сега отворената делва ги е увеличила още повече. Какви са тези злини? Има хиляди такива: умората, болестите, смъртта, нещастните случаи. Нещастията са изключително подвижни, те шават непрестанно, разпръсват се на всички посоки, никога не стоят на едно място. Те са невидими, нямат форма, не се чуват, обратно на Пандора, която е приятна за гледане и за слушане. Зевс е отказал на злините да имат лице и глас, за да не могат хората да се застраховат срещу тях, нито пък да ги отстранят. Нещастията, които хората се опитват да избегнат, защото знаят, че са ужасни, остават закътани в невидимост, неразличими. Злината, която се вижда и чува, жената, маскирана зад прелъстителската си хубост, нежността си, думите си, ви привлича и ви омайва, вместо да ви ужаси. Една от чертите на човешкото съществуване е разминаването между видимостите и онова, което се чува, от една страна, и реалността, от друга. Ето условията на живот на хората, такива, каквито ги е скроил Зевс в отговор на Прометеевите лукавства.

Последният никак не се отърва леко — Зевс го приковава между небето и земята, на средата на една планина, нещо като стълб, и го връзва там с вериги. Прометей, който е дал на хората смъртната храна — месото, сега сам служи за храна на птицата на Зевс, орела, носача на мълнията му и вестителя на непобедимата му мощ. Той, Прометей, се превръща в жертва, парче месо, отрязано от плътта. Всеки ден орелът на Зевс разкъсва и изяжда напълно черния му дроб, така че не остава нищо от него. През нощта дробът пораста отново. Всеки ден орелът се храни с Прометеевата плът и всеки ден тя се възстановява, за да може орелът всяка сутрин отново да си намери дажбата. И така ще бъде до деня, когато Херакъл ще освободи Прометей със съгласието на Зевс. Прометей получава един вид безсмъртие в замяна на смъртта на кентавъра Хирон. Последният, герой просветител, обучил Ахил и мнозина други да бъдат безупречни герои, е бил ранен, страда от неизлечимата си рана и не може да умре, въпреки че го желае. Така че става замяна. Смъртта е дадена на Хирон, а неговото безсмъртие е поднесено на Прометей. И двамата са освободени.

Прометей е наказан по заслуга. Той е поискал да поднесе на смъртните месото, в частност черния дроб, който представлява най-хубавият дял от жертвеното животно, защото тъкмо по този орган може да се гадае дали боговете приемат жертвата. На свой ред Прометей става чрез черния си дроб любима храна за Зевсовия орел. Този орел е символ на божествената светкавица, огненосец на Зевс, мълниеносен. По някакъв начин огънят, откраднат от титана, се завръща върху черния му дроб, за да си откъсне парче за вечно подновявана гощавка.

Освен това има една нелишена от значение подробност. Прометей е двузначно същество, мястото му в света на боговете не е ясно. Историята на черния дроб, който е изяждан всеки ден и пониква отново подобен на себе си през нощта, показва, че има поне три типа време и виталност. Съществува времето на боговете, вечността, през която нищо не се случва, всичко си е вече на мястото, нищо не изчезва. Има времето на хората, линейно време, течащо все в една посока, човек се ражда, расте, става възрастен, старее и умира. Всички живи същества са подчинени на това течение. Както казва Платон, това е време, вървящо в права линия. И накрая, съществува трето време, на мисълта за което ни навежда Прометеевият черен дроб — циклично

или зигзагообразно. То обозначава живот, подобен например на луната, която расте, умира и после се възражда, и така неопределено дълго. Това Прометеево време наподобява движението на небесните тела, т.е. кръгообразните движения, които се вписват във времето и дават възможност времето да бъде измервано чрез тях. То не е вечността на боговете, не е и земното време, смъртното време, което тече все в една посока. Това е време, за което философите биха рекли, че е подвижен образ на неподвижната вечност. Личността на Прометей също е разтеглена, подобно на черния му дроб, между линейното време на хората и вечното съществуване на боговете, функцията му на посредник в тази история става очевидна. Неслучайно той е прикован между небето и земята, на средата на височината на стълб, в междинното. Той представлява връзката между много далечната епоха, когато в един подреден космос още не е имало време, когато боговете и хората са били смесени, когато е царувала не-смъртта, безсмъртието, и епохата на смъртните, вече разделени от боговете, подвластни на смъртта и на отминаващото време. Черният дроб на Прометей е по образа на небесните тела, подобен на онова, което влага ритъм и мяра в божествената вечност и играе също роля на посредник между света на боговете и света на хората.

ТРОЯНСКАТА ВОЙНА

Противно на твърдението на Жироду Троянската война наистина се е състояла. И струва ли си да я разказваме, след като я е представил на света поетът, Омир! Може да се получи само лош преразказ. За сметка на това може би си струва да опитаме да изложим като разказ причините и смисъла на този конфликт. Сблъсъкът се корени в много далечно минало. За да се опитаме да го разберем, трябва да се пренесем към няколко планини, явяващи се в началото на тази преживяна от смъртните драма. В Гърция се намира Пелион, в Трояда — Ида, а в Спарта — Тайгет. Това са много високи планини, сиреч места, където разстоянието между богове и хора е по-малко от другаде, където, макар и да не са напълно заличени, границите между смъртни и безсмъртни стават по някакъв начин рехави. Случват се приплъзвания между божественото и човешкото. Понякога — и така става при Троянската война — боговете се възползват от тази близост, от тези срещи на върха, за да прехвърлят на хората злините, катастрофите, от които те самите искат да се отърват, като ги изтикат от сияйното си обиталище и ги пратят на повърхността на земята.

Така всичко започва на Пелион със сватбата на Пелей, цар на Фтия, и nereидата Тетида. Както петдесетте си сестри, населяващи с благоприятното си и изящно присъствие повърхността и дълбините на морето, Тетида е дъщеря на Нерей, когото наричат „морски старец“. От своя страна Нерей е син на Понт, Морския талаз, когото Гея е създала едновременно с Уран в началото на света. По линия на майка си Дорида nereидите произлизат от Океан, първичната космична река, която опасва всемира и го държи стегнат в кръговия поток на водите си. Тетида, може би заедно с Амфитрита, е една от най-представителните nereиди. Както и други морски богини тя притежава невероятен дар за метаморфози. Тя може да приеме всички форми, може да се превърне в лъв, пламък, палма, птица, риба. Тя има обширен списък на превръщания. Понеже е морска богиня, подобно на водата тя цялата е флуидност, никаква форма не я затваря в себе си. Тя

винаги може да премине от един облик в друг, да избяга от собствената си външност така, както водата изтича между пръстите, без човек да може да я задържи. Тази богиня, може би именно поради тази пределна гъвкавост, тази неуловима флуидност, представлява в очите на гърците форма на могъщество, която само няколко божества са получили при подялбата. Такава е например тази, която Зевс взема за първа съпруга — богинята Метида. Както видяхме, Зевс не само се оженва за Метида, избирайки я сред другите богини, но я прави своя първа спътница, защото разбира, че тъкмо заради необикновената ѝ гъвкавост, финес, флуидност детето, което Метида ще роди от него, някой ден ще стане по-хитроумно и по-могъщо от самия него. Затова още щом направя дете на богинята, той бърза с помощта на хитрини да я глътне, за да стане Метида вътрешна част от него. Детето, което ще се роди, ще бъде Атина и друго няма да има.

Вълнистата и неуловима сила, която представлява Метида, оттогава нататък е изцяло включена в личността на Зевс. Следователно няма да има момче, което ще надвие баща си, когато му дойде времето. Така се обръща това, което е съдба на човешкия род: колкото и силен и могъщ да е един човек, колкото и умен, царствен и господстващ да е, идва денят, в който времето го смазва, старостта го обременява и поради това детето, което е създал, младочето, което някога е друсал на коленете си, което е хранил и пазил, става мъж, по-силен от баща си и предопределен да заеме мястото му. Докато в света на боговете, след като веднъж Зевс се е установил и закрепил, никой и нищо не ще има силата да го отстрани, за да заеме престола му.

Тази Тетида, със своята дарба, магията на превъплъщенията, е очарователно, пленително създание. Двама от първостепенните богове са влюбени в нея: Зевс и Посейдон. Те се карат за нея и всеки един от тях разчита да се ожени за нея. В конфликта, който противопоставя в рамките на божествения свят Зевс и Прометей, оръжието, което титанът си оставя в запас, козът в тестето карти е, че той и само той притежава ужасна тайна по този въпрос: ако Зевс осъществи желанието си, ако успее да се свърже с Тетида, тяхното дете някой ден ще му стори това, което той самият е сторил на баща си Кронос, а той пък на своя баща Уран. Борбата на поколенията, съперничеството, сблъскващо млади и стари, бащи и синове, тогава ще се установи завинаги в света на боговете и безконечно ще поставя под съмнение

реда, който Зевс е искал да бъде непоклатим, такъв, какъвто го е установил в качеството си на господар на всемира.

Как Зевс успява да научи тази тайна? Една от версиите разказва, че Прометей се помирява със Зевс и че Херакъл, със съгласието на царя на боговете, освобождава титана при условие, че се съгласи да разкрие тайната. Така че Зевс е предупреден за опасността, а също и Посейдон. Тогава боговете се отказват от мисълта да се свързват с Тетида. Ще остане ли тя вечна девственица, без да познае любовта? Не, боговете са великодушни, те ще се отърват на гърба на хората от тази предопределеност, според която в даден момент трябва да се стори път на младите. Тетида ще създаде смъртно дете, изключително във всяко отношение, което във всичко ще надмине създателя си: образцов герой, представляващ в света на хората върха на воинските добродетели. Той ще бъде най-добрият, който няма равни. Кой ще бъде този син? Синът на Тетида и Пелей, Ахил. Това е един от главните герои на Троянската война, самото начало на която е свързано с цялата тази работа.

СВАТБАТА НА ПЕЛЕЙ

Така боговете решават единодушно, че тесалиецът Пелей, цар на Фтия, трябва да се ожени за Тетида. Но как да получат съгласието на богинята? Как да я убедят, че трябва да падне под нивото си, оженвайки се за обикновен смъртен, пък бил той цар? Не е в характера на боговете да се намесват и да налагат на една от своите такъв неравен брак. Следователно трябва Пелей да се справи сам, за да завоюва съпругата си, да направи с нея онова, което са сторили други герои, за да подчинят други морски божества и да постигнат от тях каквото искат. Така постъпва Менелай, водейки победна битка срещу Протей и неговите метаморфози. Така че Пелей ще трябва да отвлече Тетида, за да я премести според обичая от морското ѝ обиталище до дома си, двореца, жилището и огнището на бъдещия ѝ съпруг.

И ето че един прекрасен ден Пелей минава по морския бряг. Вижда как от морето изплува Тетида, заговаря я, хваща я за ръцете и я притегля към себе си. За да се измъкне, тя започва да си мени формата. Но Пелей е предупреден: за да се справи с такива метаморфозиращи вълнообразни божества, единственото средство е да ги затвори в неразкъсваща се хватка, да ги обгърне. Трябва да заключи богинята в обръча на ръцете си, здраво хванал длани една за друга, в каквито и форми тя да се излива — глиган, могъщ лъв, пламтящ огън, вода — и да не пуска, каквото и да става. Тогава победеното божество ще се откаже да изрежда пълния регистър от форми, с които разполага, който не е безкраен. Когато измине целия цикъл на превъплъщения, тя се възвръща в първоначалната си, автентична форма на млада красива богиня: тя е победена. Последната форма, която приема Тетида, за да се освободи от прегръдката, която я стяга, е на сепия. Оттогава нататък ивицата земя, вдадена в морето, на която се е развихрила предбрачната борба на Пелей и Тетида, се нарича нос Сепия. Защо сепия? Защото в момента, в който някой се опитва да я хване, когато я заплашва някое морско същество, сепията има обичая да пуска във водата черно мастило, което я скрива напълно, така че тя изчезва, сякаш потопена в мрак, създаден и разпръснат от самата нея. Това е последният коз на

Тетида, тя трябва като сепия да хвърли мастилото си. Обвит от тази всеобхватна чернилка, Пелей стиска здраво, не изпуска хватката, и в крайна сметка Тетида отстъпва. Сватбата ще се състои. Тя се извършва на върха на Пелион. Това не е само планина, доближаваща богове и хора, обединяваща ги в неравностоен обмен. Това, което боговете изпращат на Пелей чрез привилегията да се ожени за богиня, са всички рискове, които този брак би представлявал за безсмъртните и които те не искат да поемат, които те трябва по някакъв начин да пробутат в света на хората. Всички богове се събират, слизат от Олимп, от етера, до върха на Пелион. И там се празнува сватбата.

Планината не е само място на среща между богове и хора, но също и двусмислено място, жилище на кентаврите и в частност на кентавъра Хирон, най-стария и най-прочутия от тях. Кентаврите имат двойствен статут, двусмислено положение: те имат човешка глава, гърди, подобни на конски, и конско тяло. Това са диви, по-низши от хора, жестоки същества — те могат да се опияняват, отвличат жени — и същевременно са и свръхчовешки, защото, както Хирон, те са образец на мъдрост, смелост, всички качества, които младото момче трябва да усвои, за да стане истински герой: да ловува, да си служи с всички видове оръжие, да пее, да танцува, да разсъждава, да остава винаги господар на себе си. Тъкмо на това кентавърът Хирон ще обучава различни деца и в частност Ахил. Та точно на това място, където са смесени боговете и хората, населено от животински и същевременно свръхчовешки същества, се състои сватбата. Музите пеят епиталамий, сватбена песен; всички богове носят дарове. Пелей получава ясеново копие, ризница, изкована от самия Хефест, два приказни безсмъртни коня Балий и Ксант. Нищо не може да ги догони, те са бързи като вятъра и понякога говорят, вместо да цвелят: в изключителни моменти, когато смъртната участ, отредена от боговете за хората, надвисва над бойното поле, те се оказват надарени с човешки гласове и изричат пророчески думи, сякаш далечните богове говорят отблизо с техните гласове. В битката на Ахил и Хектор, след поражението и смъртта на Хектор, конете ще се обърнат към Ахил, за да му известят, че и той скоро ще умре.

Посред радостта, песните, танците, сред щедростите, които боговете разточават пред Пелей за сватбата му, на Пелион се появява едно лице, което не е било поканено: богинята Ерида, раздорът,

завистта, омразата. Тя изниква в разгара на сватбата и донася, макар да не е била сред поканените, великолепен любовен подарък: златна ябълка, залог за страстта към любимата. Пред всички събрани пируващи богове и изложените останали подаръци Ерида хвърля в средата на пиршеството приказния си дар. Но ябълката има надпис: „За най-красивата.“ Има три богини, всяка от които сигурно е убедена, че ябълката ѝ се пада по право: Атина, Хера и Афродита. Коя ще отнесе златния плод?

Тази златна ябълка, този великолепен бляскав накит, лежи на върха на Пелион и чака някой да го вземе. Боговете и хората са събрани, Пелей е успял да залови в пръстена на ръцете си Тетида въпреки всичките ѝ вълшебства. И тъкмо в този момент изниква тази ябълка, от която ще произтече Троянската война. Корените на войната са не само в превратностите на човешката история, но произлизат от много по-сложна ситуация, отнасяща се до естеството на отношенията между боговете и хората. Тъй като боговете не искат да познават остаряването, борбата на сменящите се поколения, те ги обричат на хората, като същевременно им поднасят божествени съпруги. Така възниква трагично положение: хората не могат да извършват брачни церемонии, без да познават също и траурните. В самата основа на брака, в съгласието на такива различни същества, каквито са мъжете и жените, се оказват свързани от една страна Арес, богът на войната, разделящ и противопоставящ, и от друга — Афродита, събираща и даваща съгласие. Любовта, страстта, прелъстяването, еротичното удоволствие по някакъв начин са обратната страна на насилието, на желанието да надделееш над противника си. Ако свързването на двата пола прави обновяването на бъдещите поколения, ако хората се възпроизвеждат, ако земята се населва отново благодарение на тези бракове, то, погледнато от другата страна на везната, хората стават прекалено многобройни.

Когато самите гърци разсъждават за Троянската война, те казват понякога, че истинската причина за тази война е, че хората много се били развъдили, боговете се дразнели от тази шумна тълпа и искали да разчистят от нея земята. Както във вавилонските разкази, в които боговете решават да изпратят потопа. Хората вдигат прекалено голяма глъчка. От една страна е поясът на етера, изпълнен с тишина, където боговете се вглъбяват и се гледат едни други, а от друга — тези

човешки същества, които шават, пъплят, дерат си гласовете в караници и спорове, тъй че по мнение на боговете от време на време по една войничка урежда въпроса: отново наставя спокойствие.

ТРИ БОГИНИ ПРЕД ЕДНА ЗЛАТНА ЯБЪЛКА

Така завършва първото действие на сценария, който ще доведе до Троянската война. На кого се полага, заедно с ябълката, първата награда по божествена красота? Боговете не могат да вземат решение. Ако Зевс направи избора, една богиня ще бъде удовлетворена за сметка на другите две. Като безпристрастен господар той вече е разпределил правата, сферите на влияние, привилегиите, отнасящи се до всяка една от трите богини. Ако Зевс отдаде предпочитание на Хера, ще го обвинят в пристрастност в полза на съпругата, ако избере Атина, ще се сетят за бащините му чувства, а ако се произнесе в полза на Афродита, в това ще съгледат доказателство, че той не може да устои на любовните желания. Нищо във вече установените между тях предимства не предразполага към промяна. За него е невъзможно да отсъди. Отново с тази задача ще трябва да се заеме обикновен смъртен. Отново боговете ще пробутат на хората отговорността за решения, която самите те отказват да поемат, така, както им бяха предали нещастия и зли съдби, от които искаха да се отърват.

Второ действие. На планината Ида. Тъкмо по тези места в Трояда героичната младеж минава обучението си. Както и Пелион, това е област на издигнати диви простори, далеч от градовете, от обработваните ниви, от лозята, от градините, пространство на суров бит, на самота без друго общество, освен пастирите и стадата им, на лов за диви зверове. Младежът, сам все още див, трябва там да усвои качествата на храбростта, издръжливостта, самообладанието, които градят облика на героичния мъж.

Героят, избран да се произнесе по спора на трите богини, се казва Парис. Той има и друго име, името на ранната му възраст: Александър. Парис е най-младият син на Приам. Когато Хермес, подирен от трите богини, слиза към върховете на планината Ида, за да помоли Парис да отсъди и да каже коя според него е най-красивата, Парис води царските стада на баща си на планината Ида. Той е нещо като цар-пастир, или царствен пастир, съвсем млад, *kouros*, все още в разцвета на юношеството. Детството и младостта му са били

изключителни, той е най-малкото дете на Хекуба, съпругата на Приам, царя на Троя, този голям азиатски град на анатолийския бряг, много богат, много красив, много могъщ град.

Току преди да роди Хекуба сънува, че вместо човешко същество ражда факла, която подпалва града Троя. Разбира се, тя пита гадателя, или пък роднини, известни с уменията си да тълкуват сънища, какво означава това. Обясняват й очевидния смисъл на съня: това дете ще бъде гибелта на Троя, разрушението й с огън и пламъци. Какво да стори? Това, което правят обикновено древните в подобни случаи. Да обрече детето на смърт, без да го убива: да го подхвърли. Приам поверява детето на един пастир, за да го изостави без храна и грижи, беззащитно, в същите онези области на самотата, където тренират героичните младежи, не в обработваната и населена равнина, а по склоновете на тази планина, отдалечена от хората и оставена във властта на дивите зверове. Да подхвърлиш дете значи да го обречеш на смърт, без да си изцапаш ръцете с кръв, да го пратиш в отвъдното, да направиш то да изчезне. Но понякога се случва детето да не загине. Когато по случайност то изниква отново, то се завръща именно с тези качества, които са следствие от това, че при обричането на смърт то е било подложено на изпитание и е успяло да избегне гибелта, фактът, че при самото си раждане той победно е прекосил портите на смъртта, придава на спасения ореол на необикновено същество, на избран. Какво е станало с Парис? Казват, че отначало в течение на няколко дни го кърмила мечка. Мечката, с нейната походка и грижите, които полага за малките си, често е възприемана като човешка майка. За известно време тя храни новороденото, а после пастирите на царските стада на планината Ида го откриват и го прибират. Те го отглеждат в своята среда, разбира се, без да знаят кое е то. Наричат го Александър вместо Парис, името, което майка му и баща му му дават при раждането.

Минават години. Един ден пратеник от двореца идва да вземе най-красивия бик от царското стадо за жертвоприношение за помен, което Приам и Хекуба искат да направят в памет на детето, което са обrekli на смърт, в чест на това дете, с което е трябвало да се разделят. Този бик е любимецът на младия Александър, който решава да дойде с него и да се опита да го спаси. Тъй като всеки път, когато се прави помен в чест на покойния, има не само жертвоприношения, но и погребални състезания и игри, бягане, бокс, борба, хвърляне на копие,

младият Александър се записва да се състезава с другите синове на Приам, елита на троянската младеж. Той побеждава във всички състезания.

Всички са поразени и се питат кой е този непознат пастир, толкова красив, толкова силен, толкова ловък. Един от синовете на Приам, Деифоб — когото отново ще се срещнем в нашия разказ, — се въбесява и иска да убие навлека, който е победил всички. Той преследва младия Александър, който се укрива в храма на Зевс, където се намира и сестра им Касандра, много красива девойка, в която Аполон е бил влюбен, но тя го е отблъснала. За да си отмъсти, богът ѝ дарява непогрешимо гадателско умение, но то не ѝ служи за нищо. Напротив, това умение само ще влошава положението ѝ, защото никой никога няма да вярва на предсказанията ѝ. В настоящия момент тя възвестява: „Внимание, този непознат е нашият Парис.“ И Парис-Александър наистина показва пелените, в които е бил повит, когато са го подхвърлили. Достатъчно е да ги извади, за да бъде разпознат. Майка му Хекуба е луда от щастие, а Приам, който е просто добродушен стар цар, също е радостен, че отново е намерил детето си. Та Парис е отново приет в царското семейство.

В момента, в който трите богини, водени от Хермес, на когото Зевс е възложил да уреди въпроса от негово име, идват да го посетят, той вече е заел мястото си сред царското потомство, но си е запазил навика да ходи при стадата, където е прекарал цялата си младост. Той е човек от планината Ида. И тъй, Парис вижда как при него пристигат Хермес и трите богини, изненадан е и малко разтревожен. Разтревожен, защото в повечето случаи, когато една богиня покаже открито пред едно човешко същество голотата си, безсмъртната си същност, за зрителя това не носи нищо хубаво: човек няма право да вижда божественото. Това е едновременно изключителна привилегия и опасност, от която трудно се съвземаш. Например Тирезий си е изгубил зрението, защото е видял Атина. На същата тази планина Ида Афродита, слязла от небето, има връзка с Анхиз, бащата на Еней. След като преспива с нея като с обикновена смъртна, на сутринта Анхиз я съглежда в цялата ѝ божествена красота и обзет от ужас, започва да я умолява: „Знам, че съм загубен, никога вече няма да мога да имам плътска връзка с жена. Който се е свързал с богиня, няма да отиде след

това в обятията на обикновена смъртна. Животът му, очите му и със сигурност мъжествеността му са унищожени.“

И тъй, като за начало Парис е уплашен. Хермес го успокоява. Обяснява му, че му се пада да направи избор, да определи награда — така са решили боговете — и че той трябва да отсъди коя според него е най-красива. Трите богини, чиято красота без съмнение е еднакво голяма, се опитват да го прелъстят със съблазнителни обещания. Всяка една от тях, ако тя бъде избраната, се кълне да му дари някаква изключителна и особена способност, която само тя може да даде.

Какво може да му дари Атина? Тя му казва: „Ако избереш мен, ще имаш победа в битките и мъдрост, за която всички ще ти завиждат“. Хера му заявява: „Ако избереш мен, ще имаш царската власт, ще станеш господар на цяла Азия, защото съм съпруга на Зевс и в моето легло е записано господството.“ А пък Афродита му обявява: „Ако предпочетеш мен, ти ще бъдеш съвършеният прелъстител, всичко най-хубаво от женския пол ще ти принадлежи и в частност прекрасната Елена, чиято слава вече се носи навсякъде. Когато тя те види, няма да ти устои. Ти ще станеш любовник и съпруг на хубавата Елена.“ Воинска победа, господство, прекрасната Елена, красотата, насладата, щастието с жена... Парис избира Елена. Ето че ударът е задействан, подкрепен от отношенията между боговете и хората — механизмът, чието включване представлява второто действие на този разказ.

ЕЛЕНА — ВИНОВНА ИЛИ НЕВИННА?

Третото действие се разиграва около Елена. Коя е тази Елена? Тя самата е плод на намеса на божествата в света на хората. Майка ѝ, смъртната жена Леда, е дъщеря на царя на Калидон Тестий. Още съвсем млада тя се запознава с един лакедемонец, Тиндарей, който е изгонен от родината си от превратностите на политиката и е намерил убежище при Тестий. Преди да се върне в Спарта, за да си върне отнетото царство, Тиндарей се влюбва в Леда и я иска за съпруга. Вдигат тържествена сватба. Но изключителната красота на девойката е изкушила не само съпруга ѝ. От висините на Олимп я е забелязал Зевс. Без да се съобразява с Хера или другите си божествени съпруги, той има само една мисъл в главата — да се люби с тази млада жена. В деня на сватбата, през първата брачна нощ на Тиндарей и Леда, Зевс отива при нея и се люби с нея в образа на лебед. Леда носи едновременно децата на Тиндарей и децата на Зевс. Четири деца: две момичета и две момчета. Понякога разправят, че всъщност Зевс е насилил една богиня, Немезида. За да избяга от него, тя приела формата на гъска, а Зевс се превърнал в лебед, за да я покрие. Сцената станала при върховете на планината Тайгет, близо до Спарта, и на върха на планината Немезида-гъската снесла яйце (или две яйца), които един пастир побързал да занесе на Леда. В двореца на царицата децата изскачат от черупката и Леда ги осиновява.

Немезида е опасно божество, дъщеря на Нощта, от същия род като братята и сестрите ѝ, родени от мощта на Мрака: Смъртта, Мойрите, Раздорът (Ерида) и свитата ѝ: Убийствата, Кланетата, Битките. Но Немезида съдържа в себе си и другата страна на нощното женско начало: сладките Лъжи (*Pseudea*), Любовната нежност (*Philotes*), която обединява насладите и измамите. Немезида е отмъстителка, която бди за наказанието на прегрешенията; тя не знае покой, докато не настигне виновния, за да го накаже, докато не принизи нахалника, който се е издигнал твърде високо, предизвиквайки с прекомерните си успехи завистта на боговете. Немезида-Леда: по някакъв начин Немезида, богинята, взема образа на

Леда, обикновена жена, за да накара смъртните да платят за нещастieto, че не са богове.

И така, четири деца, две момчета, Диоскурите („деца на Зевс“, които са същевременно и Тиндариди, деца на Тиндарей) Кастор и Полидевк; две момичета, Елена и Клитемнестра. В тях, за добро или за зло, са се съединили човешкото и божественото, семето на Тиндарей, съпруга човек, и семето на Зевс, любовника бог, се смесват в лоното на Немезида-Леда, за да се обединят, тъй както остават различни и противоположни. Единият от момчетата близнаци, Полидевк, идва направо от Зевс и е безсмъртен; другият, Кастор, има повече черти от Тиндарей. В битката срещу двамата им братовчеди Идас и Линкей Кастор загива и слиза в подземния свят, а Полидевк побеждава, но бива ранен и Зевс го издига тържествено на Олимп. Обаче въпреки издигането им и противоположната им природа те остават двама близнаци, толкова свързани един с друг, толкова неразделни, колкото са и двата края на хоризонталната гредка, която ги изобразява в Спарта. Полидевк измолва от Зевс дори и безсмъртието му да бъде споделено между него и брат му, като и двамата прекарват половината време на небето при боговете, а другата половина — в изгнание под земята, в ада, в царството на сенките заедно със смъртните. От своя страна Клитемнестра и Елена също си съответстват като двойно бедствие. Но Клитемнестра, за която се смята, че е напълно смъртната дъщеря на Тиндарей, е съвсем черна: тя възплава проклятието, което тежи над рода на Атридите, тя е отмъстителката, донасяща позорна смърт на победителя в Троя Агамемнон.

Елена, потомка на Зевс, за разлика от сестра си запазва божествения ореол над всички свои действия, дори над нещастията, които предизвиква. Красотата ѝ, която чрез способността ѝ да съблазнява я превръща в страшно същество, същевременно не престава да се излъчва от личността ѝ и да ѝ придава ореол от светлина с божествен отблясък. Когато напуска съпруга си, двореца си, децата си, за да последва младия чужденец, който ѝ предлага извънбрачна любов, виновна ли е тя или невинна? Понякога твърдят, че тя така лесно се е поддала на желанието и чувствените наслади, защото е била поразена от лукса, богатството, ориенталския блясък на царствения чужденец. Друг път казват, напротив, че е била отвлечена насила, без нейно съгласие и въпреки съпротивата ѝ.

Едно във всеки случай е сигурно. Бягството на Елена с Парис дава началото на Троянската война. Обаче тази война нямаше да е това, което е, ако въпросът опираше само до ревността на един съпруг, готов на всичко, за да си върне съпругата. Работата е много по-сериозна. Полюсът на съгласието, гостоприемството, добросъседските отношения се сблъсква с полюса на насилието, омразата, развалянето на отношения. Когато Елена става мома за женене, баща ѝ Тиндарей си дава сметка при цялата ѝ красота, че работата никак няма да е лесна. Затова той свиква всичко, що е ерген в Гърция — царски синове и още неженени царе, за да дойдат при него и изборът между тях да се направи компетентно. Какво решение да вземе? Тиндарей е объркан. Той си има един много хитър племенник, Одисей, когото трябва да споменем, защото играе важна роля в разказа ни. Одисей заговаря пред бащата на Елена приблизително така: „Имаш само един начин да се отървеш от възможни неприятности. Преди да направиш избора си, който сигурно ще предизвика брожение, ще накараш всички кандидати да се закълнат единодушно, че каквото и да бъде решението на Елена, те ще одобряват този избор и че освен това те всички ще са обвързани чрез този брак. Ако за човека, когото тя избере, възникнат някакви проблеми в брака, те всички ще се смятат солидарни със съпруга.“ Всички полагат клетва и помолват Елена да заяви предпочитанието си. Тя избира Менелай.

Менелай по това време вече се познава с Парис. По време на едно пътуване в Трояда е бил негов гост. Когато в компанията на Еней Парис идва на свой ред в Гърция, отначало е много тържествено приет от братята на Елена, Диоскурите, преди Менелай да го заведе в Спарта, където се намира Елена. Известно време Менелай обсипва госта си Парис с подаръци и знаци на внимание. След това трябва да замине на погребение на роднина. Тогава поверява на Елена грижата да го замести в задълженията на гостоприемството. Тъкмо поради този траур и заминаването на Менелай гостът е по-персонално посрещнат от Елена. Можем да допуснем, че докато Менелай е присъствал, жените от царския дворец в Спарта не са живели в голяма близост с чужденец, а това е било задължение на царя. Сега то става задача на Елена.

Парис и Еней отпътуват в морето и без повече да се бавят, поемат към Троя заедно с хубавата Елена на борда, с нейно или без

нейно съгласие. Когато се завръща в Спарта, Менелай се втурва при брат си Агамемнон, за да му извести за измяната на Елена и особено за предателството на Парис. Агамемнон нарежда на няколко души, между които Одисей, да обиколят всичките едновременно претенденти за ръката на Елена и да припомнят поетите задължения за солидарност. Оскърблението е толкова голямо, че не само Менелай и Агамемнон, но и цяла Елада трябва да се обедини, за да накаже Парис за отвличането на една жена, която е не само най-красивата, но и гъркиня, съпруга, царица. Но във въпросите на честта, преди или вместо да се стигне до разправа с оръжие, може да има и пазарлък. На първо време Менелай и Одисей заминават на пратеничество в Троя, за да се опитат да уредят въпроса по мирен път, тъй че отново да се възцарят хармонията, съгласието и гостоприемството, чрез заплащане на компенсации или поправяне на стореното зло. В Троя ги приемат. Някои от първенците на Троя са привърженици на това мирно решение, в частност Деифоб. Решението трябва да вземе съветът на старците на Троя; случаят е дори извън компетенциите на царската власт. И така, двамата гърци са приети в съвета, където някои потомци на Приам не само правят интриги, за да бъде отхвърлен всякакъв компромис, но дори внушават, че Одисей и Менелай не трябва да бъдат оставени да си заминат живи. Но Деифоб, който ги е приел като гости, ги държи под покровителство. Те се връщат от мисията си без постигнат резултат и обявяват в Гърция провала на опитите за мирно уреждане на въпроса. Така всичко е подготвено за избухването на войната.

ДА УМРЕШ МЛАД, ДА ПРЕБЪДЕШ В СЛАВАТА

Изглежда, че първоначално експедицията в Троя не е предизвикала в Гърция всеобщ ентузиазъм. Дори Одисей опитва да се измъкне. Пенелопа тъкмо му е родила син Телемах. Моментът му се вижда много неподходящ да напусне майката и детето. Когато идват да му известят, че трябва да потеглят и да приберат със сила отвлечената от троянския първенец Елена, за да се отърве от това задължение, той симулира лудост. Най-мъдрият, най-хитрият се преструва на малоумен. Старият Нестор е този, който пристига чак в Итака, за да му съобщи заповедта за сбор. Той вижда как Одисей оре с рало, в което са впрегнати бик и магаре; героят върви заднешком и сее камъчета вместо жито. Всички са потресени, освен Нестор, който е достатъчно хитър, за да се досети, че Одисей прави един от обичайните си номера. Докато Одисей отстъпва, а ралото върви напред, Нестор грабва малкия Телемах и го поставя пред плуга. В този миг Одисей идва на себе си и взема детето, за да не му се случи нищо. Така той е изобличен и приема да тръгне на поход.

А пък старият Пелей, съпругът на Тетида, е видял смъртта на много свои деца, останал му е само Ахил и той не понася мисълта, че Ахил може някой ден да замине на война. От предпазливост той изпраща момчето на Скирос, при дъщерите на царя на острова. Ахил живее там като момиче, в гинекея. След като в ранно юношество е бил възпитан от Хирон и кентаврите, сега той е достигнал тази възраст, когато половете още не са ясно определени, не се различават от пръв поглед. Брадата му още не е порасла, той не е окосмен, прилича на очарователно младо момиче, с онази неопределена красота, свойствена на подрастващите, които са колкото момчета, толкова и момичета, колкото момичета, толкова и момчета. Той живее безгрижно сред дружките си. Одисей идва да го вземе. Отговарят му, че тук не живеят момчета. Одисей, който се е престорил на пътуващ търговец със стоката си, моли да влезе. Вижда петдесетина момичета, сред които Ахил не се различава. Одисей изважда от коша си за продан платове, везма, брошки, накити и четиридесет и деветте момичета се струпват

да се радват на джунджуриите, но едно от тях остава настрана, без да проявява интерес. Тогава Одисей изважда кинжал и очарователната девойка се спуска към кинжала. Зад стените прокълтява бойна тръба, сред жените наставя паника, четиридесет и деветте момичета избягват заедно с парцалките, само една, с кинжал в ръката, тръгва към музиката, за да се отправи на бой. Одисей разкрива Ахил така, както преди Нестор е разкрил Одисей. На свой ред Ахил е готов да замине на война.

Богинята Тетида не можела да приеме, че всички деца, които е родила преди Ахил, седем момчета, ще бъдат обикновени смъртни като баща си. Затова още от първите им дни тя се опитвала да ги направи безсмъртни. Слагала ги в огъня, за да изгори в тях всичката влага, носеща разпад, правеща така, че хората да не са само един сияещ пламък; но в огъня синовете ѝ изгаряли и загивали. Нещастният Пелей бил в отчаяние. Така че при раждането на Ахил Пелей си казва, че ще се опита да спаси поне това дете. В момента, в който майка му се готви да го сложи в огъня, бащата се намесва и го грабва. Огънят успява да докосне само устните на детето и една костичка на петата, която умира. Пелей успява да накара кентавъра Хирон да се качи на планината Пелион и да изрови трупа на един изключително бърз кентавър, да вземе от него костта на петата и да я постави на малкия Ахил, който от най-ранно детство тича по-бързо от елен. Това е едната версия. Друга представя нещата така, че за да го направи безсмъртен, тъй като не може да го потопи в огъня, Тетида го потапя във водите на Стикс, адската река, която разделя живите и мъртвите. Разбира се, който е потопен във водите на Стикс и после е излязъл от тях, получава изключителни енергийни качества и свойства. Ахил, натопен в тези адски води, издържа на изпитанието; само петата му, за която го държи майка му, не влиза в досег с водата. Ахил не е само бързоног воин, но е и неуязвим за човешки рани, освен на едно място, петата, откъдето смъртта може да проникне.

Едно от последствията на този неравен брак между богиня и човек е това, че целият блясък, цялото могъщество, свързани с божествената Тетида, отчасти осеняват и личността на Ахил. Същевременно образът му не може да не бъде трагичен: без да е бог, Ахил не би могъл нито да живее, нито да умре като повечето хора, като обикновен смъртен; но измъкването от обикновеното положение на

човешкия род не прави от него божествено същество, обезпечено с безсмъртие. Съдбата му, която има стойност на образец за всички воители, за всички гърци от онези времена, продължава да ни поразява: тя пробужда в нас като отзвук съзнанието за това какво прави от ограничения, разкъсания, разделения човешки живот драма, в която неразделимо са смесени светлина и сянка, радост и болка, живот и смърт. Съдбата на Ахил, служеща за пример, е белязана от печата на двузначността. Тъй като е наполовина с божествено, наполовина с човешко потекло, той не може да застане изцяло нито на едната, нито на другата страна.

На прага на живота му, още от първите му стъпки, пътят, по който трябва да поеме, се разделя на две. Каквато и посока да избере да следва, ще трябва да се откаже от същностна част от самия себе си. Той не може едновременно да се радва на най-приятните неща, които животът под слънчевата светлина поднася на хората, и да осигури на личността си привилегията да разполага с тях завинаги, да не умира. Радостта от живота — това е най-ценното благо за ефемерните същества, това единствено, несравнимо с нищо друго благо, защото е едничко, защото веднъж загубено, не може да се получи отново — тази радост означава отказ от всякаква надежда за безсмъртие. Да искаш да си безсмъртен, това значи отчасти да приемеш да изгубиш живота си преди да си го изживял пълноценно. Ако Ахил избере, както желае старият му баща, да си остане у дома във фтия, в семейството си, на сигурно място, той ще има дълъг, спокоен и щастлив живот, изживявайки пълния цикъл на отпуснатото на смъртните време, чак до обкръжената от нежни грижи старост. Но колкото и блестящо да бъде съществуването му, дори озарено от всичко най-прекрасно, което краткият престой на земята може да даде на хората, животът му няма да остави след себе си следа от блясъка си; щом като завърши, този живот се сгромолясва в мрака, в нищото. Едновременно с него героят изчезва изцяло и завинаги. Потъвайки в Хадес, без име, без лице, без памет, той е заличен, сякаш никога не го е имало.

Или пък Ахил ще направи противоположния избор: кратък живот и вечна слава. Той предпочита да замине надалеч, да напусне всичко, да рискува всичко, да се обрече предварително на смърт. Той иска да се числи към малкия брой избрани, които нямат грижа ни за удобства, ни за богатства, ни за обичайните почести, а искат да

тържествуват в битките, в които залогът всеки път е собственият им живот. Сблъсъкът сред бойното поле с най-опитни противници означава да подложи самия себе си на изпитание в надпревара, в която всеки трябва да покаже какво представлява, да разкрие пред всички превъзходството си, което намира върховен израз във воинския подвиг и достига съвършенство в „прекрасната смърт“. В разгара на битката, в разцвета на младостта, с непокътнати мъжки сили, доблест, енергия, юношески чар, които няма никога да познаят разрушителното действие на старостта.

Сякаш за да засияе в чистотата на блясъка си, пламъкът на живота трябва да достигне такава интензивност на горенето, че да се изпепели още в мига на запалването. Ахил избира славната смърт, с непокътнатата красота на младия живот. Скъсен, орязан, осакатен живот и непреходна слава. Името на Ахил, приключенията му, историята му, личността му остават завинаги живи в паметта на хората, чиито поколения се сменят столетие след столетие, за да си отидат едно след друго в мрака и безмълвието на смъртта.

ОДИСЕЙ ИЛИ ЧОВЕШКОТО ПРИКЛЮЧЕНИЕ

Гърците са победители. След толкова години обсада и битки пред стените на Троя градът най-сетне пада. На гърците не им стига да го победят и завземат, но го разграбват и опожаряват благодарение на една хитрост, прословутия дървен кон, който троянците вкарват в града си, убедени, че той е благочестив дар за боговете. От търбуха на коня излиза авангарден отряд, отваря портите на крепостта и пуска гръцката войска да нахлуе в града и да изколи всичко по пътя си. Мъжете са убити, жените и децата — отведени в робство, остават само руини. Гърците си въобразяват, че въпросът най-сетне е решен, но едва тогава откриват обратната страна на тази голяма военна авантюра. По един или по друг начин гърците ще трябва да платят за престъпленията, ексцесите, *hybris*, с които са се обременили още по време на победата. Още на тръгване възниква спор между Агамемнон и Менелай. Последният иска да замине незабавно, да се прибере възможно по-бързо. Агамемнон, напротив, иска да остане на място, за да направи жертвоприношение на Атина, която е подкрепяла тяхната кауза пред боговете и е определила победата им. Одисей, с дванадесетте кораба, които е докарал със себе си, избира да замине, без да чака, в посока към Итака. Той се качва заедно с Менелай на кораба, който носи и стария Нестор. Но при остров Тенедос Одисей се скарва с Менелай и се завръща в Троя, за да се присъедини към Агамемнон. Те заминават в пакет в надеждата да достигнат едновременно континентална Гърция. Но боговете решават иначе. Развихрят се ветрове, бури, вихрушки, флотата е разпръсната; много кораби потъват, като отнасят към гибелта моряците и воините. Малцина са гърците, на които провървява да се приберат у дома. А сред тези, които морето е пощадило, някои ще намерят смъртта си на прага на своите домове. Така става с Агамемнон. Едва стъпил на родния бряг, той попада в клопката, скроена от жена му Клитемнестра и Егист, любовника на тази невярна съпруга. Агамемнон, изпълнен с

доверие, се прибира доволен като вол в родния обор. Там той е убит безмилостно от двамата заговорници.

И тъй, бурята разделя корабите на Агамемнон, които представляват голямата част от флотата, и корабите на Одисей. Така че Одисей се намира откъснат от другите със своята флота. Той се сблъсква със същите изпитания, същите бури, каквито срещат и неговите другари в нещастieto. Когато най-сетне слиза на брега на киконите в Тракия, те го посрещат враждебно. Одисей превзема града им Исмар. Той се държи с победените така, както постъпват много гръцки герои. Избива мнозинството жители на този град, но пощадява един от тях: жреца на Аполон на име Марон. От благодарност Марон му дава много мехове с вино, което не е обикновено питие, а е нещо като божествен нектар. Одисей пренася и складира меховете на корабите си. Много доволни, гърците издигат лагера си край брега с намерение да отплават призори. Но киконите от селата, известени за пристигането на враг, ги нападат сутринта и избиват мнозина от тях. Оцелелите припряно се качват на корабите и избягват колкото могат по-бързо в открито море.

В СТРАНАТА НА ЗАБРАВАТА

И тъй, те отново са на път, в силно намален състав. Малко по-нататък Одисей стига до нос Малей, после го заобикаля. Оттам вече може да съзре бреговете на своята родина Итака. Той се чувства почти като у дома си. И тъкмо в момента, когато си мисли, че пътят му е завършил, се отварят вратите към друга част от плаването на Одисей: до този момент той просто е изминал пътя на мореплавател, завръщащ се от военна експедиция отвъд морето. Но когато задминават нос Малей, върху гърците внезапно се стоварва буря. Тя ще духа седем дни и ще отнесе флотилията в пространство, напълно различно от онова, в което е плавала досега. От този момент нататък Одисей няма да знае къде се намира, няма да среща хора, подобни на киконите, които са вражески воители, но все пак прилични на него хора. Някак си той излиза извън границите на познатия свят, на човешкия *oikumenos*, за да проникне в територията на не-човешкото, един свят на другото.

От сега нататък Одисей ще среща само същества, които са или от почти божествено естество, хранещи се с нектар и амброзия както Кирка или Калипсо, или същества, по-нисши от човека, като циклопа или лестригоните, тези канибали, хранещи се с човешка плът. За гърците собствено човешкото, това, което определя човека като такъв, е яденето на хляб и пиенето на вино, да яде определен тип храна и да познава законите на гостоприемството, да посреща чужденеца в дома си, вместо да го разкъса и изяде. Светът, в който страшната буря хвърля Одисей и моряците му, е напълно противоположен на този нормален човешки свят. Едва щом бурята утихва, гърците съглеждат бряг и акостират до тази земя, за която не знаят нищо. За да узнае кой живее там, а също и за да потърси провизии, Одисей избира неколцина моряци и ги праща като член отряд да влязат в контакт с местните жители. Последните ги приемат изключително любезно. Туземците са целите в усмивки. Те веднага предлагат на чуждоземските мореплаватели да споделят с тях обичайната им храна. И тъй, жителите на тази страна са лотофагите, ядящите лотос. Така, както хората се хранят с хляб и вино, те употребяват едно изискано растение,

лотос. Ако човек погълне тази прекрасна на вкус храна, той забравя всичко. Не си спомня вече миналото си, губи всякаква представа кой е, откъде е дошъл и къде отива. Който приеме лотос, престава да живее така, както живеят хората, носещи в себе си спомена за миналото и съзнанието за това, което са.

Пратениците на Одисей, когато се завръщат при другарите си, отказват да отплават и не са в състояние да разкажат какво им се е случило. Те са като анестезирани в нещо като блаженство, парализиращо всякаво спомняне. Те искат само да останат там, където са си, както са си, без привързаности, без минало, без планове: без желание за завръщане. Одисей ги хваща за ушите, качва ги на корабите и си заминава. И така, първа спирка: земя, която е страната на забравата.

През дългото плаване, което ще последва, във всеки един миг именно забравата, заличаването на спомена за родината и на желанието за завръщане, тъкмо това, прозиращо през всички приключения на Одисей и спътниците му, винаги представлява опасността и злото. Да бъдеш в човешкия свят, това значи да си жив под лъчите на слънцето, да виждаш другите и те да те виждат, да живееш във взаимност, да си спомняш за себе си и за другите. Напротив, тук те попадат в свят, където нощните сили, децата на Нощта, както ги нарича Хезиод, малко по малко разпростират зловещата си сянка над екипажа на Одисей и над самия Одисей. Над мореплавателите постоянно надвисва облак тъмнина, който заплашва да ги унищожи, ако се оставят на забравата за завръщане.

ОДИСЕЙ В РОЛЯТА НА НИКОЙ СРЕЩУ ЦИКЛОПА

Те напускат острова на лотофагите. Корабът на Одисей продължава пътя си, но ето, че цялата флотилия се оказва обвита от някаква мъгла, в която нищо не се вижда. Вечер е, корабът се носи напред, без моряците да трябва да гребат или да могат да предвидят какво ги чака. Ето че пристигат на едно островче, което не са забелязали и на което не могат нищо да различат. Самото море, или боговете, тласка кораба към този остров, при който те пристигат в пълна тъмнина. Дори луната не се показва. Нищо не може да се различи. Те са там, без да са имали възможността да предвидят това, което им се случва. Сякаш след острова на забравата пред тях са се открихнали портите на мрака, на нощта. В този улей те ще срещнат нови приключения. Те слизат на сушата. Това малко островче завършва с височина — хълма на онези чудовищни великани с едно единствено око по средата на челото, които се наричат циклопи.

Одисей прибира кораба си в едно заливче и, придружен от дванадесет души, се качва до върха на хълма, където е забелязал пещера и откъдето се надява да си набави провизии. Те влизат в тази огромна куха пещера, намират там съдове със сирене и разкриват цяла една селскостопанска култура. Няма жито, но има стада, сирена, може би дори малко диви лозя в долината. Естествено, спътниците на Одисей имат само една мисъл в главата: да задигнат няколко сирена и да бягат колкото им държат краката надалеч от тази огромна пещера, която не им внушава нищо приятно. Те казват на Одисей: „Хайде да си вървим!“ Последният отказва. Той иска да остане, защото иска да види. Исква да разбере кой живее на това място. Одисей е човекът, който не само трябва да си спомня, но и който иска да види, да узнае, да изпробва всичко, което светът може да му поднесе, дори и този подчовешки свят, наред който е захвърлен. Любопитството на Одисей го тласка постоянно отвъд, нещо, което този път за малко не довежда до гибелта му. Във всеки случай това любопитство ще предизвика смъртта на много от другарите му. Циклопът скоро пристига с козите си, с овцете и овена си, и всички те влизат в пещерата.

Циклопът е огромен, гигантски. Той не веднага забелязва тези мънички хорица, които са като бълхи и са се изпокрили по ъглите на пещерата и треперят от страх. Внезапно ги открива и се обръща към Одисей, който стои малко пред другите, с въпрос: „Ама кой си ти?“ Одисей, естествено, започва да разправя врели-некипели. Първа лъжа — казва му: „Нямам вече кораб“ — въпреки че корабът му го чака, „корабът ми се разби, така че съм напълно в ръцете ти, идвам тук с моите хора да умолявам за гостоприемството ти, ние сме гърци, храбро се бихме заедно с Агамемнон на брега на Троя, завзехме града и сега сме тук нещастни корабокрушенци“. Циклопът отвърща: „Добре де, добре, много хубаво, ама на мен изобщо не ми пука.“ Хваща двама другари на Одисей за краката, удря ги о скалата, разбива им главите и ги изяжда сурови. Останалите моряци замръзват от ужас и Одисей се чуди в каква беля се е вкарал. Още повече, че няма надежда да се измъкне, защото за нощта циклопът затваря входа на леговището си с огромен камък, който никой грък и дори голяма група не би могла да помръдне. На следващата сутрин се повтаря същият сценарий, циклопът изяжда още четирима — двама сутринта, двама вечерта. Общо вече е погълнал шестима, половината от групата. Циклопът е много доволен. Когато Одисей се опитва да му се подмаже с изключително сладникави речи, между тях се установяват нещо като отношения на гостоприемство. Одисей казва: „Ще ти направя подарък, който сигурно ще ти достави голямо удоволствие.“ Започва диалог, в течение на който се набелязват лични, гостоприемни отношения.

Циклопът се представя, казва се Полифем. Многогочислен е и се ползва с добра слава. Той пита Одисей за името му. За да се установи връзка на гостоприемство, обичаят изисква всеки да каже на другия кой е, откъде идва, кои са родителите му и родината му. Одисей заявява, че се казва *Outis*, т.е. Никой. Той му казва: „Името, с което ме наричат приятелите и родителите ми, е Утис.“ Тук има игра на думи, защото двете срички на *ou-tis* могат да се заместят с друга форма на същата дума, *me-tis*. *Ou* и *me* на гръцки са двете отрицателни частици, но ако *outis* означава никой, то *metis* значи също и хитрина. Разбира се, когато става дума за *metis*, веднага се сещаме за Одисей, който е тъкмо героят на *metis*, на хитрината, на способността да намери изход в безизходицата, да лъже, да изпързалва хората, да им разправя врели-некипели и да се измъква от всяко положение. „*Outis*, Никой —

възкликва циклопът, — щом като ти си Никой, и аз ще ти направя подарък. Ще те изям последен.“ Тук Одисей му дава подаръка си — част от виното, което му е дал Марон и което е като божествен нектар. Циклопът го опитва, харесва го много, сипва си отново. Натъпкан със сирене, с двамата моряци, които току-що е погълнал, и опиянен от виното, той заспива.

Одисей успява да заостри един як кол от маслиново дърво и да го нажежи на огъня. Всичките оцелели моряци се включват в дърводелската му работа, а после забиват горящия кол в окото на циклопа, който се събужда с вопъл. Единственото око му е ослепено. Ето че и той е потопен в мрака, в тъмнината. Тогава, естествено, той вика за помощ и другите циклопи дотичват. Циклопите живеят всеки за своя сметка, всеки е господар у дома си, не признават ни богове, ни господари вън от това, което смятат за свой дом, но все пак се притичват и извикват отвън, понеже пещерата е затворена: „Полифеме, Полифеме, какво ти става? — Ах, ужас, убиват ме! — Кой ти стори зло? — Никой, *Outis*! — Ами щом никой, *metis*, не ти е направил нищо, какво си се развикал?“ И си отиват.

Следователно Одисей, който се е измъкнал, изнизал, заличил зад името, с което се е накичил, донякъде се оказва спасен. Не напълно, защото трябва още и да излезе от запушената с огромна скала бърлога. За да се измъкне от пещерата той се сеца, че единственият начин е да завърже всеки един от оцелелите шестима гърци с върбови клонки за коремите на овцете. Сам той се вкопчва в рунтавата вълна на любимия овен на циклопа. Когато последният застава пред отвора на пещерата и измества скалата, която запушва входа, той прокарва между краката си всяка овца, като ѝ опипва гърба, за да е сигурен, че никой грък няма да се възползва да се промъкне навън. Но не забелязва, че гърците са скрити отдолу. В момента, в който излиза овенът с Одисей, циклопът се обръща към добичето, което всъщност му е единствен събеседник, и казва: „Виж на какво ме направи това ужасно същество Никой, ще ми плати той за това.“ Овенът се насочва към изхода и Одисей излиза с него.

Циклопът връща на мястото скалата, убеден, че гърците са останали в бърлогата, а те вече са отвън: те бягат колкото ги държат краката надолу по каменистите пътеки чак до залива, където е скрит корабът им. Те се мятат на него, вдигат котви и отплават. Горест на върха

на скалата, край пещерата, съглеждат циклопа, който слепешката хвърля по тях огромни камъни. В този миг Одисей не устоява на удоволствието от самохвалството и суетата. Той му изкрещява: „Циклопе, ако те питат кой ти е ослепил окото, кажи, че беше Одисей, син на Лаерт, Одисей от Итака, грабителят на градове, победителят на Троя, хитроумният Одисей.“ Естествено когато човек плюе срещу вятъра, му се връща тъпкано. Защото циклопът е син на Посейдон, великия бог на всички талази, но също и на всичко подземно; земетресенията, както и бурите, ги предизвиква Посейдон. Циклопът изрича по адрес на Одисей тържествено проклятие, което действа само ако се спомене името на този, срещу когото е насочено. Ако беше рекъл „никой“, може би проклятието щеше да остане без последствия, но циклопът предава името на Одисей на баща си Посейдон и иска възмездие: нека Одисей да не може да се върне в родината си, преди да е изтърпял хиляди страдания, да загинат всичките му другари, корабът му да потъне и да го остави сам, изгубен в морето корабкрушенец. И ако изобщо някога Одисей се измъкне, да се побере като чужденец, на чужд кораб, а не като дългоочакван мореплавател, който се завръща у дома си на собствения си кораб.

Посейдон чува проклятието на сина си. Този епизод стои в началото на желанието му, съпътстващо всички по-късни приключения на Одисей, последният да бъде докаран до предела на мрака и смъртта и изпитанията му да бъдат възможно най-ужасни. Както по-късно ще обясни Атина, голямата покровителка на Одисей, тъй като Посейдон не може да преглътне злото, сторено на циклопското му синче, тя не е могла да се намеси и се е включила едва на края, на самия финал на скитанията му, когато вече почти е пристигнал. Защо? Защото това, че е потопил окото на Полифем в мрака, че го е ослепил, води до там, че Одисей на свой ред се намира по пътя на всичко нощно, мрачно и зловещо.

ИДИЛИЯ С КИРКА

Корабът се отдалечава от острова на Полифем и оттам стига до острова на Еол. Това е едно от посетените от Одисей места, които някои хора са се опитвали да локализируют, но които имат тъкмо тази особеност, че не се поддават на локализация. Островът на Еол е напълно изолиран и обкръжен с високи скали, подобни на бронзово укрепление. Там живее Еол със семейството си без никакви връзки с никого. Следователно родът на Еол се размножава кръвосмесителски по една затворена матримониална система. Те са в пълна самота, в съвършена изолация. Островът е диспечерски пост на морските пътища, възелът, в който са съсредоточени всичките посоки на водното пространство. Еол е господар на ветровете, които според посоката на духане отварят или затварят, а понякога и объркват и смесват пътищата на морето. Той посреща Одисей особено гостоприемно и любезно, защото последният е герой от Троянската война, един от онези, които ще бъдат възпети в „Илиада“. Това, което Одисей му донася, е разказът за събитията по земята, световната мълва, от която той е напълно откъснат. Той е господар на ветровете, но няма друга власт. Одисей говори, разказва, Еол слуша и е много щастлив. След няколко дни Еол казва: „Ще ти дам това, което ти е нужно, за да заминеш от моя остров и да стигнеш право в Итака без проблеми по пътя.“ Дава му мях, но не с вино като Марон — в него са затворени изворите на всички ветрове, семената на всички бури. Този мях е грижливо затворен, Еол е прибрал в него началата, основите на всеки морски полъх, освен онзи, който води от неговия остров право към Итака. Той заръчва на Одисей в никакъв случай да не пипа този мях. Ако ветровете излязат оттам, вече никой не може да овладее това, което ще се случи. „Виж, единственият вятър, който сега духа на света, е вятърът, който те води от моя дом към Итака.“ Оцелелите от екипажа се настаняват на кораба и отплават право към Итака.

Привечер Одисей съглежда от кораба си бреговете на Итака в далечината. Той вижда с очите си родните земи и заспива щастлив. Клепачите му натежават, очите му се затварят така, както той е

затворил окото на циклопа. Ето, че се намира в нощния свят, в света на *Нурнос*, Съня; той спи на кораба си, плаващ към Итака, той забравя да бди. Моряците, останали без началник, се питат какво ли пък е сложил Еол за Одисей в тоя мях, сигурно разни скъпоценности. Те искат просто да надзърнат и после да го затворят обратно. В крайна сметка, на две крачки от бреговете на Итака, те отварят меха, ветровете се втурват навън, морето се разбунва, талазите се развихрят, корабът обръща посоката и минава обратно пътя, който току-що е изминал. Одисей, много огорчен, се оказва отново там, откъдето е заминал — при Еол. Последният го пита какво прави там. „Не бях аз, заспал съм, сбъркал съм, допуснал съм нощта на съня да ме надвие, не бях бдителен, и в резултат другарите ми отворили меха.“ Този път Еол не е никак любезен с него. Одисей удря на молба: „Пусни ме да отплавам пак, дай ми още един шанс.“ Еол се разгневява, нарича го най-долен от долните, вика му, че вече не е никой, не е нищо, че боговете го мразят. „За да ти се случи такава беда, сигурно си прокълнат, не желая да те знаая.“ И ето че Одисей и моряците му си заминават, без да получат от Еол подкрепата, на която са разчитали.

Тогава по пътя си флотилията на Одисей достига до ново място — острова на лестригоните. Те акостират там, на острова има оформени пристанища, град. Одисей, както винаги по-хитър от останалите, вместо да закотви кораба си там, където се очертава нещо като естествено пристанище, решава да го сложи по встрани, в едно отдалечено заливче. И тъй като приключенията му са го направили предпазлив, вместо да отиде да провери сам, той изпраща група моряци да разберат какви са местните жители. Моряците се качват към града и срещат по пътя една огромна девойка, някаква селянка, матрона, много по-висока и яка от тях, която много ги впечатлява. Тя ги поканва да дойдат с нея. „Баща ми, който е царят, е готов да ви приеме и ще ви даде всичко, каквото поискате.“ Моряците са твърде доволни, още повече, че размерите на тази очарователна особа не престават да ги впечатляват. Тя им се вижда доста якичка и голяма. Пристигат при царя на лестригоните, който, щом ги вижда, сграбчва единия от тях и го изяжда. Хората на Одисей удрят на бяг, слизат към корабите и крещят: „Бягайте, да се махаме оттук!“ Междувременно всички лестригони, вдигнати на крак от царя, се втурват навън. Те забелязват долу гърците, които се суят край корабите, за да отплават

възможно по-бързо. Хващат ги като риби и ги ядат. Всички другари на Одисей, освен тези, които са на скрития от него кораб, всички загиват. Одисей заминава с един единствен кораб и неговия екипаж.

Този самотен кораб пристига до остров Еея, който е средиземноморски остров. Одисей и спътниците му намират местенце да оставят кораба, след това навлизат полека на сушата. Има скали, гора, растителност. Но моряците, както и Одисей, са станали мнителни. Един от тях дори отказва да помръдне. Одисей насърчава другите да огледат острова. Двадесетина моряци тръгват на разузнаване и намират красива къща, дворец, обкръжен от цветя, в който всичко изглежда спокойно. Единственото нещо, което малко ги тревожи, което им се вижда странно, е, че наоколо в градините се намират множество диви зверове, лъвов, вълци, които много мило се приближават към тях и почти се отъркват в краката им. Моряците се учудват, но си казват, че може би се намират в един обратен свят, свят отникъде, в който дивите зверове са питомни, а пък хората са изключително опасни. Те похлопват на вратата и им отваря една много красива млада жена. Тя тъкмо тъче и преди и си пее с хубав глас. Жената ги поканва, настанява ги да седнат и ги почерпва с питие. В това питие тя добавя биле, от което те, щом пийват глътка, се превръщат в свине. Целите, от главата до петите, придобиват облик на прасета, със съответната четина, глас, походка, храна. Кирка — така се казва магьосницата — се радва на тези прасета, новоодошли в зверилника ѝ. Тя бързо ги затваря в свинарник и им дава обичайната за тези животни храна.

Одисей и останалите му другари, които чакат завръщането на тръгналите на разузнаване моряци, започват да се безпокоят. Тогава Одисей на свой ред навлиза във вътрешността на острова да види дали няма да открие някого от тях. Изведнъж му се явява Хермес, този хитър и измамен бог, и му обяснява какво е станало. „Тя е магьосница и превърна хората ти в свине, сигурно ще поиска да поднесе и на теб същото питие, но на теб ще дам противоотрова, която ще направи да избегнеш превръщането и да останеш самия себе си. Ти ще останеш постоянният Одисей, самият Одисей.“ След това Хермес му подава парче от някакво растение. Одисей се връща да съобщи на другарите си решението си да отиде там, но всички се опитват да го разубедят: „Не ходи там, щом другите не са се върнали, значи са загинали. — Не,

казва Одисей, аз ще ги освободя.“ И тъй, той гълта противоотровата, която му е дал Хермес, и отива при магьосницата. Тя го поканва веднага да влезе, както е въоръжен. Настанява го на красив позлатен стол. Той изобщо не отваря приказка за другарите си и влиза в играта, когато тя му поднася питието с билето. Одисей го изпива, тя чака, наблюдава го, но той не се превръща на прасе, все си е Одисей, който я гледа с любезна усмивка, след което грабва меч си и връхлита върху нея. Тя разбира и му казва: „Ти си Одисей, знаех, че на теб моето възшебство няма да действа, какво искаш от мен? — Първо освободи другарите ми“, нарежда той.

В този сблъсък между магьосницата, която е леля на Медея, и Одисей — а през него Хермес, бог магьосник и създател на фантазмагории — ще се установи нещо като състезание, а в крайна сметка ще се стигне до съгласие. Одисей и Кирка ще изживеят заедно една много щастлива любов. Но като начало трябва да освободи спътниците си. Защо Кирка ги е превърнала в свине? Тя подготвя подобна участ на всички пътешественици, достигнали до нейния остров. Защо? Защото е самотна и иска да се обкръжи с живи същества, които не могат да ѝ избягат. Казано е напълно ясно, че когато превръща пътешествениците в прасета или други животни, единственото, което иска, е те да забравят мисълта за връщане, миналото си, да забравят, че са хора. И това е, което става с другарите на Одисей, но те все пак запазват известна яснота на съзнанието, съхраняват някаква форма на разум, тъй че, когато го виждат, му се радват. Те го познават. Кирка ги докосва с жезъла си. Тукаткси те се превръщат отново в хора и дори след това изпитание са станали по-красиви, по-млади, по-приятни за гледане, отколкото са били преди. Това преминаване през свинско състояние е било нещо като инициация, така, сякаш е изобразило пътя към смъртта, за да се окаже човекът след този опит по-млад, по-хубав, по-жив. Именно това става с тях, когато пак стават хора. Кирка би могла да ги убие и тогава те не биха имали вече *pous*, разум: мъртвите са напълно потопени в нощта; те вече нямат *pous*, с изключение на един единствен, Тирезий, с когото скоро пак ще се срещнем. Но с другарите на Одисей това не е било съвсем смърт, а само едно превръщане в животни, което ги откъсва от човешкия свят, което ги кара да забравят миналото си, но което им дава, когато излизат от него, блясъка на възродена младост.

След това Одисей и Кирка изживяват същинска идилия. Може би дори имат деца, както твърдят някои, но това никак не е сигурно. Чисто и просто те се обичат и се любят. Кирка пее с прекрасния си глас и Одисей, естествено, повиква останалите навън моряци, които отначало се отнасят с подозрение, но той бързо ги убеждава: „Елате, елате, вече няма никаква опасност.“ Те остават там задълго. Кирка, тази магьосница, която е сторила злото да превръща всички идващи при нея хора в прасета и диви зверове, всъщност не е нито чудовище, нито вещица. Когато са там, при нея, тя прави всичко необходимо, за да са щастливи. При все това другарите на Одисей, които разбира се не получават същите удоволствия като него, защото нямат достъп до леглото на Кирка, започват да изпитват досада. Когато напомнят на Одисей, че би трябвало вече да помисли за завръщане, Кирка не протестира, не се опитва да го задържи. Тя само му казва: „Ако искате да си заминете, разбира се, тръгвайте си“, и му дава всички сведения, които са му нужни, за да завърши път-шествието му благополучно. Между другото тя казва на Одисей: „Слушай, следващата спирка в плаването ти ще бъде в страната на кимерийците, там, където никога не идва денят, в страната на нощта, на непрестанната мъгла, където е входът за подземното царство.“ Този път вече не става въпрос да се окаже до крайната граница на човешкото с риск да забрави миналото си и човешкото в себе си, но да стигне до самите предели на света на мъртвите. Кирка обяснява на Одисей по какъв път ще трябва да мине: „Ще спреш кораба си на еди-кое си място, ще тръгнеш пеша, там ще видиш яма, ще носиш със себе си брашно, ще вземеш овен, ще го заколиш, ще разлееш кръвта му и ще видиш как от земята се издига тълпа *eidola*, двойници, призраци, души на умрели. Тогава трябва да разпознаеш и задържиш душата на Тирезий, да й дадеш да пие кръвта на овена, за да придобие известна жизненост и да ти каже какво трябва да сториш.“

БЕЗИМЕННИТЕ, БЕЗЛИКИТЕ

И тъй, Одисей и спътниците му заминават отново и отиват там. Одисей извършва необходимите ритуали. Той се намира пред ямата, разсипва брашното, заколва овена, кръвта е готова за пиене. Тогава към него връхлита тълпата на онези, които не са никой, *outis*, за какъвто той се е представял, безименните, *νομινοί*, безликите, невидимите, които вече са нищо. Те образуват неразличима маса от същества, които някога са били личности, но за които вече нищо не се знае. От тази маса, преминаваща пред него, се издига ужасяваща и неразграничима глъчка. Те нямат имена, не говорят, а издават хаотичен шум. Одисей е обзет от ужасен страх пред тази гледка, представяща на зрението и слуха му заплахата от пълно разтваряне в безформена магма; неговите тъй умели речи, потънали в неразбираема гълчава; забрава за славата му, името му, известността му, риска да се изгуби в този мрак. Все пак се появява Тирезий.

Одисей му дава да пие и Тирезий му съобщава, че ще се върне у дома, където го чака Пенелопа, и му дава сведения за всички. Агамемнон е загинал, и Одисей вижда още и сенките на някои герои, вижда майка си, разпознава Ахил и го разпитва. След като пийва от тази кръв, която му връща част от жизнеността, Ахил заговаря. Какво казва той, в това време, когато цял свят възпява неговата слава, когато неговото *kleos*, известността му, блести с ярка светлина в целия свят, когато той е образец за герой и когато се твърди, че дори в подземния свят признават превъзходството му? Нека го чуем: „Бих предпочел да съм последният селянин, жалък, потънал в кал и тор, най-бедният от живеещите под слънчевите лъчи хора, отколкото да съм Ахил в този свят на мрака Хадес.“ Това, което казва Ахил в „Одисея“, е противоположното на онова, което проповядва „Илиада“: Ахил, се казва там, е трябвало да направи избор между кратък и славен живот и дълъг живот, лишен от слава и не е имал никакви колебания и съмнения: трябвало да избере славния живот, героичната смърт в разцвета на младостта, защото славата на един кратък живот, осъществена в една прекрасна смърт, струва много повече от всичко

останало. Сега той казва точно обратното. След като е умрял, ако все още би имал избор, човек би предпочел да бъде мизерен и въшлив селянин в най-жалките области на Гърция, вместо великия Ахил в света на мъртвите.

Одисей изслушва тази изповед, след което си заминава. Отново се отбива при Кирка, която пак го посреща, нахранва го заедно с другарите му, дава му хляб и вино и му посочва пътя, по който трябва да продължи. В частност му обяснява начина, по който ще трябва да се справят с много опасните Блуждаещи скали, Планктите — тези подвижни скали, които се събират в момента, в който минаваш между тях. За да ги избегнат, ще трябва да минат между Харибда и Сцила. Харибда е бездънна пропаст, която може да ги погълне, а Сцила е издигната към небето скала с чудовище, което може да ги улови и изяде. Кирка им разказва също, че те ще срещнат не само гигантските скали и трудния избор между двете опасности Харибда и Сцила, но че ще минат и покрай малкото островче на сирените. Всеки кораб, който мине оттам и чуе пеенето на сирените, е загубен, защото моряците не могат да устоят на очарованието на песента и корабът им се разбива о скалите. Одисей с кораба си се приближава към скалата, където стоят певиците.

Какво прави изобретателният Одисей? Той се е запасил с восък и в момента, в който забелязва островчето с накачалите по него сирени, които са птици-жени или жени-птици, прекрасногласни певици, той запушва с восък ушите на всички членове на екипажа си, за да не чуят нищо, но сам той не се отказва да слуша. Одисей не е само човекът на верността и паметта, но както в епизода с циклопа той е човекът, който иска да знае дори и онова, което не трябва да познава. Той не иска да мине покрай сирените, без да е чул песента им, без да знае какво пеят и как пеят. И тъй, той оставя ушите си открити, но накарва да го вържат здраво за мачтата, така че да не може да мръдне. В момента, в който корабът доближава острова на сирените, изведнъж наставя това, което гърците наричат *galene*: пълно спокойствие, вятърът утихва, не се чува нито звук, корабът остава почти неподвижен и ето че сирените подхващат песента си. Какво пеят? Те се обръщат към Одисей сякаш те са Музите, дъщерите на Паметта, вдъхновяващи Омир, когато пее поемите си, вдъхновяващи аеда, когато разказва за подвизите на героите. Те му казват: „Одисее, славни Одисее, многообични Одисее,

ела, ела, слушай ни, ние всичко ще ти кажем, ще възпеем славата на героите, ще възпеем собствената ти слава.“

Тъй както те разкриват Истината с главно И, сиреч тъкмо това, което се е случило, същевременно островът на сирените е обкръжен от купища трупове, които се разлагат под слънцето на брега. Това са всички онези, които са се поддали на призива и са загинали. Сирените са едновременно призив на желанието за знание, еротична привлекателност — те са самата съблазън — и смъртта. Това, което те казват на Одисей, по някакъв начин са думите, които ще се казват за него, когато вече няма да е тук, когато ще е прекрачил границата между света на светлината и света на мрака, когато се превърне в онзи Одисей от легендата, който хората са създали и чиито приключения в момента припомням. Те му разказват собствените му истории, докато е още жив, така, сякаш вече е умрял, или по-точно сякаш се намира на място и във време, където границата между живи и мъртви, светлина на живота и нощ на смъртта не е точно определена, а е още размита, неясна, възможна за прекриване. Те го привличат към тази смърт, която ще бъде за него посвещаване в славата, тази смърт, за която Ахил казва, че вече не желае, дори ако се е стремил към тази слава, когато е бил още жив, защото само смъртта може да донесе на хората нетленна известност.

Одисей дочува песента на Сирените, докато корабът бавно се плъзга; той се мятта, за да отиде при певиците, но моряците му здраво стягат въжетата. Най-сетне корабът се отдалечава завинаги от Сирените, после се оказва при блъскащите се скали. Одисей избира Сцила пред Харибда и в резултат, когато корабът минава покрай нея, няколко моряка са отвлечени от Сцила, чудовището с шест глави и дванадесет кучи крака, и са изядени живи. Само неколцина, вече малко на брой, се измъкват живи. Малко по-късно те пристигат при друг остров, Тринакия, земя на слънцето. Наистина този остров принадлежи на Слънцето, всевиждащото око. Там живеят божествени, безсмъртни стада, които не се размножават. Броят им е постоянен, равен на дните в годината. Не трябва нищо да се променя, ни в повече, ни в по-малко. Кравите от стадото са великолепни и едно от откровенията, което прави Тирезий пред Одисей, е следното: „Когато стигнеш до острова на слънцето, в никакъв случай не трябва да докосваш говедата от свещеното стадо. Ако не ги пипаш, имаш шанс

да се прибереш у дома. Ако ги пипнеш, всичко е загубено“. Разбира се, преди да акостира до Тринакия, Одисей си спомня за тази заръка и предупреждава екипажа си. „Ще пристигнем на мястото, където пасат стадата на слънцето, но да не сте посмели да им посегнете. Тези говеда не бива да се пипат, защото са свещени. Слънцето ревниво бди над тях. Ще ядем запасите си на кораба и няма да спираме на този остров“. Но моряците му са изтощени. Те са прекосили смъртни опасности, някои техни другари са си загубили живота, те са съсипани и отговарят на Одисей: „Сигурно си направен от желязо, щом не искаш да спреш!“

Еврилох взема думата от името на целия екипаж и казва: „Спираме тук. — Добре, казва Одисей, но ще се храним само със запасите, които ни даде Кирка.“ Магьосницата пие нектар и амброзия, но на тях е дала хляб и вино, човешките храни. Корабът акостира, те слизат на брега и изяждат запасите. На другия ден се извива буря, която ще продължи много дни, така че те не могат да си заминат. Оказват се приковани на острова и дажбите им малко по малко се изчерпват. Гладът ги притиска, свива стомасите им.

Гладът е едно от тези неща, които поетът Хезиод споменава сред децата на Нощта. *Limos*, Гладът, е един от тези, които е родила Нощта заедно с Престъплението, Тъмнината, Забравата, Съня. Забравата, Сън, Глад: тази зловеща тройка от мрачни нощни сили ги дебне.

Пръв се развихря гладът. Тогава те прибягват към риболова. От време на време моряците хващат по някоя риба, но тя не им стига; няма почти нищо за ядене. Отново Одисей се отдалечава от другарите си, изкачва се на върха на острова, за да се огледа, и заспива. Още веднъж нашият Одисей се оказва потънал в мрака на съня, изпратен от боговете. Докато той спи, гладът може да действа свободно и се обръща към всичките му спътници чрез устата на Еврилох: „Няма да се оставим да умрем от изтощение, я погледнете тия хубави крави, само като ги погледнем, лигите ни текат.“ Възползвайки се от отсъствието на Одисей, от това, че той е затворен в нощния свят и не е при тях да бди, те обграждат стадото. Преследват много крави и ги жертват. Гонят ги, препречват им пътя, заколват ги и се залавят да ги готвят. Слагат парчета месо в котли, а други пекат на огъня. В този момент на върха на острова Одисей се събужда. Усеща миризма на печено месо и тлъстина. Обзет от ужасна тревога, той се обръща към боговете: „Богове, вие ме измамахте, изпратихте ми мрака на този сън,

който не беше спокоен сън, а съня на забравата и смъртта, и ето ме сега пред лицето на това престъпление.“ Той слиза, обвинява спътниците си, но тях не ги е грижа за заръките му и обещанието си и мислят само за ядене.

През това време се проявяват чудеса: говедата, нарязани на парчета и сготвени, продължават да мучат като живи. Те са умрели, но още живи, защото са безсмъртни. Жертвоприношението е извършено по погрешен и неправилен начин, сякаш е имало лов на диви животни, и по този начин са се объркали дивото и цивилизованото. Чудесата се умножават, но другарите на Одисей продължават да ядат, да се тъпчат, а след това заспиват. Тогава вълнението утихва, вятърът спира. Те поемат към морето. Качват се на кораба, но още щом напускат острова, Хелиос се обръща вече не към Посейдон, а към Зевс и му казва: „Погледни какво направиха! Те изклаха добитъка ми, трябва да отмъстиш за мен. Ако не отмъстиш, аз, Слънцето, ще престана да светя за безсмъртните богове в Етера, ще престана да светя за смъртните хора, които виждат как на земята се сменят денят и нощта. Ще ида да светя на долния свят, на мъртвите! Ще слеза в Хадес и моята светлина ще озари мрака. А пък вие ще си останете в тъмното, и боговете, и хората.“ Зевс го разубеждава. „Ще се заема със случая“, заявява той.

По липса на бдителност Одисей е допуснал моряците му да объркат сакралното и профанното, лова и жертвоприношението, да размесят всичко с риск слънцето да озари нощта, а нощта да се настани там, където е светило слънцето. Те заминават с кораба си, но преди да изминат и няколко метра, Зевс от висините обгръща небето в мрак. Корабът е хванат внезапно от тъмнината, вдигат се вълни, отгоре пада мълния, мачтата се счупва, разбива в падането си главата на кърмчията, който пада във водата. Разтърсван и блъскан отвсякъде, корабът се пръсва на хиляди парчета. Всички другари на Одисей сякаш са превърнати в животни: приличат на врани, люлени от вълните. Одисей, вкопчен в отломка от кораба, се носи по водата девет дена. Накрая вълните го оставят напълно изтощен на един бряг, който е островът на Калипсо.

ОСТРОВЪТ НА КАЛИПСО

Корабът му е ударен от мълния, пръснат на парчета, всички оцелели до този момент моряци на Одисей са удавени, мятани по морето като врани. Одисей е единственият оцелял. Той се вкопчва в една мачта, в отломка от кораба, и тутакси течението го понася в обратна посока, сиреч към Харибда, където той се оказва в драматично положение. Измъква се почти по чудо. Още девет дни, сам и изтощен, той се носи по вълните по волята на теченията към края на света. И там, подобно на претърпял корабокрушение мореплавател, когато е готов да се остави да потъне, той пристига при острова на Калипсо. Това е остров на края на света, той дори не е на границата на морското пространство, а е отделен от боговете и хората от огромни водни пространства. Той е никъде. Одисей лежи омаломощен, Калипсо го прибира. Обратно на това, което бе станало при Кирка, където моряците на Одисей и самият Одисей бяха отишли при нимфата, за да молят за съдействие, този път сама Калипсо спасява Одисей.

Той ще остане там цяла вечност, пет, десет, петнадесет години, няма значение колко, щом като времето там не съществува. Той е извън пространството, извън времето. Всеки ден е подобен на другите. Той изживява любовно уединение с Калипсо, непрестанно насаме с нея, без контакт с когото и да било, без никой друг, едно пълно усамотение за двама. Във време, в което нищо не се случва, нищо не се променя и няма събития, всеки ден е тъждествен на другите. Одисей е вън от света, вън от времето при Калипсо. Тя се отнася към Одисей с изключителна обич и загриженост. Но също така, както показва името ѝ *Calypso*, произлизащо от гръцкия глагол *kalyptein*, „скривам“, тя е скритата в пространството вън от всичко и скриващата Одисей от всички погледи.

МИНИАТЮРЕН РАЙ

Именно по този начин започва разказът на Омир за приключенията на Одисей. От десет години героят е скрит при Калипсо. Той живее при нимфата, стигнал е до края на пътя си, до края на своята Одисея. Именно тук всичко се заплита, всичко се разиграва. И тъй, възползвайки се от това, че бог Посейдон, който преследва злопаметно и злобно Одисей, не подозира нищо, Атина се намесва. Посейдон е отишъл при етиопците, както прави често, за да пирува с тези митични същества, вечно млади и излъчващи аромат на теменуги, които не познават тлена и дори няма нужда да работят, защото всяка сутрин на една поляна намират храна, постна и месна, съвсем готова, сготвена, както по времето на златния век. Те живеят на двата края на света, на крайния изток и на крайния запад. Посейдон ги навестява на двата края, хапва си и се забавлява заедно с тях. И така, Атина се възползва от случая, за да обясни на баща си Зевс, че нещата не могат да останат така, че всички гръцки герои, които не са загинали на троянска земя или на връщане в морето, вече са се прибрали у дома, че са се върнали при своите, по домовете си, при жените си. Единствен от всички Одисей, благочестивият Одисей, който има с нея привилегировани отношения, е затворник при оная Калипсо. При настоятелността на дъщеря си Атина и в отсъствие на Посейдон Зевс взема решение. Той хвърля зарове и жребии: Одисей трябва да се върне. Лесно е да се каже — първо трябва Калипсо да го пусне. На Хермес се пада задачата да уреди това. Той е много недоволен от тази заръка: никога не е ходил при Калипсо, и можем да го разберем, защото това място е своеобразно никъде. Тя е далеч от боговете, далеч от хората. За да стигне при нея, трябва да премине огромно пространство с морска солена вода.

Хермес си надява сандалите, бърз е като светкавица, като мисъл. Без да престава да мърмори и да твърди, че е приел тази задача поради послушание и против волята си, той слиза на острова на Калипсо. Когато разкрива това място от никъде, той е очарован: това малко островче прилича на рай в миниатюра. Там има градини, горички,

поточета, извори, цветя, благоустроени пещери, в които Калипсо пее, преде, тъче и се люби с Одисей. Хермес е възхитен. Той се обръща към Калипсо. Те никога не са се срещали, но се разпознават. „Е, драги ми Хермесе, какво те води насам? Не ми се случва често да те виждам. — Наистина, казва Хермес, ако зависеше от мен, нямаше да дойда, но имам заповед на Зевс. Работата е решена, трябва да пуснеш Одисей да си върви. Зевс смята, че няма основание единствено Одисей от всички троянски герои да не се е прибрал в къщи.“ Калипсо му отвърща: „Престани да ми говориш врели-некипели, знам защо искате да върна Одисей. Защото вие, боговете, сте жалки същества, по-лоши от хората, вие сте завистливи. Мисълта, че богиня живее със смъртен — ето това не можете вие да понесете. Мисълта, че от много години си живея тук спокойно с този човек в леглото ми, това е, което ви смущава.“ Тъй като няма избор, тя прибавя: „Добре де, съгласна съм, ще го отпратя.“

Хермес се връща на Олимп. От този момент нататък разказът си сменя посоката. Пътят на Одисей го отдалечава от човешкия свят, заведе го чак в страната на мъртвите, при кимерийците, до крайната граница на света и светлината, на света на живите. Сега той се намира вън от играта, сякаш изнесен в скобата на божественото, усамотен сред морското пространство. Скитането му се бе заковало в този усамотен любовен дует с Калипсо от десет години насам.

Какво прави Одисей в момента, в който Хермес влиза в пещерата на Калипсо? Той е сам на един скален нос, с лице към огромното пенливо море, и изплаква всичките си сълзи. Направо казано се стопява. Всичките останки от влажна жизненост в него изтичат през очите му, през кожата му, той не може повече. Защо? Защото в сърцето си жали за миналия си живот, жали за Итака и за жена си Пенелопа. Калипсо не може да не знае, че Одисей все още мисли за завръщане, че той е човекът на завръщането. Но тя храни надежди да го накара да „забрави за завръщането“, да стори така, щото той вече да не си спомня за това, което е бил преди. По какъв начин? Одисей е ходил чак до страната на мъртвите, там сред другите призраци е чул Ахил, който му е казал колко е ужасно да си мъртъв, че този призрак без живот и съзнание, в който се превръщаш, тази безименна сянка — това е най-страшното бъдеще, което човек може да си въобрази. Калипсо ще му предложи в края на пътешествието, в края на изпитанията, да стане

безсмъртен и да остане непрестанно млад, да не се страхува вече от смъртта и старостта.

Правейки това двойно предложение, тя много добре знае какво прави. И наистина, има една история, която тя не може да не знае, която е известна на всички: Зората, Еос, била влюбена в един много красив юноша на име Титон. Тя го отвлича, за да живее с него, и поисква от Зевс, под предлог, че не може без това момче, да му даде безсмъртие, за да не се раздели никога с него. Зевс ѝ казва с лека иронична усмивка: „Съгласен съм да му дам безсмъртие.“ И тъй, в двореца на Зората на Олимп пристига Титон, млад човек, имащ привилегията да не умре никога, но след известно време той става нещо по-страшно от старец, защото след сто и петдесет или двеста години се превръща в подобие на съвсем съсухрено насекомо, не може нито да говори, нито да мърда и се храни с нищо. Жив призрак.

НЕВЪЗМОЖНАТА ЗАБРАВА

Калипсо не предлага това на Одисей, тя му обещава да стане наистина бог, т.е. безсмъртен и вечно млад. Кирка, за да накара моряците на Одисей да забравят за завръщането, ги бе превърнала в животни, по-нисши от хората. Калипсо от своя страна предлага на Одисей да метаморфозира не в животно, а в бог, със същата цел — да забрави Итака и Пенелопа. Драмата, възелът на тази история е в това, че Одисей се оказва пред такава дилема. Той е видял какво е смъртта, видял я е при кимерийците, при входа на ада, видял я е и при Сирените, които възпяват славата му от покрития с мърша остров. Така че Калипсо му предлага не-смъртта и вечната младост, но за да се осъществи тази метаморфоза, трябва да ѝ плати цената. А цената е да остане там, да забрави родината си. Освен това, ако остане при Калипсо, той ще остане скрит и следователно ще престане да бъде самия себе си, Одисей, героя на завръщането.

Одисей е човекът на спомнянето, готов да приеме всички изпитания, всички страдания, за да осъществи съдбата си, която се състои в това да бъде захвърлен до пределите на човешкото и да успее, да съумее, винаги да иска да се върне и да намери отново себе си. Следователно ще бъде нужно да се откаже от всичко това. Когато Атина, преоблечена като Ментор, старец, мъдрец и приятел на Одисей, отива в Итака да посети сина на Одисей Телемах, тя му казва: „Знаеш ли, баща ти е много хитър, много лукав човек, сигурен съм, че ще се върне, бъди готов, ще трябва да му помогнеш. Затова обиколи другите гръцки градове да разузнаеш за него. Не стой тук да се жалваш бездейно, действай.“ Телемах ѝ отговаря отначало, че не е сигурен, че той му е баща: Пенелопа, майка му, му казва, че Одисей му е баща, но той самият никога не го е виждал. И действително Одисей е заминал, когато Телемах е бил едва роден и е бил само на няколко месеца.

Телемах е на двадесет години, а Одисей е заминал преди двадесет години. Телемах отговаря на Атина, че баща му е неизвестен, и не само за него, по волята на боговете той е невидяното и нечутото, невидимото и нечуваемото същество. Той е изчезнал така, сякаш

Харпиите са го грабнали и са го заличили от света на хората. Никой не знае какво е станало с него, и Телемах добавя: „Ако поне беше загинал в бой на гръцка земя, или при завръщането с корабите, другарите му щяха да ни го докарат и щяхме да му издигнем могила със *seta*, надгробна плоча, на която да пише името му. Така по някакъв начин той би бил постоянно с нас. Във всеки случай той щеше да ни завещае, на мен, неговия син, и на цялото семейство, безсмъртна слава, *kleos apthiton*. А сега той е изчезнал от света, той е заличен, пропаднал, *akleos*, безславен.“ Това, което Калипсо предлага да дари на Одисей, е да бъде безсмъртен, вечно млад, обвит в тъмен облак, без да може някой да чуе за него, без никое човешко същество да произнася името му, разбира се без някой поет да възпява славата му. Както казва Пиндар в едно от произведенията си, когато е извършен голям подвиг, той не бива да остава „скрит“. Същият този глагол, *kalyptein*, е дал името на Калипсо. За да съществува подвигът, му е нужна поетичната възхвала на велик аед.

Разбира се, ако Одисей остане при Калипсо, няма да има Одисей и следователно няма да има Одисей. Тогава дилемата е отново тази: или анонимна безсмъртност, без име, което ще рече, че тъй както остава вечно жив, Одисей ще се окаже приличен на мъртвите от Хадес, които са наричани безименни, защото са изгубили идентичността си, или, ако направи противоположния избор, смъртно съществуване, обаче такова, в което той ще се окаже самият себе си, достоен за помнене, увенчан със слава. Тогава Одисей казва на Калипсо, че предпочита да се върне.

Той няма копнеж, ни *himeros*, ни *eros*, към тази заключена нимфа, с която живее насаме от десет години насам. И ако отива вечер да спи с нея, то е защото тя го иска. Той вече няма такова желание. Единственото му желание е да се върне отново в смъртния си живот, той дори желае да умре. Неговият *himeros* е насочен към смъртния живот, той иска да завърши живота си. Калипсо му казва: „Толкова ли си привързан към Пенелопа, нима предпочиташ Пенелопа пред мен? За по-красива от мен ли я смяташ? — Ама не, разбира се, отвърща Одисей, ти си богиня, ти си по-красива, ти си по-велика, ти си по-прекрасна от Пенелопа, знам, че е така. Но Пенелопа си е Пенелопа, тя е моят живот, моята съпруга, моята родина. — Добре, казва Калипсо, разбирам.“ Тогава тя изпълнява нареждането и му помага да си

построй сал. Заедно отсичат дървета, наместват ги едно към друго, за да направят стабилен сал с мачта. Така Одисей напуска Калипсо и започва нова поредица приключения.

ГОЛ И НЕВИДИМ

Той плава на сала. Всичко върви добре. След многодневно плаване Одисей забелязва нещо подобно на поставен върху морето щит: острова на феаките. Тъкмо тогава Посейдон, който е приключил пируването с етиопите, се прибира към Олимп. От небесните висини той забелязва сал, а на него един юначага, хванал се за мачтата, и разпознава Одисей. Обзема го бяс. От десет години не е чувал за тоя хубостник, но в този момент разбира, че боговете са взели друго решение, че Зевс си е казал думата. Той не може да устои на случая. Отново удря сала, който се пръсва на парчета, и ето че Одисей плува сред развилнелите се талази, нагълтва се с вода и се кани да потъне. В този миг, за негов късмет, го забелязва друго божество, Ино Левкотея, бялата богиня, която се явява понякога на корабокрушенците през време на голяма буря и ги спасява. Тя се доближава до Одисей и му подава було, пояс, като казва: „Сложи си го и няма да загинеш. Но преди да стъпиш на земята, го хвърли.“ Одисей взема булото, плува с усилие, доближава се до брега, но при всеки опит да излезе прибоят го отблъсква обратно. В крайна сметка той вижда малко по встрани на брега нещо като малко пристанище, устие на някаква река или поток. Следователно там вълните не се разбиват о скалите. Той изплува дотам, вечер е, той не може повече, няма сили. Захвърля талисмана, напредва опипом и рухва малко по-нататък на склона, където се скрива под купчина листа и се пита кой ли живее тук, каква ли нова опасност го грози. Решил е да не мигне въпреки изтощението си. Той не е спал няколко нощи, покрит е с мръсотия от кисненето в морето дни наред, без да може да се измие. Покрит е със сол, косите му също са мръсни и чорлави. Той ляга и тутакси Атина, която отдавна не се бе намесвала, се връща и го приспива.

И така, този остров е островът на феаките, на границата между света на хората, света на Итака и Гърция, и един чуден, приказен свят, в който си съседстват човекоядци и богини. Призванието на феаките е тъкмо да бъдат превозвачи. Те са морски народ, който има вълшебни кораби: корабите плават сами, на пълна скорост, във всяка пожелана

посока, без да е нужно да ги управляват и да ги подкарват с весла. Те по нещо приличат на Хермес, бога на пътуването и преходите, сила на прехода от един свят в друг. Феаките са „преходници“, но при тях не отива никой, никакви хора чужденци никога не идват там. Напротив, случва се понякога да наминат при тях някои богове, лично, в истинския си облик, без да имат нужда да се преобразяват.

Одисей е скрит в гъсталака и спи, когато се зазорява. В царския дворец царят има дъщеря на петнадесет-шестнадесет години. Тя е мома за женене, но със сигурност не е лесно да се намери в страната на феаките мъж, способен да отговаря на всички условия, които баща ѝ би поставил на зет си. През нощта тя е сънувала сън, навярно Атина е направлявала съновидението ѝ. Присънил ѝ се е възможният съпруг, и на заранта тя свиква прислужничките си, които дотичват, събират прането в цялата къща и отиват да го перат в бистрите води на един поток, край който след това просват да се сушат красивите платове, постелки и дрехи по скалите. Още от зори те са докарали впрегната кола, за да закарат всичките дрехи до потока. След като са свършили прането, момичетата започват да играят на топка. Една от слугините несръчно изпуска топката, която ѝ хвърля Навзикая, и я изтърва в потока. Тогава всички момичета се разпищяват.

Одисей се събужда внезапно, излиза от листака и гледа сцената. Той е гол като червей, ужасен на вид. Тъй като е разтревожен, той хвърля горящи заплашителни погледи. Щом го виждат, момичетата се разпръсват като подплашено ято птички. Всички, освен едно, Навзикая, най-голямата, най-красивата, която сред тези момичета е като Артемида със свитата си, винаги с едно ниво над тях. Навзикая не трепва. Остава неподвижна. Одисей я съглежда. Тя го гледа и сигурно се чуди какъв е тоя ужасен човек, това чудовище, но не помръдва. Тя е царска дъщеря. Тогава Одисей, ужасен за гледане, но приятен за слушане, защото той е човекът на умелото говорене, я пита: „Коя си ти? Дали си богиня със своята свита? Аз съм корабокрушенец, за беда изхвърлен на този бряг. Слушай, като те гледам, се сещам за онази млада палма, която някога видях в Делос при едно от пътешествията ми, стройната палма, издигаща се право към небето. Бях очарован от нея, гледах я възхитен, а и към теб, девойко, изпитвам същото, като те гледам, възхитен съм.“ Тогава тя му отвръща: „Думите ти не приличат на облика ти, ти изглежда не си лош, *kakos*.“ Извиква прислужничките

си и им нарежда да се погрижат за този човек. „Дайте му с какво да се измие и облече.“ Одисей влиза в потока, сваля всичката мръсотия от кожата си, измива се, слага си дрехи. Разбира се, след това Атина простира върху му очарование и красота. Тя го прави по-хубав, по-млад, по-силен, облива го с *charis*, чар, блясък, прелест. Така Одисей излъчва красота и съблазън. Навзикая го гледа и пошепва поверително на прислужничките си: „Слушайте, преди малко този човек ми се виждаше неподходящ, неподобен, *aelikelios*, ужасен, а сега е подобен, *eikelos*, на небесните богове.“

От този миг нататък в главата на Навзикая пониква мисълта, че този изпратен от боговете чужденец в някакъв смисъл е на нейно разположение, че пред нея е застанала възможността за този съпруг, за мъжа на мечтите ѝ. Когато Одисей я запитва какво да прави, тя му нарежда да отиде при двореца на баща ѝ Алкиной и майка ѝ Арета. „Ще идеш там, но ще вземеш някои предпазни мерки; аз ще се върна в двореца, ще натоваря мулетата с прането, ще тръгна с прислужничките, само че, знаеш ли, не бива да ни виждат заедно. Преди всичко тук не се мяркат никакви чужденци, всички се познават, ако срещнат някой непознат, почват да му се чудят, а ако при това те видят в компанията ми, представи си само какво ще си помислят. Затова ще тръгнеш след мен, ще вървиш по пътя до еди-кое си място, после ще идеш в хубавия дворец, обкръжен с прекрасни градини, които през цялата година цъфтят и дават плодове. Там има и пристанище с красиви кораби. Ще влезеш в залата и ще паднеш в краката на майка ми Арета, ще прегърнеш коленете ѝ и ще поискаш гостоприемство. Но докато не стигнеш в двореца, не спирай никъде по пътя и не разговаряй с никого.“

Навзикая си тръгва и Одисей забелязва едно младо девойче. Това е преоблечената богиня Атина, която е приела този облик. Тя му казва: „Ще следваш указанията на царкинята, но същевременно ще те направя невидим, за да не срещнеш спънки по пътя. Докато си невидим, ти също не поглеждай към никого. Не срещай ничий поглед, защото, за да бъде човек невидим, трябва и самият той да не гледа друго.“

Одисей спазва всички препоръки, пристига в двореца и се хвърля в краката на царицата. Докато прекосява залата, в която се е събрала цялата феакска знат, той остава невидим. Приближава до трона, на

който седят един до друг цар Алкиной и царица Арета. Едва в този момент Атина разпръсва мъглата и феаките с изненада откриват този чужденец, прегърнал коленете на царицата. Арета и Алкиной решават да го приемат като гост. Те уреждат голямо празненство, на което Одисей проявява изключителни атлетически способности. Един от синовете на царя малко го провокира, но Одисей запазва самообладание. Той хвърля диска по-далеч от него и по този начин доказва, че е стойностен човек, герой. Извикват един аед да пее. Одисей седи до царя и аедът запява за Троянската война. Той разказва за подвизите и гибелта на някои Одисееви другари. В този момент Одисей не може повече да се владее, навежда глава и си закрива лицето с дрехата, за да не личи, че плаче, но Алкиной забелязва движението му; той се досеща, че седналият до него човек сигурно е някой от ахейските герои, щом е толкова развълнуван от песента. Той накарва аеда да спре да пее и в някакъв смисъл Одисей поема щафетата; сега той сам разкрива самоличността си: „Аз съм Одисей“, и разказва подобно на аед една голяма част от приключенията си.

Царят решава да върне Одисей в Итака. Той го прави, защото трябва да го стори, но не без известно съжаление, защото и той помисля за дъщеря си. Той дава на Одисей да разбере, че ако иска да остане тук с феаките и да спи с Навзикая, ще бъде приет като идеален зет и ще наследи феакската царска власт. Одисей обяснява, че неговият свят, неговият живот е в Итака и че следователно трябва да му помогнат да се завърне там. Привечер му приготвят различни подаръци, напълват с тях един феакски кораб и Одисей се качва на него. Сбогува се с всички, царя, царицата и Навзикая, така, както се е сбогувал с Калипсо и Кирка. Корабът отплава и се завръща в човешките води. Този кораб пренася Одисей от онзи никъдешен свят, в който той е живял край границите на човешкото, по пределите на светлината и живота, към родината му, към дома му, към Итака.

ДВУСМИСЛЕНИЯТ ПРОСЯК

Щом се оказва на кораба, той тутакси заспива и корабът се носи сам. феакските моряци пристигат в Итака на един плаж, където се вижда разклонена маслина, входа на пещера на нимфите, планински възвишения. Това място е нещо като естествено пристанище с две скални стени, изправени една срещу друга, феаките оставят спящия Одисей на брега под маслината и си тръгват така, както са дошли. Но Посейдон е видял от небесните висини как са се развили събитията. Още веднъж той е изигран: Одисей се е завърнал. Богът решава да си отмъсти на феаките. В момента, в който корабът достига острова на феаките, той удря с тризъбеца си, корабът се превръща в скала, вкоренява се в морето и става каменисто островче, феаките вече няма да могат да служат за посредници между световите. Вратата, през която Одисей е минал в началото на разказа, и която току-що е прекосил обратно при завръщането, се е затворила завинаги. Човешкият свят образува едно цяло и Одисей оттук насетне е част от него.

На следващата утрин призори той се събужда и оглежда пейзажа, който му е съвсем познат, в който е прекарал младините си, но не разпознава нищо. Защото Атина е решила, че преди да се прибере, нашият герой трябва да бъде напълно преобразен. Защо? Защото през време на отсъствието му и най-вече през последните десет години в дома му идват стотина женихи, които смятат, че Одисей е мъртъв или поне изчезнал безвъзвратно. Те се срещат там, прекарват си там времето, ядат, пият, разоряват стадата, разхищават запасите от вино и жито в очакване на момента, в който Пенелопа ще избере един от тях — нещо, което тя не иска да стори. Тя прибегва към хиляди хитрини, твърди, че не може да се омъжи, преди да се увери, че съпругът ѝ е мъртъв. После казва, че не може да се омъжи, преди да приготви за свекър си покров, платно, в което ще го погребат. И така, тя си стои в женските помещения, докато женихите пируват в голямата зала и след гощавката спят с тези от прислужничките, които са решили да предадат господарите си. Те правят там и много други лудории.

В стаята си Пенелопа тъче платното си по цял ден, но щом настане нощта, разваля цялата тъкан. Така в продължение на две години тя успява да залъгва кандидатите, изтъквайки, че не си е довършила тъкането. Но в крайна сметка една от слугините разкрива истината пред женихите, които тогава настояват Пенелопа да вземе решение. Естествено това, което Атина иска да избегне, е Одисей да повтори грешката на Агамемнон, т.е. да се върне под истинския си облик и да попадне в клопката на онези, които го чакат. Следователно той трябва да се появи преоблечен, инкогнито. За да стане това, за да не го разпознаят, е нужно още и той самият да не разпознава привичния пейзаж на родината си. Когато Атина се явява на Одисей на брега, където са го свалили от кораба, тя му обяснява положението: „Там са женихите, ти трябва да ги убиеш, трябва да намериш подкрепата на сина си Телемах, който се е върнал, на свинаря Евмей, на говедаря Филетий, и така може би ще успееш да ги победиш. Аз ще ти помагам, но като начало ще трябва да те преобразя напълно.“ Том приема предложението ѝ и тя му показва Итака в истинската ѝ светлина, такава, каквато е в действителност.

Мъглата се разпръсва и той разпознава родината си. По същия начин, както го бе обвинила с очарование и красота при срещата с Навзикая, така сега тя го залива със старост и грозота. Косите му окапват, той оплешивява, кожата му повяхва, очите му гурелясват, той се изгърбва, дрехите му са дрипави, целият смърди и във всяко отношение има облика на отвратителен просяк. И действително планът на Одисей е да отиде в двореца си, да играе ролята на мизерник, който проси храна, да приеме всички ругатни, които му отправят и така да огледа обстановката, да си намери съюзници и да се добере до лъка си. Този лък, който единствен той може да опъне, Одисей ще се опита да го получи при пръв удобен случай, без да буди подозрение, за да убие с негова помощ женихите.

Той пристига при портите на двореца и среща своя свинар, стария Евмей. Пита го кой е и кои са хората, които живеят в този дом. Евмей отговаря: „Моят господар Одисей замина преди двацет години, не знаем какво е станало с него, голяма е бедата ни, всичко се съсипва: женихите са в крепостта, къщата е разорена, те грабят храната, стадата, всеки ден ме карат да им нося прасенца, това е ужасно.“ Двамата се приближават към входа на двореца, и в този момент

Одисей зърва край вратата, на едно бунище, където всяка сутрин се изхвърля сметта от къщата, едно куче — Аргос. То е на двадесет години и прилича на Одисей, то е негов кучешки двойник, отблъскващо, вышливо, немошно, така че почти не може да се помръдне. Одисей пита Евмей: „Това куче как е изглеждало като младо? — А, страхотно беше. Ловно куче беше, ловеше зайци без да пропусне, донасяше ги... — А, тъй ли“, казва Одисей и продължава напред. Но старият Аргос надига малко муцуна и разпознава господаря си, само че вече няма сили да мръдне. Само размахва опашка и наостря уши.

Одисей вижда, че това старо куче, макар и съвсем грохнало, го е познало по този начин, по който познават кучетата: с непосредствен нюх. За да разпознаят Одисей след толкова години, толкова промени, на хората ще им са нужни *semata*, знаци, белези, които ще им послужат за доказателства; те ще трябва да размислят над тези знаци, за да възстановят идентичността на Одисей. Кучето няма нужда от това: от самото начало то знае, че това е Одисей, то го подушва. При срещата със старото си куче Одисей е потресен, готов да се разплаче, и бързо се отдалечава. Кучето умира, а Евмей нищо не забелязва. Те продължават. На прага на двореца те срещат друг просяк, Ирос (Ир), по-млад, отколкото изглежда Одисей. Ирос е „щатният“ просяк тук, той живее в двореца от много месеци насам и отнася подигравките и подритванията на пируващите женихи. Той върхлита върху Одисей, облечен като просяк като него самия: „Ти пък какво правиш тук? Я се махай, това си е мое място, разкарвай се, нищо няма да получиш“. Одисей отвърща: „Я да видим.“ Влизат заедно. Женихите са на трапезата, в разгара на пира, прислужничките им поднасят ястия и питиета. Като виждат двама просяци вместо един, те се разсмяват. Ирос се опитва да влезе в конфликт с Одисей и женихите се забавляват, смятайки, че по-младият Ирос лесно ще победи другия, който е по-стар. Одисей отначало отказва да се бие, после приема да реши спора в юмручен бой. Всички гледат. Одисей си позапретва дрехата и женихите откриват, че този грохнал старец има все още яки бедра и че изходът на сбиването не е толкова безспорен. Битката започва и още в самото начало Одисей поваля Ирос без сили посредством веселите провиквания на възхитената публика. Одисей изхвърля Ирос от двореца, но след това изтърпява цяла поредица оскърбления и

унижения: един от женихите не се задоволява само с думи и с пълна сила го замеря през масата с волски крак, за да го нарани. Улучва го по рамото и му причинява болка. Телемах укротява обстановката с думите: „Този човек е мой гост, не искам да го подлагате на обиди и лошо отношение.“

БЕЛЕГ СЪС ЗНАКА НА ОДИСЕЙ

Одисей оставя да бъде разпознат от определен брой лица, на чиято подкрепа разчита. Първо от Телемах, завърнал се от поход, който е предприел, за да научи нещо за баща си. По пътя за дома едва се е измъкнал от клопка, която са му заложили известните за заминаването му женихи. Те са искали да се възползват от случая, за да го убият и след това да се оженят за Пенелопа без някой да им пречи. Да се ожениш за Пенелопа значи да се настаниш в постелята на Одисей, царското легло, и следователно да станеш повелител на Итака. Предупреден от Атина, Телемах избягва засадата, акостира не на това място, на което го чакат, и отива право при Евмей.

Първа среща на Телемах и Одисей. Евмей тръгва да извести на Пенелопа, че синът ѝ е жив. Одисей и Телемах са сами в колибката на свинаря; появява се Атина. Одисей я вижда, кучетата надуват присъствието ѝ, уплашват се, настръхват, подвиват опашки и се скриват под масата. Телемах от своя страна не вижда нищо. Богинята повиква Одисей да излезе с нея навън. Докосва го с вълшебната си пръчица и Одисей си възвръща предишния облик. Вече не е ужасен на вид, а е подобен на боговете, живеещи в просторното небе. Телемах го вижда да влиза в колибата и не вярва на очите си: как така стар просяк може да се превърне в бог? Одисей се представя, но синът му не иска да повярва, преди да е получил от него някакво доказателство. Одисей не му дава такова, освен дето го нахоква така, както баща хока сина си. „Няма ли да престанеш? Баща ти стои пред теб, а ти не го познаваш?“ Естествено, Телемах не може да го познае, защото никога не го е виждал. „Казвам ти, че аз съм Одисей.“ Налагайки се по този начин, Одисей поставя себе си по отношение на Телемах в положение на баща. Телемах до този момент не е бил в никакво положение, защото още не е мъж, но същевременно вече не е дете, защото зависи от майка си, при все че претендира да е свободен: той е в двусмислено положение, но фактът, че баща му е тук, този баща, за който той дори не знае дали е жив и дали наистина е негов, въпреки всичко, което са му казвали — та когато той вижда, че пред него стои баща му от плът и

кръв и му говори така, както баща говори на син, тогава не само Одисей се чувства утвърден в идентичността си на баща, но и Телемах най-сетне се утвърждава в идентичността си на син. Двамата стават две определения в едно социално, човешко, строящо идентичността им взаимоотношение.

След това, с помощта на Евмей и Филетий, те ще се опитат да изградят план на операция на възмездие. Междувременно планът на Одисей за малко не се проваля. Пенелопа пожелава да приеме този стар просяк, за който ѝ е съобщил Телемах и за който дойката Еврикля ѝ е разказала, че жените са се държали много грубиянски с него. Тя го приема и разпитва, както прави с всички минаващи оттам пътници, за да разбере дали не е срещал Одисей. Разбира се, той ѝ разправя една от обичайните си лъжи. „Не само че съм го виждал много отдавна, преди около двадесет години, когато заминаваше за Троя, като се отби при нас, ами и брат ми Идоменей замина да се сражава заедно с него. Поднесох му много подаръци.“ Царицата слуша този разказ и се пита дали е верен или не. „Дай ми доказателство за това, което разправяш. Можеш ли да ми кажеш как беше облечен?“ Естествено, Одисей ѝ описва в подробности хубавата тъкан и в частност ценния накит, който Пенелопа му е подарила и който изобразява тичащ елен... Тогава Пенелопа си казва: „Точно така е, той изрича истина“, и поради това изпитва пристъп на загриженост към тая стара развалина, като си казва, че той все пак е виждал Одисей и че му е помагал. Тя накарва дойката Еврикля да се погрижи за него, да го окъпе, да му измие краката. Тогава дойката заявява на Пенелопа, че този човек прилича на Одисей, макар да можем да се чудим как е възможно това след преобразяването му от Атина. „Той има същите ръце и крака.“ Пенелопа отвръща: „Не, не съвсем: той има такива ръце и крака, каквито навярно Одисей има сега, след двайсет години стареене и страдания, ако е още жив.“

Идентичността на Одисей е много проблематична. Не само че е преоблечен като просяк, но тъй като е заминал на двадесет и петгодишна възраст, сега е на четиридесет и пет. Дори ако ръцете му са същите, те не са идентични. Той е едновременно същият и много различен. Въпреки това дойката твърди, че прилича, и му казва: „От всички хора, които са идвали тук, пътници и просяци, които сме приемали като гости, ти все пак най-много ми напомняш Одисей. —

Да, да, казва Одисей, и друг път са ми го казвали.“ Тогава се сееща, че Евриклея, докато му мие краката, може да види един особен белег, който има опасност да разкрие прекалено много идентичността му и да постави под заплаха начинанието му.

Защото, когато Одисей е бил още съвсем млад, на петнадесет-шестнадесет години, е отишъл при дядо си по майчина линия, за да получи инициацията си на *kouros*, да премине от състояние на дете към състояние на възрастен; изпитанието се състояло в това юношата, въоръжен с копие, да се пребори сам, под наблюдението на братовчедите си, с огромен глиган и да го победи — което той е сторил, но глиганът, като го е нападал, му е разкъсал крака на височината на коляното. Той се е прибрал много доволен, но с този белег, който е показвал на всички и е разказвал подробно как е станало всичко, как са го лекували, как са му поднесли подаръци. Разбира се, Евриклея е била там на преден план, защото е била негова дойка: когато на времето, при раждането му, дошъл дядо му Автолик, тя държала детето на коленете си и помолила Автолик да избере име за внука си. Оттам Одисей получава името си. Тъй като едно от задълженията ѝ е да мие краката на гостите, Евриклея очевидно е специалистка по всякакви форми на краката. Одисей се замисля: „Ако тя види белега, ще разбере. За нея това ще е *seta*, знакът, че аз съм Одисей, подписът ми.“

Затова той застава в тъмен ъгъл, за да не може нищо да се види. Дойката донася топла вода в леген, взема крака на Одисей в тъмното, ръката ѝ се плъзва по коляното му, тя напипва грапавината, поглежда го, изтърва легена, водата се разплисква. Тя извиква. Одисей ѝ запушва устата с ръка: тя разбира. Поглежда Пенелопа, тъй че погледът да сподели със съпругата новината, че този човек е Одисей. Атина се намесва така, че Пенелопа да не срещне този поглед и нищо да не научи. „Мъничкият ми Одисей, прошепва Евриклея, как не те познах веднага?“ Одисей я накарва да си замълчи. Тя го е разпознала, но Пенелопа трябва да остане в неведение. Одисей ще покаже белега си също и на свинаря и говедаря, за да докаже, че е самият той.

ДА ОПЪНЕШ ГОСПОДАРСКИЯ ЛЪК

Под влияние на Атина Пенелопа решава, че на разграбването на дома ѝ трябва да се сложи край. Затова тя ще направи съревнование за ръката си. За тази цел тя слиза от стаята си, направена още по-красива от грижите на Атина, за да обяви на напълно възхитените женихи и на Одисей, че ще се откаже от постоянното си уединение. „Този от вас, който успее да опъне лъка на съпруга ми и да пониже мишените, които ще разположим в голямата зала, ще стане мой съпруг и въпросът ще бъде уреден; следователно още сега можем да започнем с приготовления за сватбата — да украсим къщата, да се стягаме за празник.“ Женихите са във възторг: всеки от тях е убеден, че ще може да опъне лъка. Пенелопа изважда от скривалището им лъка и колчана със стрелите и ги предава на Евмей. После веднага се оттегля и се прибира в покоите си. Лега на постелята, а Атина излива върху ѝ покой и сладкия сън, за който тя жадува.

Одисей се погрижва вратите на голямата зала да бъдат затворени, така че да не може да се излезе и женихите да нямат достъп до оръжието си. Тогава започва голямата церемония с лъка. Всички се мъчат да го разпънат, но не успяват. Най-накрая Антиной, най-увереният в успеха си, също не смогва. Тогава Телемах обявява, че също ще се опита да го стори, което по някакъв начин ще означава, че той е Одисей и следователно майка му ще остане с него под негова власт и няма да се ожени повторно. Той прави опит, близък е до успеха, но също се проваля. Одисей му взема лъка от ръцете, тъй както е все още в облика на беден просяк: „И аз ще се опитам.“ Естествено, женихите го наругават: „Ти си луд, изгубил си ума си, да не си въобразяваш случайно, че ще се ожениш за царицата?“ Пенелопа възразява, че в неговия случай не може да става дума за сватба, а само за уменията му по стрелба с лък. Одисей заявява, че, разбира се, няма желание да се жени за нея, но че едно време е стрелял добре и иска да провери дали все още го може. „Ти се подиграваш с нас“, протестираат женихите, но Пенелопа настоява: „Не, оставете го да опита, ако този човек, който някога в младостта си е виждал съпруга ми, постигне

успех, ще му направя много подаръци, ще го настаня, ще му дам средства да си отпътува, ще го измъкна от жалкото му положение на просяк, ще му дам по-добро положение.“ Нито за миг тя не допуска мисълта, че той би могъл да ѝ бъде съпруг. Без да чака резултата, Пенелопа се връща в женските помещения.

Одисей взема лъка, опъва го без особени усилия, пуска стрела и убива един от женихите, Антиной, за голямо потресение на всички останали: те се развикват възмутени, че тоя безумец е несръчен, опасен, че не знае да стреля с лък. Вместо да мери мишената, той е стрелял по един от присъстващите хора. Но Одисей ги убива всичките с помощта на Телемах, говедаря и свинаря. Женихите се опитват да се измъкнат, но всичките сто са убити.

Цялата зала е потънала в кръв. Пенелопа, която се е прибрала в покоите си, нищо не е видяла и нищо не е чула, защото Атина отново я е приспала. Изхвърлят труповете на женихите, измиват и очистват залата, подреждат всичко. Одисей разпитва кои от прислужничките му са спали с женихите и дава нареждане да бъдат наказани. Увесват ги в кръг на тавана подобно на яребици, всички биват обесени. Идва нощта. На следващия ден се преструват, че подготвят сватбата, за да не се усъмнят родителите на женихите в убийството на децата им. Всичко се прави така, като че ли къщата е затворена поради подготовка за сватба. Чува се музика, цялата къща кънти от празнични звуци. Евриклея се втурва по стълбата, за да събуди Пенелопа: „Слизай, женихите са мъртви, Одисей е долу.“ Пенелопа не може да повярва: „Ако не беше ти, а някоя друга да ми говори тези врели-некипели, щях да я изхвърля. Не си играй с надеждите и мъката ми.“ Дойката настоява: „Видях белега му, познах го, и Телемах го позна. Той избие всичките женихи, не знаей как, не бях там, нищо не видях, само чух.“

Пенелопа слиза с много объркани чувства. От една страна се надява, че това наистина е Одисей, но същевременно се съмнява, че той може сам с помощта на Телемах да избие стотината млади воители. Значи този човек, който ще е Одисей, я е лъгал, като ѝ е разказвал как е срещнал съпруга ѝ преди двайсет години. Той ѝ е разказал „лъжи, много подобни на истина“, така че какво доказва, че сега не лъже пак? Тя влиза в голямата зала, чуди се дали да не се втурне към него, но остава неподвижна. Одисей, в облика на стар просяк, стои срещу нея с наведени очи и нищичко не казва. Пенелопа не може да каже дума,

струва ѝ се, че този старец няма нищо общо с нейния Одисей. Тя е в положение, различно от това на другите. Останалите при завръщането на Одисей се оказват сами в един определен социален статус. Телемах имаше нужда от баща, и когато Одисей се появява, той отново става негов син. Така, както слугите са имали нужда от господаря, от който са били лишени, всеки е имал нужда, за да бъде себе си, да възстанови социалната връзка, на която се основава неговият социален статус. Обаче Пенелопа няма нужда от съпруг, не това търси, тя си има стотина души, които се влачат подир фустата ѝ от години, претендират за това звание и ѝ досаждат. Тя не иска просто съпруг, а иска Одисей. Тя иска тъкмо този човек. Тя иска именно „Одисей от своите младини“. Никой от знаците, които са убедителни в очите на другите, тези социални знаци като белега, опъването на лъка, не ѝ дават доказателството, че това е именно нейният Одисей. Други хора биха могли да представят същите знаци. Тя си иска Одисей, т.е. едно единствено лице, което е било неин съпруг в миналото и е изчезнало за двадесет години; тя иска да запълни тъкмо тази двадесетгодишна пропаст. Следователно тя иска таен знак, който само той и тя могат да знаят; такъв знак има. Пенелопа трябва да е по-хитра от Одисей. Тя знае, че той е способен да лъже, и затова ще му постави клопка.

СПОДЕЛЕНА ТАЙНА

По-късно през деня Одисей е отново преобразен от Атина и получава собствения си облик: Одисей с двадесет години в повече. Тъй че той застава пред Пенелопа с цялата си героична хубост, но тя все още не може да се реши да го познае. Телемах се разгневява срещу нея. Еврикля също. Те упрекват Пенелопа, че има каменно сърце. Но тя има тъкмо онова бронзово сърце, което ѝ е помогнало да устои на всичко, сторено ѝ от женихите. „Ако този човек е наистина едничкият и неповторим Одисей, ние ще се открием един друг, защото между нас двамата има сигурен таен знак, неопровержим знак, който знаем само той и аз.“ Одисей се усмихва, казва си, че всичко е наред. Понеже е много хитра, тя нарежда на прислужничките си вечерта да донесат леглото от стаята ѝ, за да легне Одисей на него, защото няма да спят заедно. Щом тя дава това разпореждане, Одисей побеснява, обзет е от страхотен гняв: „Какво? Да донесете тук леглото? Та това легло не би трябвало никой да може да го помръдне! — Защо? — Защото, възкликва Одисей, това легло аз съм го правил; не съм го сглобил върху четири крака, а основата му е маслиново дърво, вкоренено в земята, тъкмо от това дърво, прерязано и издялано, но невредимо заловено в почвата, съм изработил тази постеля. Тя не може да се помръдне.“ При тези думи Пенелопа се хвърля в прегръдките му: „Ти си Одисей.“

Разбира се, тази основа на постелята съдържа множество смисли. Тя е неподвижна, непоклатима. Неподвижността на тази основа на брачно легло е израз на непоклатимостта на тайната, която двамата споделят, тайната на нейната добродетел и на неговата идентичност. Същевременно леглото, в което Пенелопа и Одисей се срещат също е и мястото, утвърждаващо героя в ролята му на цар на Итака. Ложето, в което спят царят и царицата, е вкоренено дълбоко в земята на Итака. То представлява законните права на тази двойка да царува над тази страна и да бъдат цар и царица по справедливост, свързани с плодородието на почвата и стадата. Но освен това този таен знак, който само те двамата знаят и пазят в паметта си въпреки

многого изминали години, напомня преди всичко за това, което ги свързва и прави от тях двойка — *homosophrosyne*, общността на мисълта. Когато Навзикая се увлича да говори с него за брака му, Одисей ѝ заявява, че *homosophrosyne* е най-важното нещо за мъжа и жената, когато се женят: съгласието на мисълта и чувствата между съпруга и съпругата. И точно това представлява брачното ложе.

Всичко като че ли изглежда завършено, но още не е съвсем. Остава Лаерт, бащата на Одисей, който не знае за завръщането на сина си. Одисей има син, има жена си, в чиито очи прочита безкрайна преданост, има слугите си. Преди да приключи разказът, Одисей ще посети и баща си. Той е оставил облика на просяк и иска да види дали баща му ще го познае след двадесет години. А и дали Одисей е самият себе си след двадесет години? Той отива в градината, където се е оттеглил баща му, самотен, нещастен, копаещ земята с двама роби и една робиня. Баща му Лаерт е в същото състояние, в каквото беше кучето Аргос върху бунището, и в каквото беше той самият, когато се представи за просяк в двореца. Одисей идва, Лаерт го пита какво иска. Одисей започва с лъжи: „Аз съм чужденец“. Тъй както разговаря с него, се преструва, че взема баща си за роб: „Ти наистина си ужасно мръсен, дрехите ти са мърляви, кожата ти е отвратителна, шапката ти е от животинска кожа, такива носят само най-долните слуги.“ Лаерт изобщо не се интересува какво му разправят, в ума му е само един въпрос: дали този чужденец пътешественик знае нещо за сина му? И тъй, както обикновено, Одисей започва да му разправя небивалици.

Лаерт се разплаква: „Нима той е мъртъв?“, и взема прах от земята и си поръсва с него главата. Като го вижда в такова отчаяние, Одисей решава, че прекалява с лъжите: „Недей, Лаерте, аз съм Одисей. — Как така да си ти? Дай ми доказателства.“ Одисей му показва белега си, но това не е достатъчно за баща му. Тогава той разказва как по времето, когато е бил съвсем малко дете, Лаерт, тогава в разцвета на силите си, му е показал и назовал всички дървета пред очите им. Там имало тринадесет круши, десет ябълки, четиридесет смокини, петдесет реда лози. Той разправя в подробности цялото знание, което му е предал Лаерт, относно обработването на земята, грижата за посевите и дърветата. Старият Лаерт, облян в сълзи, но този път от радост, се хвърля в прегръдките на Одисей: той, който бе заприличал на мърльо, сега усеща как става отново цар Лаерт. Така, както Одисей

се бе поставил в положението на баща пред Телемах, сега се поставя в положението на мъничкото дете пред Лаерт. Резултатът не закъснява. Лаерт влиза в дома си, а когато излиза обратно, е красив като бог. Атина е уредила тази работа. Когато възстановява социалната връзка, свързваща го със сина му, той отново става такъв, какъвто е бил едно време, царствено красив като бог.

ВЪЗВЪРНАТОТО НАСТОЯЩЕ

В двореца в града — дънерът на маслиновото дърво, разположен в средата на дома в земята на Итака, в градината — цялата тази постоянно поддържана растителност; това е, което създава връзката между минало и настояще. Посадените в миналото дървета са пораснали. Подобно на честни свидетели те бележат непрекъснатостта на времето, откакто Одисей е бил малко момче, до тогава, когато той е на прага на старостта. Когато слушаме този разказ, не правим ли и ние същото, не свързваме ли миналото, заминаването на Одисей, с настоящето на неговото завръщане? Ние заедно тъчем раздялата и срещата му с Пенелопа. По някакъв начин времето е сринато от паметта в момента, в който е очертано по нишката на разказването. Премахнато и представено, защото самият Одисей не престава да пази в паметта си мисълта за завръщане, защото Пенелопа не престава да пази в паметта си спомена за Одисей на своята младост.

Одисей спи с Пенелопа и това е като първа брачна нощ. Те се преоткриват като младоженци. Атина се погрижва слънцето да забави хода на колесницата си, за да не изгрее слънцето прекалено рано и зората да позакъснее. Тази нощ е най-дългата нощ на света. Те си разговарят, разказват си приключенията и патилата. Всичко сега е като далечно минало, времето сякаш е заличено. На следващия ден семействата на жените са научили за убийството, искат мъст, цяла армия родители, братя, братовчеди, съюзници с оръжие в ръка пристига да се сражава с Одисей, Телемах, Лаерт и верните им слуги. Атина попречва на сблъсъка. Няма да има битка; примирието, мирът, съгласието са възстановени. Оттук насетне в Итака всичко е както преди, има цар и царица, има син, има баща, има слуги, редът е възстановен. Песента на аеда може да слави пред всички хора на всички времена спомена за завръщането в целия му блясък.

ДИОНИС В ТИВА

В гръцкия пантеон Дионис е особен бог. Той е скитащ, блуждаещ бог, от никъде и от всякъде. Същевременно той иска да бъде признат безрезервно навсякъде, където мине, иска да има свое място, свои привилегии, и в частност иска да осигури култа си в Тива, защото е роден там. Той влиза в града като някой, дошъл отдалече, като странен странник. Той се връща в Тива, своето родно място, за да бъде приет и признат, за да установи в нея нещо като официално свое седалище. Едновременно скитащ и уседнал, той представлява сред гръцките богове, според определението на Луи Жерне, образа на другия, на различното, отклоняващото, объркващото, беззаконното. Той е също, както пише Марсел Детиен, епидемичен бог. Подобно на заразна болест, когато нахълтва в област, в която е слабо познат, той се налага едва щом пристигне и култът му се разпростира като вълна.

Внезапно другостта, различното от нас разкрива присъствието си в най-познатите и обичайни места. Епидемична зараза. Скитащ и неподвижен бог, близък до хората, създаващ с тях контакти, не прилични на преобладаващия тип в гръцката религия, едни много по-интимни, по-лични, по-близки отношения, Дионис установява с поклонника си нещо като връзка лице в лице. Той потапя погледа си в очите на поклонника, а поклонникът сам се вглежда с хипнотизирани очи в лицето, маската на Дионис. Тъй както при него я има тази близост до хората, той е може би най-отдалеченият от хората бог, най-недостижимият, най-тайнственият, неуловим, невместваем в рамка. Можем да кажем за Афродита, че тя е богиня на любовта, за Атина — че е богиня на войната и знанието, за Хефест — че е бог занаятчия, ковач. Но Дионис не може да бъде затворен в рамка. Той едновременно не е в нито една и е във всичките, едновременно присъстващ и отсъстващ. Разказите за него придобиват особен смисъл, когато се замислим за това напрежение между скитането, странстванията, това да си винаги временно пребиваващ някъде, на път, пътешественик, и

да искаш да имаш дом, където си си на мястото, установен, където си повече от приет: където си избран.

СКИТАЩАТА ЕВРОПА

Цялата история започва с един персонаж, когото вече сме споменавали: Кадъм, първият господар на Тива. Кадъм, героят основател на този голям класически полис, сам е чужденец, азиат, финикиец, който идва отдалеч. Той е син на Агенор, царя на Тир или на Сидон, и на Телефаса. Това са лица от Близкия Изток, от днешна Сирия. Тази царска двойка, господстваща в Тир, има няколко сина — Кадъм, братята му Феникс, Киликс, Тас, и една дъщеря Европа, от която е получил своето име нашият континент.

Европа е възхитителна млада девойка, която си играе на морския бряг на Тир с дружките си. От небесните висини Зевс я вижда как се къпе, може би гола; тя не се занимава с бране на букети цветя, както се казва в други разкази, където нейни женски съответствия събуждат копнежа на бога с красотата си, берейки зюмбюли, лилии или нарциси. Зевс я вижда и тутакси я пожелава. Той се превръща в разкошен бял бик с рога като полумесец. Пристига на брега и ляга в краката на Европа. Отпърво малко стресната, впечатлена от великолепно животното, Европа малко по малко се приближава. С поведението си бикът ѝ дава всички основания да не се страхува. Тя го гали по главата, потупва го по хълбоците, а той не мърда, само малко си извърща главата към нея, само дето не близва бялата ѝ кожа; тогава тя сяда на широкия му гръб, хваща се за рогата му, и в този момент бикът се впуска, мята се във водата и преплува морето.

Зевс и Европа-пътничка преминават от Азия на Крит. Там Зевс се съединява с Европа, и след като връзката е консумирана, той я настанява на Крит. Тя ражда деца, Радамант и Минос, които ще господстват над Крит. Зевс поднася на господарите на острова подарък. Това е едно странно същество, Тал, нещо като бронзов великан, чиято роля е да пази Крит, да го превърне в подобие на крепост, откъснат от останалия свят остров, да пречи едновременно на чужденците да пристигат там и на жителите на острова да се измъкнат навън. Три пъти на ден Тал обикаля острова като страж, пречейки на всички да акостират или да потеглят. Той е безсмъртен, непобедим,

железен. Има само едно слабо място на петата, където една вена е снабдена с ключе, с което е заключен. Цялата му металическа мощ ще рухне, ако някой отключи резето му. Според едни магьосницата Медея по време на пътешествието на Аргонавтите успява с магии да превърти ключето, а според други друг герой, Херакъл, успява да рани със стрела Тал по това жизненоважно място и да го убие.

Така или иначе, още в епизода с Европа имаме история с отвлечане, преминаване от един свят към друг и нещо като ограда за този затварящ се в себе си Крит. Дори можем да го наречем по-скоро странстване, отколкото преминаване: когато Агенор научава от дружките на девойката, че Европа е била отвлечена от бик, той вдига на крак жена си и синовете си и им дава задача да открият дъщеря си и сестра си. И ето че тримата братя и майката заминават на свой ред да странстват, да напуснат родното си място, семейството си, царството си, да се роят по цял свят. По време на тези непрестанни пътешествия те основават цяла поредица градове. Кадъм заминава с майка си и пристига в Тракия, все така търсейки сестра си Европа, защото Агенор е предупредил жена си и синовете си да не се прибират у дома, без да доведат девойката в двореца. Майката на Кадъм Телефаса умира в Тракия, където получава почести.

В това време Кадъм отива в Делфи, за да разбере как трябва да постъпи. Оракулът му казва: „Край на странстванията, трябва да се спреш, да се установиш, защото няма да намериш сестра си.“ Европа е изчезнала, тя е пътница, за която никой не знае какво е станало, всъщност тя е затворена на Крит, но кой би могъл да знае това, освен Делфийския оракул? Впрочем той уточнява: „Ще тръгнеш подир една крава, която сама е скитница, ще я следваш навсякъде. Европа е била отвлечена от бик скитник, който сега е уседнал. А ти следвай тази крава; докато тя върви, ще крачиш по следите ѝ, но в деня, когато тя легне и не стане обратно, ще основеш там град и ще намериш корена си, ти, Кадъм, човек от Тир.“ Кадъм така и прави, съпроводен от неколцина младежи. Те виждат една изключително красива крава с петна с форма на луна, които ѝ предопределят особена роля. Те я следват и в даден момент, след като скитат до мястото на разположени на бъдещата Тива в Беотия, кравата остава неподвижна в една ливада. Скитницата не мърда, странстването е приключило. Кадъм разбира, че тъкмо на това място трябва да основе град.

ЧУЖДЕНЕЦЪТ И АВТОХТОННИТЕ ЖИТЕЛИ

Преди да основе града, той иска да направи жертвоприношение на Атина, богинята, с която се чувства близък. За да направи жертва, му трябва вода. Той изпраща другарите си до един извор, наречен извор на Арес, защото този бог му е господар, с нареждане да напълнят съдовете си — хидриите — с вода. Но този извор е пазен от дракон, изключително свирепа змия, която убива всичките младежи, дошли да си наляят вода. Кадъм сам отива при извора и убива дракона. Атина му нарежда да направи обещаното жертвоприношение, после да събере зъбите на убития лежащ на земята дракон, да ги засее в гладко поле, *pedion*, сякаш са житни семена за посев. Кадъм изпълнява всичките заповеди, донася вода, жертва кравата на Атина, благочестиво се отправя в равното поле и засява зъбите на дракона. Щом направя това, от всеки зъб изниква воин, направо възрастен, в пълно въоръжение, с облекло на хоплит, с шлем, щит, меч, копие, наколенници, ризница. Едва излезли от земята, те се поглеждат едни други предизвикателно, както е естествено за същества, създадени за клане и бой, за воинско насилие, воини от глава до пети. Кадъм разбира, че има опасност да се обърнат срещу него. Той грабва камък, и в момента, в който воините се предизвикват взаимно с поглед, го хвърля наскрел тях. Всеки помисля, че другият му е хвърлил камък, и между воините започва битка. Те се избиват взаимно, всички загиват с изключение на петима, които оцеляват. Тези воини се наричат *Spartoi*, Спарти, т.е. Посети. Те са родени от земята, те са автохтонни. Не са скитници, а са вкоренени в земята, те представляват дълбоката връзка с тиванската почва и са изцяло посветени на воинската си роля. Те носят имена, говорещи твърде много за същността им: Хтоний, Удей, Пелор, Хиперенор, Ехион — чудовищни, земни, нощни, мрачни, войнствени.

Обаче срещу Кадъм се обръща отмъстителният гняв на Арес, защото е убил дракона, за който разправят, че бил един от неговите синове. В течение на седем години Кадъм ще му бъде на служба, така както самият Херакъл при други обстоятелства е поствен в услуга на

лица, герои и богове, които е оскърбил. След седем години го освобождават. Добронамерените към него богове, в частност Атина, смятат да го направят господар на Тива. Но първоначално този чужденец трябва да се вкорени — той, който е накарал да излезе наяве всичко вкоренено и местно, което тиванската земя е крила в себе си. Отново боговете и хората се оказват временно сближени по повод сватбата на Кадъм. Той се жени за богинята Хармония, дъщеря на Афродита и Арес. Дъщеря на бога, комуто той служи, за да изкупи вината си, и който бдеше да не допусне никого при тиванския извор, водата, избликваща от земята; същият войнствен дух се връща и се възражда чрез Спартите и рода им на „родени от земята“, *gegegenes*.

Но Хармония по линия на майка си Афродита е богиня на съгласието, разбирателството, помирението. Всички богове идват в крепостта на Тива, за да отпразнуват сватбата, в която булката е една от тях. Музите запяват сватбената песен. Според обичая боговете поднасят дарове. Някои от даровете ще се окажат гибелни, ще повлекат гибелта на онези, които ги наследят. Кадъм ще има много деца, сред които са Семела, Автоноя, Ино, която ще се омъжи за Атамант и ще се превърне в морската богиня Левкотея. Има и още една дъщеря, която се казва Агава. Тя ще се ожени за един от Спартите, Ехион, и ще има от него син Пентей. Иначе казано, началото на Тива представлява равновесие и единство между една личност, която пристига отдалеч — Кадъм, определен поради подвига си и по волята на боговете за владетел, и от друга страна същества, врасли в почвата, изникнали от земята, автохтонни жители, с тиванската земя, полепнала по обувките им, които са чистокръвни воители. Първото поколение на тиванските царе ще остави впечатлението, че между тези две течения, две форми на род би трябвало да има някакво съгласие, но би могло да има също и напрежения, неразбирателства, конфликти.

УТРОБНОТО БЕДРО

И тъй, една от дъщерите е Семела, очарователно създание, каквото беше и Европа. С нея Зевс поддържа връзка, не еднократна, а доста трайна. Тази Семела, която всяка вечер вижда как Зевс си ляга до нея в човешки облик, но знае, че това е Зевс, пожелава богът да ѝ се появи в целия си блясък, във великолепието си на господар на блажените безсмъртни. Тя не престава да го умолява да ѝ се покаже. Разбира се, за хората, дори ако боговете понякога идват на сватбите им, желанието да ги видят разбулени, подобно на смъртни събрата, не е безопасно. Когато Зевс се поддава на молбите на Семела и се появява с гръмотевичния си блясък, Семела е изгорена от сиянието и огъня, божествения блясък на своя любовник. Тя е изпепелена. Тъй като вече е бременна от Зевс с Дионис, Зевс не се колебае нито миг, измъква от горящото тяло на Семела малкия Дионис, прави разрез на бедрото си, превръща го в нещо като женска утроба и поставя вътре мъничкия Дионис, който в този момент е шестмесечен плод. Така Дионис ще бъде двойно син на Зевс, ще бъде „два пъти роденият“. Когато му идва времето, Зевс отново разтваря бедрото си и малкият Дионис излиза оттам така, както е излязъл от утробата на Семела. Детето е странно, ненормално от божествена гледна точка, защото едновременно е син на смъртна жена и син на Зевс в целия му блясък. Странно е, защото е отрасло отчасти в женска утроба, отчасти в Зевсовото бедро. Дионис ще трябва да се бори с упоритата ревност на Хера, която не прощава лесно на Зевс лудориите му и която винаги си го изкарва на децата на незаконните му любви. Една от големите грижи на Зевс е да скрие Дионис от очите на Хера, да го повери на тайни дойки.

Едва поотраснал, той на свой ред ще трябва да странства и много често да става предмет на преследване от страна на добре уседнали на своя територия хора. Например когато е още съвсем млад му се случва да слезе на тракийския бряг със свитата си от млади вакханки. Царят на страната Ликург гледа с много лошо око на този чужденец, за когото не е много ясно откъде се е взел, но който претендира, че е бог, и тези млади жени в транс, фанатични привърженички на ново божество.

Ликург нарежда да арестуват вакханките и ги хвърля в затвора. Мощта на Дионис е достатъчна, за да ги освободи. Ликург преследва бога и го принуждава да избяга. Дионис, това двойствено божество, двусмислено в женския си аспект, умира от страх по време на преследването; в крайна сметка, за да избяга от Ликург, той се хвърля във водата. Тогава богинята Тетида, бъдеща майка на Ахил, го крие за известно време в дълбините на морето. Като излиза оттам след нещо като тайно посвещение, той изчезва от Гърция и преминава в Азия. Започва голямото завоюване на Азия. Той обхожда всичките ѝ земи с цяло войнство поклонници, предимно жени, които нямат класическото въоръжение на воители, а се бият с тирсове, т.е. дълги заострени пръчки, на върха на които е закрепена шишарка, и които имат свръхестествени свойства. Дионис и последователите му обръщат в бягство всички изправили се срещу тях в напразно усилие да ги спрат войски; той обхожда Азия като победител. След това богът се завръща в Гърция.

СТРАНСТВАЩ ЖРЕЦ И ПОДИВЕЛИ ЖЕНИ

В този момент става завръщането му в Тива. Той, скитникът, преследваното от злобата на мащехата детенце, младият бог, принуден да скочи във водата и да се крие в морските дълбини, за да избегне гнева на тракийски цар, сега е възмъжал и се връща в Тива. Пристига в момента, когато Пентей, синът на леля му Агава, сестрата на Семела, царува в Тива. Семела е мъртва. Агава се е омъжила за един от петимата Посети, Ехион, който умира, след като ѝ е създал син. Този потомък има царската власт от дядо си по майчина линия Кадъм, който е още жив, но е прекалено стар, за да царува. От баща си е наследил тясната връзка с тиванската земя, местното си вкореняване, насилническият си темперамент, непримиримостта и надменността на воина.

В този град Тива, който е нещо като образец на архаичен гръцки полис, Дионис пристига преоблечен. Той не се представя като бога Дионис, а като жрец на бога. Странстващ жрец, облечен по женски, с дълга спусната на гърба коса, той по всичко прилича на източен преселник, с тъмни очи, с изкустителен вид, с хубави речи... всичко, което може да смути и вбеси „Посетия“ от земята на Тива Пентей. Двамата са приблизително връстници. Пентей е съвсем млад цар, също така и този така наречен жрец е съвсем млад бог. Край този жрец се върти цяла свита млади и по-възрастни жени, лидийки, сиреч жени от Изтока. Изтока като физически тип, като начин на живот. Те вдигат врява по улиците на Тива, сядат, ядат и спят под открито небе. Пентей вижда това и побеснява. Какви са тия скитници тук? Той иска да ги изгони. Всички тивански майки на семейства, на които Дионис е пратил безумие, защото не може да прости на сестрите на майка си, дъщерите на Кадъм, и в частност на Агава, че са твърдели, че Семела никога не е имала връзка със Зевс, че тя е била истеричка и се е любила кой знае с кого, че е загинала при пожар поради непредпазливостта си и че ако е имала син, то той е изчезнал; при всяко положение не е било възможно да е бил син на Зевс. Цялата тази част от семейната сага, в която участва Семела, самият факт, че тя е

имала отношения с божественото — дори ако е направила грешката да поиска тези отношения да са прекалено близки — всичко това тиванците го отричат: те го смятат за празни приказки. Е, има брак на Кадъм и Хармония, това да, било е наистина, но работата тогава е била в основаването на човешки град, организиран според съвсем човешки критерии. А пък Дионис иска — но по съвсем различен начин от сватбата на Кадъм и Хармония — да възстанови връзката с божественото. Да я възстанови не по повод някакъв празник, някакъв ритуал, при който боговете се канят, за да си отидат веднага след това, а в самия човешки живот, в политическия и гражданския живот на Тива, такава, каквата е. Той иска да прибави закваска, разкриваща ново измерение във всекидневния живот на всеки. За тази цел трябва да подлуди тиванските жени, тези матрони, стабилно установени в положението си на съпруги и майки, чийто начин на живот е антипод на живота на лидийките в свитата на Дионис. Тъкмо тези тиванки побърква богът със своето безумие.

Те изоставят децата си, зарязват си къщната работа, напускат съпрузите си и тръгват по планините, угарите, горичките. Там се разхождат, облечени в странно за уважавани дами облекло, отдават се на всякакви безумства, които селяните наблюдават със смесени чувства, едновременно потресени, очаровани и възмутени. Пентей научава за ставащото. Гневът му се удвоява. Като начало той се насочва срещу почитателките на бога, преданата му свита, смятана за отговорна за разпрострелите се в града женски безредици. Той нарежда на стражите си да залови всичките тези бесни лидийки от новия култ и да ги хвърлят в тъмница. Служителите на градския ред така и правят. Но още щом вакханките се оказват в затвора, Дионис ги освобождава с магия. Ето че те отново танцуват и пеят по улиците, дрънкат с кроталите си и вдигат шум. Пентей решава да атакува този странстващ жрец, този скитник изкусител. Той заповядва да го арестуват, да го оковат в железа, да го затворят в царските конюшни при воловете и конете. Отвеждат там жреца, който не оказва никаква съпротива, продължава да се усмихва, остава все така спокоен и малко ироничен и ги оставя да действат както искат. Затварят го в царските конюшни. Пентей смята, че въпросът е уреден, и нарежда на хората си да се стягат за военна операция, да заминат извън града и да приберат всички онези жени, които там се отдават на ексцеси. Войниците се

нареждат в колона по четирима и напускат града, за да се пръснат в полята и горите и да обкръжат там групата жени. През това време Дионис се намира в конюшната. Но изведнъж оковите му се свличат и царският дворец се подпалва. Стените рухват и той излиза невредим. Пентей е силно потресен, още повече, че в момента, в който стават тези събития и той вижда как дворецът му се разпада, изведнъж пред него изниква същият този жрец, все така усмихнат, невредим, безупречно зле облечен, който го гледа. Пристигат воините му, окървавени, разчорлени, с изпотрошено оръжие. „Какво ви се е случило?“ Те рапортуват: ония жени, докато не ги закачал никой, сякаш били потънали в блаженство, не били нито агресивни, нито застрашителни; напротив, в тях, между тях и покрай тях, по полянките и горите, всичко било потънало в приказна кротост; виждали ги как прегръщат малките на разни животни от всякакви видове и как ги кърмят като собствени деца, като дивите животни не им правели нищо лошо. Според твърденията на селяните и както на самите войници им се сторило, те живеели сякаш в друг свят с преоткрита съвършена хармония между всички живи същества, смесени ведно хора и животни, диви зверове, хищници, помирени с плячката си, редом едни до други, в обща радост, със сринати прегради, в дружба и мир. Самата земя била в съзвучие с тях. Щом я ударили с тирс, от нея избликвали извори с чиста вода, мляко, вино. Завърнал се златен век. Но щом се появили войниците, щом се опитали да проявят срещу жените насилие, веднага тези ангелски жени се превърнали в смъртоносни фурии. Пак с тирсове си те се втурнали срещу войниците, разпръснали редиците им, удряли ги, убивали ги, настанала пълна паника.

Победа на благостта над насилието, на жените над мъжете, на дивото над гражданския ред. Пентей научава за това поражение в момента, когато Дионис е застанал усмихнат пред него. Пентей възплаща гърка в най-добрата му форма, уверен в това кое е важно, с нещо като аристократично поведение, контрол над себе си, способност да разсъждава. С добавка на намерението, изразено пред самия себе си, никога да не прави нещо долно, да умее да се владее, да не бъде роб нито на копнежите си, нито на страстите си — поведение, което предполага от друга страна известно пренебрежение към жените, разглеждани напротив като същества, които лесно се отдават на емоциите. И най-сетне, презрение към всичко негръцко, идващо от

варварите в Азия, похотливи, с прекалено бяла кожа, защото не излизат да се тренират на стадиона, които не са готови да понесат необходимите страдания, водещи до господството над себе си. Иначе казано, Пентей подхранва мисълта, че ролята на монарха е да поддържа един йерархичен ред, в който мъжете заемат полагаемото се място, в който жените си стоят в къщи, в който чужденците не се допускат, в който Азия, ориентът се смята за населен с изнежени люде, привикнали да се подчиняват на заповедите на тиранин, а пък Гърция е населена от свободни хора.

Младежът, застанал срещу Пентей, е по някакъв начин неговото лице и неговият двойник: те са първи братовчеди, от един и същи род, и двамата са родени в Тива, въпреки че единият от тях има зад гърба си богато минало на странник. Те са връстници. Ако някой свалеше от Пентей онази черупка, която си е изработил, за да се чувства наистина мъж, *aner*, човек, който знае какво дължи на себе си и какво дължи на общността си, винаги готов да командва и наказва, когато е нужно, тогава под нея щяхме да открием тъкмо Дионис.

ВИДЯХ ГО КАК МЕ ВИЖДА

Жрецьт Дионис ще действа с хитроумието на софист, с въпроси, двусмислени отговори, за да пробуди интереса на Пентей към ставащото в един свят, който той не познава, не желае да познава, този объркан женски свят. Човек знае горе-долу какво правят жените в гинекея — никога не се знае съвсем точно с какво се занимават тези хитруши, но общо взето те са под контрол — а пък там, оставени на самите себе си, вън от града, вече не сред храмовете и улиците, в които всичко е точно определено, а там, наред природата, без свидетели, знае ли човек докъде могат да стигнат. В този диалог между Пентей и Дионис Пентей малко по малко започва да разпитва: „Кой е този бог? Как го познават? Виждал ли си го? Нощем насън ли? — Не, не, видях го съвсем буден, отвърща жрецьт. Видях го как ме вижда. Гледах го, докато ме гледаше.“ Пентей се мъчи да разбере какво значи тази фраза: „Видях го как ме вижда.“

Тази идея за погледа, за окото, идеята, че има неща, които човек не може да разбере, но ги познава само ако ги вижда. Малко по малко тази идея пуска кълнове в ума на уседналия човек, на градския жител, на монарха, на гърка. Той си помисля, че може би няма да е зле да отиде да види. Той ще прояви желание, което не е подозирал в себе си: да бъде воайор. Още повече, че той предполага, че жените, всъщност жени от неговото семейство, по време на безпорядъка в полята се отдават на чудновати сексуални оргии. Пентей е свенлив, неженен младеж, би трябвало да се стреми да бъде крайно порядъчен в това отношение, но нещо го гъделичка отвътре, иска му се да види какво става там. Жрецьт му казва: „Нищо по-лесно от това, войниците ти бяха обърнати в бягство, защото отидоха там с оръжие в колона по четирима, те чисто и просто се показаха пред очите на жените: а ти можеш да отидеш там без някой да те види, тайничко, ще присъстваш на транс им, на лудостта им, ще седиш на първия ред и никой няма да те забележи. Достатъчно е да се облечеш като мене.“ Изведнъж царят, гражданинът, гъркът. мъжът се облича като скитащия жрец на Дионис, облича се като жена. разпуска си косите, феминизира се, заприличва на

този азиат. В някакъв момент те стоят един срещу друг, сякаш се гледат в огледало, очи в очи. Дионис хваща Пентей за ръка и го отвежда на Китерон, където се намират жените. Единият следва другия, вкорененият в земята човек, човекът на идентичността — и идващият отдалеч, представителят на другостта — заедно се отдалечават от града, отправят се към планината, към склоновете на Китерон.

Жрецьт посочва на Пентей един много висок бор и му казва да се покатери и да се скрие в короната му. Оттам ще може да наблюдава всичко, ще вижда без да бъде видян. Пентей се изкатери на върха на бора. Там, на високото, той чака и вижда как пристигат майка му Агава и всичките тивански момичета, които Дионис е подлудил, и които следователно се намират в едно двойствено състояние на екстаз. Да, наистина, той ги е подлудил, но те не са истински поклоннички на бога. Те не са „посветени“ в дионисизъм. Напротив, Агава и другите жени твърдят, че такова нещо не съществува. Тази лудост, която не е плод на убеждение или верска конверсия, а се явява въпреки волята им, е симптом на болестно състояние. Заради това, че не са приели, че не са повярвали, те са болни от дионисизъм. При среща с поверието дионисизмът се проявява под формата на заразна болест. В лудостта си те ту са като поклоннички на бога, в блаженството на едно завръщане към златния век, братството, при което всички живи същества, богове, хора и животни, живеят ведно; ту, напротив, ги обзема кръвожаден бяс; така, както са разкъсали на парчета войската, те могат също да разкъсат собствените си деца, способни са на всичко. В такова състояние на халюцинации и умопобъркване. на „дионисова епидемия“, се намират тиванските жени.

Дионис още не се е установил в града, не е бил приет, той все още е чужденецът, когото гледат с недоверие. Пентей, кацнал на бора, вижда разпръснатите в горичката жени. Те се отдават на миролюбивите дейности, които са им свойствени, докато никой не ги преследва, докато не ги гонят. В един момент Пентей се навежда прекалено много, за да вижда по-добре, тъй че жените забелязват на върха на дървото съгледвач, наблюдател, воайор. Внезапно те изпадат в ярост и всичките се втурват, за да наведат дървото. Не успяват и започват да се мъчат да го изкоренят. Пентей започва опасно да се люлее на високия клон и извиква: „Майко, аз съм, Пентей, внимавай, ще ме съборите“. Но екстазът вече ги е обзел напълно, те успяват да

огънат дървото. Пентей пада на земята, те връхлитат върху него и го разкъсват на парчета. Раздират го така, както в някои дионисови жертвоприношения са разкъсвали жертвата жива. Така Пентей е разчленен. Майка му грабва главата на сина си, набучва я на тирса си и се разхожда радостно с тази глава, която тя в безумието си смята за главата на младо лъвче или биче, нанизана на пръчка. Тя е във възторг. Тъй като дори в дионисовото си безумие Агава остава това, което е, дъщеря на Ехион, потомка на воин, тя се гордее, че е била на лов с мъжете като мъж, че дори се е проявила като по-добра ловджийка от тях. Заедно с тази група развилнели се, окървавени жени Агава отива при Дионис, който още е преоблечен като жрец.

Там са старият Кадъм, основателят на Тива, баща на Агава и дядо на Пентей, на когото е отстъпил трона си, и Тирезий, стар предсказател, който представя в града посредствената мъдрост на старостта, една малко ритуалистка мъдрост. Те не искат да се ангажират прекалено много, но въпреки всичко и двамата не изпитват тази енергична омраза, тази тотална ненавист по адрес на Дионис. Кадъм — защото е Кадъм и е баща на Семела, Тирезий — защото службата му е да установява връзка с небето. И двамата усещат нещо като предвидливо боговдъхновение. Затова те са взели решение, въпреки напредналата си възраст и затруднението да следват ритъма, също да облекат ритуалните реещи се одежди и да грабнат тирса, за да се присъединят към жените в гората, да танцуват с тях така, сякаш почестите за бога не признават нито разликите във възрастта, нито разликите в пола. Та двамата старци са там в момента, когато Агава в транс размахва главата на Пентей на върха на тирса си. Агава познава Кадъм и му показва приказния си улов, хвали се, че е най-добрата ловджийка в града, по-добра дори от мъжете. „Виж, улових тези диви зверове, убих ги.“ Ужасен от тази гледка, Кадъм се опитва малко по малко да я върне в съзнание и предпазливо я разпитва: „Какво стана? Погледни лъвската глава, погледни тези коси, не ги ли познаваш?“ Постепенно Агава излиза от състоянието на транс. Откъслеци от реалност бавно се връщат в този свят на сънища, едновременно кървав и приказно красив, в който тя се е потопила. В крайна сметка вижда, че главата, забучена на тирса ѝ, е главата на сина ѝ. О ужас!

ОТКАЗ ОТ ДРУГОСТТА, ЗАГУБА НА ИДЕНТИЧНОСТТА

Завръщането на Дионис у дома, в Тива, се е сблъскало с неразбиране и е предизвикало драма, когато градът не е бил способен да установи връзката между местните хора и чужденеца, между уседналите и пътника, между волята му да бъде винаги един и същ, да остане идентичен на себе си. да се откаже от промени, и от друга страна чужденеца, различния, другия. Докато няма възможност да се нагодят тези противоположности, става ужасно нещо: тези, които са възплъщавали безусловната привързаност към непоклатимото, които са заявявали неизбежното постоянство на традиционните ценности пред лицето на нещо различно от тях, което ги поставя под съмнение, което ги принуждава да погледнат самите себе си с различен поглед, тъкмо те, привържениците на идентичността, гръцките граждани, уверени в превъзходството си. се сгромолясват в абсолютната другост, в ужасното и чудовищното. Що се отнася до тиванските жени, безупречни в поведението си, примери на сдържаност и скромност в домашния си живот, всички те начело с Агава, царицата майка, която убива сина си, разпарчетосва го, издига главата му като трофей, всички те изведнъж приемат облика на Горгоната Медуза: те носят смъртта в очите си. Пентей пък загива с ужасна смърт, разкъсан като див звяр, той, цивилизованият, гръкът, винаги владеещ себе си, който веднъж се е поддал на очарованието на нещо, което е смятал за Другото и което е осъждал. Ужасът се простира върху неизменното, което не е съумяло да стори място на другото.

След тези събития Агава отива в изгнание, Кадъм също, а Дионис продължава пътванията си по лицето на земята, след като си е осигурил статута на небето. Гой ще има култ в самата Тива, завладял е града, не за да изгони оттам другите богове, не за да наложи религията си против другите, но за да може в центъра на Тива, в сърцето на града чрез храма му, празниците му, култа му да бъдат, представени маргиналното, скитническото, чуждото, беззаконното. Сякаш

дотогава, доколкото една човешка група отказва да признае другото, да му стори място, самата тази група става чудовищно друга.

Завръщането на Дионис в Тива припомня съгласието с божественото, скрепено по един изначално двусмислен начин в крепостта на града, когато всички богове дават на Кадъм Хармония, дъщерята на Арес и Афродита. Там, поне като обещание, съществува възможността за един помирен свят. но същевременно, във всеки един момент, рискът от пречупване, разделение и клане. Знаем добре, че го потвърждава не само историята на Дионис; в потомството на Кадъм е и родът на Лабдакидите. който свидетелства, че най-доброто и най-лошото могат да се смесят. В легендата за Лабдакидите, която свършва с историята на Едип, отново откриваме постоянното напрежение между тези, които наистина са господари, и тези, които, в недрата на самото господство, всъщност много повече приличат на рода на Посетите, воините, легендарните Спарти, обречени на насилие и ненавист.

НЕНАВРЕМЕННИЯТ ЕДИП

След трагичната смърт на Пентей, заминаването на Кадъм и Агава престолът, а заедно с него и целият ред на държавата е объркан. Кой ще стане цар? Кой ще възплъти добродетелите на владетеля, способността му да се разпорежда? Нормално би трябвало наследството да се падне на другия син на Кадъм, който се казва Полидор. Той се оженва за дъщеря на един от посятите, Хтоний — човека от почвата, от подземното. Тази дъщеря носи името Никтеида — Нощната. Тя е сестра или близка роднина на цяла поредица персонажи, в частност Никтей и Лик (вълк), които са свързани *gedenes*, Посетите, олицетворяващи воинското насилие.

Самият Пентей също е с двойно потекло. По линия на майка си Агава той е свързан с Кадъм, истинския посочен от боговете господар, този, на когото боговете са дали богиня за съпруга, за да отбележат по някакъв начин естеството на господарската му власт. По линия на баща си Ехион той принадлежи и на Посетите. Това „змийско“ име веднага ни припомня едно женско същество, Ехидна, полужена полузмия, сестра на Горгоните, „непобедимо чудовище, лежащо в тайните дълбини на земята“, което ражда различни страхотии, между които Цербер, кучето на Хадес, и триглавата Химера, която Белерофонт успява да убие с помощта на коня Пегас. Следователно Пентей е разпънат между царското потекло на Кадъм и тези родени от земята същества, които имат своя нощна и чудовищна страна. След ужасната смърт на Пентей тронът се оказва свободен. Полидор го заема само за кратко, после трябва да отстъпи властта на сина си от Никтеида Лабдак — куция, законен потомък, но наистина с куци наследници, защото по линия на баща си Полидор произтича пряко от Кадъм и богинята Хармония, но по линия на майка си Никтеида се оказва свързан със Спартите, изникнали от таванската земя, въоръжени от рождение и създадени за битки. Лабдак е прекалено малък, за да поеме царската власт, когато умира баща му.

Първите времена на царската власт в Тива се оказват нестабилни, разпокъсани. Времена на насилие, безредици, узурпиране, в които тронът, вместо да се предава от баща на син по закономерна и сигурна линия, се мятат от ръка на ръка през битки и съперничества, които противопоставят Посягате един на друг и на законната царска власт. Когато Лабдак на свой ред умира, синът му Лай е едва на една година и тронът е отново празен. Заемат го Никтей и Лик. Те го задържат дълго, най-вече Лик. Осемнайсет години, ако изобщо разполагаме с цифра. През това време малкият Лай не е в състояние да упражнява властта си.

Лик и Никтей ще бъдат отстранени от едни чужденци в Тива, които се казват Амфион и Зет. Когато му дойде времето, те ще отстъпят трона на законния му владетел. Междувременно, докато узурпаторите успяват да го държат настрана от властта, Лай е принуден да живее в изгнание. Той вече е възрастен човек, когато намира убежище в Коринт при цар Пелопс, който щедро му предлага гостоприемство и го задържа при себе си.

КУЦО ПОТОМСТВО

Тук се разполага един епизод, който ще има съществени последици. Лай се влюбва в Хризип, много красив юноша, син на Пелопс. Той го ухажва упорито, вози го на колесницата си, държи се с него като по-възрастен с по-млад, учи го да бъде мъж, но същевременно се стреми да има с него любовна връзка, която царският син му отказва. Изглежда дори, че Лай се е опитал да постигне с насилие това, което не е успял да получи чрез изкусяване и заслуги. Разказват също, че Хризип, възмутен и шокиран, се е самоубил. Така или иначе, Пелопс произнася срещу Лай тържествено проклетие и пожелава родът на Лабдакидите да не може да продължи и да бъде обречен на изчезване.

Името Лабдак означава „куц“, а името на Лай не е ясно, може да означава, че е вожд на народ, или пък че е „ляв, крив“ човек. И наистина, можем да забележим, че Лай изкривява всичките си взаимоотношения във всички аспекти. От една страна наследството би трябвало да му се полага пряко по линия на баща му Лабдак, дядо му Полидор и прадядо му Кадъм и да го постави на трона в Тива. Обаче той е бил отстранен, отклонен, отдалечен: редът на наследяването се окачва изкривен. Лай също представлява отклонение, тъй като във възрастта, когато би могъл да мисли да си вземе съпруга, той се насочва към това младо момче. Но най-вече той изкривява любовната игра с желанието си да наложи с насилие това, което Хризип не е готов да му поднесе по своя воля, между тях няма взаимност, няма *charis*, няма обмен на чувства. Критичният порив, понеже е едностранен, е спрял. Нещо повече, Лай е гост на Пелопс и това гостоприемство предполага приятелска взаимност, дарове и ответни дарове. Лай не само че не се отплаща на човека, който го е приютил, но се опитва да вземе сина му насила и предизвиква самоубийството му.

Лик, който е бил на власт, е заместен от Амфион и Зет: те умират на свой ред. Лай се завръща в Тива и тиванците много се радват да го посрещнат и отново да поверят по този начин трона на лице, което им се струва достойно за него.

Лай се оженва за Йокаста. В един по-широк план и тя е свързана с рода на Ехион. Тя е правнучка на онзи, който подобно на Хтоний представлява нощната и мрачна наследственост. Бракът на Лай и Йокаста е бездетен. Лай отива в Делфи да пита оракула какво трябва да стори, за да си има потомство, за да може най-сетне пътят на господството да тръгне по права линия. Оракулът му отговаря: „Ако имаш син, той ще те убие и ще спи с майка си.“ Лай се завръща в Тива ужасен. Има с жена си такива отношения, които му гарантират, че тя няма да има деца, че няма да забременее. Историята разказва, че един ден, когато Лай е пиан, той се отпуска да засее в полето на съпругата си — за да се изразим като гърците — семе, което ще поникне. Йокаста ражда момченце. Двамата съпрузи решават да го отстранят, да прекъснат това потомство, и обричат детето на смърт. За целта извикват един от овчарите си, който през лятото пасе царските стада на Китерон. Дават му задача да убие детето, да го захвърли в планината, за да го разкъсат диви зверове и птици.

Овчарят взема новороденото, пробива му петата и вдява през дупката ремък, после си тръгва, метнал на гръб детето така, както по онези времена са носели дребен дивеч. Отива в планината със стадата, а детето му се усмихва. Той се заколебава — дали да го изостави? Вижда му се невъзможно да го стори. Среща се с един овчар, пристигнал от Коринт, който пасе стадата си по другия склон на планината. Моли го да вземе това дете, което той не иска да остави да умре. Овчарят се сеца за цар Полиб и царица Перибей, които нямат деца, а искат да си имат. И тъй, той им донася детенцето с ранената пета. Зарадвани от неочакваната придобивка, царят и царицата го отглеждат като свой син. Това дете, внук на Лабдак куция, син на Лай, който също е бил отстранен от властта и който сам се е отклонил от правите пътища на законите на гостоприемство и на любовните връзки, та това дете се оказва на свой ред отделено от страната си, от родната си земя, от качеството си на царствено дете, продължаващо династията на Лабдакидите. Той е отгледан, пораства и когато става юноша, всички се възхищават на осанката му, храбростта му, ума му. Младежите от коринтския елит не минават без известна завист и недоброжелателство по негов адрес.

„ПРЕДПОЛАГАЕМ СИН“

Макар и да не куца в пълния смисъл на думата, Едип носи на крака си белега от отхвърлянето, което са му наложили, от разстоянието, на което се намира отдалечен от мястото, където би трябвало да бъде, що се отнася до същинския му произход. Следователно и той е в състояние на неравновесие. В качеството му на царски син всички виждат в него бъдещия наследник на Полиб, но той не е напълно коринтско момче, това се знае и тайно се приказва. Един ден, когато се кара с едно момче на неговата възраст, то му подхвърля: „В края на краищата ти си само един предполагаем син!“ Едип отива при баща си и му разказва, че един приятел го е нарекъл „предполагаем син“, сякаш че не е наистина негов син. Полиб го успокоява, доколкото може, без да му заяви изрично: „Не, няма такова нещо, ти наистина си мой син и на майка ти.“ Той му казва само: „Това са глупости, тези приказки нищо не значат. Хората са завистливи, приказват каквото им дойде на ум“. Едип си остава обезпокоен и решава да отиде при оракула в Делфи, за да го пита за раждането си. Син ли е той на Полиб и Перибей или не е? Оракулът обаче изобщо не му дава отговор толкова ясен, колкото е въпросът му. Вместо това казва: „Ти ще убиеш баща си и ще легнеш с майка си.“ Едип е в ужас и това страшно разкритие изличава първоначалния въпрос: „Истински син ли съм?“ Спешното действие, което трябва да предприеме, е да избяга, да се отдалечи на възможно по-голямо разстояние от тези, които смята за майка и баща. Да замине в изгнание, да се изсели, да се отправи възможно най-далеч. Ето го на път, подобно донякъде на Дионис, той става странник. Вече не е прилепнал към почвата си, вече няма родина. С колесница или пеша той тръгва от Делфи за Тива.

Случва се така, че в същия момент в град Тива има страхотна чума и Лай иска да отиде в Делфи, за да помоли оракула за съвет. Той заминава без много съпровождащи, на колесницата си с колесничаря и един или двама души. И така, ето ги баща и син — бащата уверен, че синът му е мъртъв, синът убеден, че баща му е друг човек — на път в противоположни посоки. Те се срещат на един кръстопът с три пътя;

на място, където две колесници не могат да се разминат. Едип е на колесницата си, Лай — на своята. Лай решава, че царският му кортеж има предимство и казва на колесничаря си да направи знак на тоя младок да се отдръпне. „Махни се от пътя, дай да минем“, виква онзи на Едип и удря с боздугана си един от конете на Едип, или може би закача самия Едип по рамото. Последният, който не е с лесен характер и дори в ролята си на доброволен изгнаник се изживява като царски син, няма никакви намерения да струва път на когото и да било. Полученият удар го вбесява, той удря на свой ред с тоягата си колесничаря и го просва мъртъв, после връхлита върху Лай, който пада убит в краката му, а през това време един човек от царската свита се измъква ужасен и се връща в Тива. Едип, който смята, че просто е станало едно произшествие и че е имал право на самозащита, продължава пътя и скитанията си.

Той ще пристигне в Тива много по-късно, когато нещастиято стига града под формата на чудовище, полужена, полулъвица, женска глава, женски гърди, тяло и лапи на лъвица — Сфинкс. Тя се разполага при портите на Тива, било върху колона, било върху по-издигната скала, и се забавлява да задава гатанки на градските младежи. Всяка година тя иска да ѝ изпратят цвета на тиванската младеж, най-хубавите момчета, които трябва да се срещнат с нея. Понякога твърдят, че тя иска да се съвкуплява с тях. При всяко положение Сфинкс им задава гатанката си, и когато не могат да отговорят, ги убива. Тъй с течение на годините Тива вижда как цветът на младежта ѝ погива. Когато Едип пристига в Тива, той влиза през една от портите и вижда, че всички хора са отчаяни, с траурни лица. Чуди се какво става. Регентът, който заема мястото на Лай, братът на Йокаста Креон, също е от потеклото на Посетите. Той вижда този младеж с хубава осанка, с вид на храбрец, и си казва, че докъдето са я докарали, може би този непознат е единственият им шанс да спасят града. Той известява на Едип, че ако успее да победи чудовището, ще се ожени за царицата.

ЗЛОКОБНА ДЪРЗОСТ

Откакто е царица, Йокаста олицетворява господството, но властта реално е в ръцете на Креон. От тази позиция той може да обяви на Едип, че ако победи Сфинкса, ще му се полагат царицата и заедно с нея царството. Едип излиза насреща на Сфинкс. Чудовището си седи на хълмчето, вижда как иде Едип и си мисли, че се задава хубава плячка. Сфинкс му задава следната гатанка: „Кое е съществото, единствено сред всички обитаващи земята, водата и въздуха, което има само един глас, само един начин на говорене, само една природа, но е двукрако, трикрако и четирикрако, *dipous*, *tripous*, *tetrapous*?“ Едип размисля. Може би този размисъл е по-лесен за човек, който се нарича Едип — *Oi-dipous*, „двукрак“, е част от името му. Той отвърща: „Това е човекът. Докато е още дете, човекът пълзи на четири крака, като порасне, стои на два крака, а когато стане старец, се обляга на бастун, за да подкрепи несигурната си крачка“. Сфинкс, като разбира, че е победена в това изпитание по тайнствено познание, се хвърля от колоната си или скалата си и умира.

Целият град Тива ликува, слави Едип, довежда го тържествено. Представят му Йокаста, царицата, която за награда ще му стане съпруга. Едип става господар на града. Заслужил го е, като е проявил най-голяма мъдрост и най-голяма смелост. Той е достоен наследник на Кадъм, когото боговете са отличили, давайки му за съпруга богинята Хармония и определяйки го като основател на Тива. В течение на няколко години всичко е наред. Царската двойка създава четири деца: двама сина, Етеокъл и Полиник, и две дъщери, Исмена и Антигона. След това внезапно в Тива се развихря чума. Всичко изглеждаше благополучно, нормално, уравновесено; отведнъж всичко става нестабилно, зловещо. Когато нещата си вървят както му е ред, всяка година житото изкласява, дърветата носят плодове, в стадата се раждат агънца, ярета, телета. С една дума, богатството на тиванската земя се обновява с течението на годишните времена. Дори жените са въввлечени в това могъщо движение на обновление на жизнената сила. Те имат хубави деца, яки и здрави. Внезапно целият този нормален

ритъм се прекъсва, изкривява, окуцява. Жените раждат уродливи или мъртви деца, помятат. Самите извори на живота секват. Свърх това страшна болест поразява мъже и жени, млади и стари, всички умират. Паниката е всеобща. Тива е в ужас. Какво става? Какво е излязло от строя?

Креон решава да изпрати в Делфи представител на Тива, за да пита оракула и да разбере причината за тази заразна болест, епидемията, която е поразила града и е разрушила реда във всичко. Представителите на виталността на Тива в двете ѝ крайни фази, най-малките деца и най-възрастните старци (четирикраките и трикраките) се събират пред царския палат с молитвени клонки. Те се обръщат към Едип с молба да ги спаси. „Бъди ни спасител! Ти вече един път ни отърва от бедствие, освободи ни от ужасното чудовище Сфинкс, спаси ни и от този *loimos*, тази чума, която поразява не само хората, но и животните и растенията! В Тива сякаш целият ход на обновяване е преустановен.“

Едип тържествено поема отговорността и заявява, че ще разследва работата, ще разбере причините за бедствието и ще го победи. В този момент се връща пратеникът от Делфи. Оракулът е обявил, че злините няма да свършат, докато не е възмездено убийството на Лай. Следователно трябва да намерят, накажат, изпъдят окончателно от Тива, изключат от тиванската територия, отстранят завинаги онзи, по чиито ръце е кръвта на Лай. Когато Едип чува това, той отново обещава тържествено: „Ще търся и ще открия виновника.“ Едип е човек на търсенето, питащ, задаващ въпроси. Тъй както е напуснал Коринт, за да се впусне в приключения, той също така е човек, за който приключението на мисълта и питането винаги е изкусително. Никой няма да спре Едип. Така че той ще води нещо като криминално разследване.

Едип прави първите крачки — обявява, че всички, които могат да дадат някакви сведения, са длъжни да го сторят, всички, които могат да се окажат в досег с предполагаемия убиец, трябва да го прогонят, че убиецът не може да остане в Тива, защото градът страда от неговото петно. Докато убиецът не бъде открит и прокуден от домовете, храмовете, улиците, Едип няма да спре усилията си да го намери. Той трябва да знае. Той започва разследването. Креон обяснява на народа, че Тива си има на разположение професионален гадател, който умее да

тълкува полета на птиците и може би по божествено вдъхновение ще узнае истината: това е старият Тирезий. Креон пожелава да го доведат и да го разпитат за събитията. Последният обаче няма желание да дойде и да бъде разпитван. Все пак го довеждат на площада пред таванския народ, пред съвета на старците, пред Креон и Едип.

Едип му задава въпроси, но Тирезий отказва да отговаря. Твърди, че нищо не знае. Едип, който не изпитва особена почит към гадателя, изпада в ярост. Нима не е бил по-хитроумен, по-учен от него? Само чрез опита си и способността си да разсъждава като разумен човек той е открил отговора на гатанката, а Тирезий с цялото си боговдъхновение и знаците, които разшифрова, не е бил способен да го даде. Едип се блъска в стена, но тя не е стената на незнанието, защото Тирезий отказва да разкрие това, което знае по божествена мъдрост. Той знае всичко — кой е убил Лай и кой е Едип, защото е във връзка с повелителя си Аполон. Именно Аполон е предсказал: „Ти ще убиеш баща си, ти ще спиш с майка си.“ Тирезий разбира каква е ролята на Едип в бедите на Тива, но не иска да каже и дума. Той е твърдо решен да си мълчи до момента, в който Едип, освирепял от неговото упорство, се убеждава, че отказът му не може да е случаен. Сигурно Тирезий и Креон кроят срещу него заговор, за да дестабилизируют властта му и да заемат мястото му. Той си въобразява, че Креон се е наговорил с Тирезий, може би дори го е подкупил, а пратеникът в Делфи също участва в заговора.

Гневът завладява Едип, разумът му започва да куца; той заявява, че Креон незабавно трябва да напусне града: той го подозира, че е организиран убийството на Лай. Ако Креон е искал смъртта на Лай, за да упражнява властта чрез сестра си Йокаста, може би той е подбудителят на нападението. В този момент върхът на тиванското общество е подложен на силите на раздора, на открития сблъсък. Едип иска да изпъди Креон, но Йокаста се намесва. Тя се опитва да възстанови хармонията между двамата мъже, двата рода. Тук нямаме от една страна чистия род на Кадъм, а от друга рода на Посетите: двете линии постоянно се смесват. Лабдак, Лай и Едип също имат в рода си Посети. А пък Йокаста произлиза пряко от онзи Ехион, който представлява нещо много плашещо. Така градът се раздира, вождовете се сблъскват, мразят се, Едип продължава своето разследване.

Един свидетел от първа ръка, когото трябва да разпита, е човекът, който е бил с Лай по време на убийството и е избягал. Когато се е върнал в Тива, той е разказал, че много разбойници са нападнали царската колесница от засада на пътя за Делфи и са убили Лай и колесничаря. Когато за пръв път предават на Едип разказа за смъртта на Лай, той е малко смутен в ролята си на съдия следовател: разказват му, че събитието е станало на един кръстопът, където се срещат три пътя, близо до Делфи; а той прекалено добре познава този кръстопът, този тесен път. Утешава го това, че макар да не знае кого точно е убил, знае това, че е бил сам, а „Лай е убит от разбойници“. Той разсъждава просто: „Много разбойници... следователно не съм аз. Тук има два различни случая. Аз срещнах един човек на колесница, който ме удари, а пък колесницата на Лай е била нападната от разбойници, това са два напълно различни случая.“

Затова Едип нарежда да доведат човека, който е присъствал на станалото, и се безпокои къде се е дянал този човек. Отговарят му, че онзи, след като се прибрал в Тива, после практически не е стъпвал в града, оттеглил се е на село и никакъв го няма. Странно. Трябва да го накара да дойде и да му зададе въпроса как точно е станало нападението. Довеждат този нещастен слуга на Лай. Едип в ролята си на следовател го притиска яко, но онзи не е по-словоохотлив от Тирезий. Едип му изтръгва с ченгел всяка дума, заплашва го с изтезания, за да проговори.

В този момент в Тива пристига чужденец от Коринт, преминал дълъг път. Той идва пред Йокаста и Едип, поздравява ги, пита къде е царят на града. Трябва да му извести тъжна новина: баща му и майка му, царят и царицата на Коринт, са починали. Осиротелият Едип страда. Но страданието му е смекчено от известна радост, защото ако Полиб е умрял, то Едип не би могъл да убие баща си, защото той вече е покойник. Няма да може и да спи с майка си, защото и тя е вече покойна. Този човек с така разкрепостена и свободна мисъл не е недоволен да установи, че оракулът е сгрешил. Пред този носител на лоши новини, който може би очаква, че Едип ще се завърне в Коринт, за да поеме царската власт, както се е предполагало, Едип се оправдава: било му е необходимо да напусне Коринт, защото му е предсказано, че ще убие баща си и ще легне с майка си. Пратеникът

отвърща: „Не е било нужно да го правиш: Полиб и Перибея не са твои баща и майка.“ Едип е потресен и се чуди какво значи всичко това.

„РОДИТЕЛИТЕ ТИ НЕ СА ТИ РОДИТЕЛИ“

Йокаста чува разказа на вестителя за това, че Едип е бил новородено дете, донесено в двореца и осиновено още от първите му дни от царя и царицата на Коринт. Той не е бил син на утробата им, а те са пожелали Коринт да бъде неговият град. Йокаста е зашеметена. Ако досега тя се е досещала отчасти, то сега за нея всичко е ясно. Тя напуска мястото на разговора и влиза в двореца. „Откъде знаеш това?“ — пита Едип вестителя. „Знам, отговаря той, защото аз самият връчих това дете на господарите си. Аз те донесох, теб, детето с пробития глезен. — Кой ти даде детето?“ — пита Едип. Вестителят разпознава сред присъстващите стария овчар, който някога е пасъл стадата на Лай и Йокаста, който именно му е поверил новороденото. Едип е в ужас. Овчарят отрича. Двамата с вестителя спорят: „Ама не си ли спомняш, ние пасяхме стадата на планината Китерон и тъкмо ти ми предаде детето.“ Едип усеща, че работата взема ужасяващ обрат. За момент си помисля, че е просто намерено дете, син на някоя нимфа или богиня, подхвърлен на онова място, което би обяснило изключителната му съдба. Той има една последна безумна надежда, но за събралите се старци истината излиза наяве. Едип се обръща към пастира на Лай и го подтиква да каже истината.

— Откъде беше взел това дете?

— От двореца.

— Кой ти го даде?

— Йокаста.

Сега вече не остава и сянка от съмнение. Едип разбира. Като луд се спуска той в двореца при Йокаста. Тя се е обесила на тавана с пояса си. Той я намира мъртва. С фибулите на дрехата ѝ Едип си раздира очите, окървавява си двете очни ябълки.

Законен потомък на прокълнат царски род, отдалечен, а после завърнал се в родното си място, завърнал се не по права линия, а след като е бил отклонен от нея, той повече не може да гледа светлината, да вижда нечие лице. Той би искал и ушите му да оглушеят. Той би искал да го зазидат в пълна самота, защото е станал петно върху града.

Когато се яви подобно бедствие, когато редът на годишните времена е нарушен, когато плодородието е отклонено от правия си закономерен път, значи има някакво петно, оскверняване, и това петно е той. Обещанието му го задължава — той е казал, че убиецът ще бъде позорно изгонен от Тива. Трябва да замине.

ЧОВЕКЪТ: ТРИ В ЕДНО

Как да не видим в този разказ, че гатанката на Сфинкса говори за съдбата на Лабдакидите? Всички животни, независимо дали са двукраки или четирикраки, да не говорим за рибите, които изобщо нямат крака, всички имат по една „природа“, която остава неизменна. От раждането до смъртта за тях няма промени в онова, което определя характерните им черти като живи същества. Всеки вид има своя статут, един и само един, единствен начин на живот, единствена природа. Докато човекът има три последователни етапа, три различни природи. Първо той е дете, а природата на детето се отличава от природата на зрелия човек. Затова, за да премине от детството към състоянието на възрастен, той трябва да се подложи на инициационни ритуали, които го превеждат през границата между двете възрасти. Човек става различен от себе си, превръща се в ново лице, щом като мине от детството към зрелостта. По същия начин — и това важи в още по-голяма степен за царя, за воина — когато човек е на два крака, той е някой, чийто престиж и сила се налагат, но от момента, в който навлиза в старостта, той престава да бъде човек на воинския подвиг, а се превръща в най-добрия случай в човек на словото и мъдрия съвет, а в най-лошия — в жалка отрепка.

Човекът се превръща в нещо друго, тъй както остава един и същ, през тези три етапа. Та какво представлява Едип? Проклятието срещу Лай забранява всяко създаване на потомство, продължаващо рода на Лабдакидите. Когато се появява на бял свят, Едип се нагърбва с ролята на онзи, който не е трябвало да се появи. Той е ненавременен. Наследникът на Лай е едновременно законен потомък и чудовищно изчадие. Статутът му е напълно куц. Обречен на смърт, той се е спасил по чудо. Тиванец по рождение, отдалечен от родното си място, той не знае, когато се завръща там да поеме най-високия пост, че се е върнал в изходната точка. Затова Едип има неуравновесено положение. Извършвайки обиколката, която го довежда на място в двореца, където е бил роден, Едип е смесил трите етапа на човешкото съществуване. Той е обърнал нормалното течение на годишните времена, смесвайки

пролетта на юношеството с лятото на зрелостта и зимата на старостта. В момента, в който убива баща си, той се отъждествява с него, заемайки мястото му на трона и в леглото на майка си. Създавайки деца на собствената си майка, засявайки полето, в което сам е поникнал, както казват гърците, той се отъждествява не само с баща си, но и със собствените си деца, които са му едновременно синове и братя, дъщери и сестри. Това чудовище, за което говори Сфинкс, което е едновременно на два, три и четири крака — това е Едип.

Гатанката поставя въпроса за социалния континуитет, за поддържането на статута, за функциите, за ролите в рамките на културите в противовес на течението на поколенията, които се раждат, царуват и отминават, давайки път на следващите. Престолът трябва да остане неизменен, докато заемащите го ще са постоянно различни. Как царската власт може да остане единствена и непоклатима, когато тези, които я упражняват, царете, са многобройни и различни? Проблемът е да се разбере как царският син може да стане цар като баща си, да заеме мястото му, без да влиза с него в конфликт, нито да го изтласква, да заеме мястото му на трона, без обаче и да се отъждествява с баща си, така сякаш е той самият. Как смяната на поколенията, последователността на етапите, бележеща човешкия живот, свързана с недълговечността, несъвършенството на човека — как те могат да се съгласуват със социален ред, който трябва да остане стабилен, постоянен и хармоничен? Проклятието, произнесено срещу Лай, и може би нещо от много по преди, това, че на сватбата на Кадъм и Хармония някои дарове имат злотворни свойства, не е ли начин да се признае, че в самото сърце на този изключителен и основополагащ брак прониква ферментът на разединението, вирусът на омразата, така сякаш между брака и войната, между единението и борбата има някаква тайна връзка? Мнозина, сред които съм и аз, казват, че бракът е за момичето това, което е войната за момчето. В град, където има мъже и жени, има неизбежно противопоставяне и неизбежно смесване на войната и брака.

Историята на Едип не свършва дотук. Родът на Лабдакидите е трябвало да свърши с Лай, а проклятието, което надвисва над Едип, възлиза към много старо минало, преди раждането му. Той не е виновен, но плаща тежкия данък на принадлежността към този род на

куци, изкривени, заради тези от тях, които са излезли под светлината на слънцето, въпреки че вече не са имали правото да се родят.

ДЕЦАТА НА ЕДИП

Когато Едип е сляп, омърсен, разказват, че двамата му сина се държат с него толкова недостойно, че и той на свой ред отправя към мъжкото си потомство проклятие, подобно на онова, което някога Пелопс е отправил към Лай. Казват, че преди той да бъде изселен от Тива, когато бил още в двореца, синовете му, за да се подиграят с него, показвали на слепия златната чаша на Кадъм и сребърната маса, която запазили за себе си, а на него подхвърляли отпадъците от жертвените животни, негодна храна. Разправят също, че го затворили в тъмна килия, за да го скрият като петно, което искали оттам насетне да остане скрито. И тъй, Едип тържествено проклина синовете си никога да не се разбират, всеки един от тях да иска властта, да се карат и бият за нея и да се унищожат взаимно.

Така и става. Етеокъл и Полиник, наследници на род, който не би трябвало да има продължение, ще бъдат обзети от взаимна ненавист. Двата сина решават, че ще царуват на смени, по година, като се редуват. Етеокъл пръв започва царуването, но когато годината изтича, той заявява на брат си, че има намерение да си остане на трона. Отстранен от властта, Полиник заминава за Аргос и се връща с военния поход на Седемте срещу Тива, аргосците срещу тиванците. Той се опитва да си възвърне властта от брат си, разрушавайки Тива. В последния бой те се убиват един друг, всеки от тях става братоубиец. Няма повече Лабдакиди. Историята свършва тук, или пък се преструва, че свършва.

Този поход на Полиник срещу Тива е бил възможен само дотолкова, доколкото Адраст, царят на Аргос, е готов да го поведе, за да защити каузата на Полиник. За целта е било необходимо друг един гадател, Амфиарай, да подкрепи похода. Обаче този гадател знае, че този поход ще е гибелен, че сам той ще намери смъртта си в него и че всичко ще свърши с катастрофа. Какво прави Полиник? Напускайки Тива, той е взел със себе си някои от даровете, които боговете са дали на Хармония по време на сватбата ѝ с Кадъм: огърлица и дреха. Той е заминал с тези два талисмана и ги е подарил на жената на Амфиарай

Ерифила, при условие че успее да убеди мъжа си да престане да се съпротивлява на похода срещу Тива и подтикне Адраст да стори онова, което до този момент му е забранявал. Подкупващи дарове, злосторни дарове, също свързани с обещание, клетва. Защо гадателят отстъпва на съпругата си? Той е положил клетва, от която не може да се освободи: обещал е винаги да изпълнява желанията на Ерифила. Злосторни дарове, необратими клетви. Това, което вече е било налице на сватбата на Кадъм и Хармония, отново се проявява в потомството им и в крайна сметка довежда до това, че двамата братя се избиват взаимно.

ЕДИН ОФИЦИАЛЕН МЕТЕК

Що се отнася до Едип, той е изпъден от Тива. Воден от Антигона, той завършва живота си в земите на Атина, близо до атическия дем Колон. Оказва се на земя, където не би трябвало да се намира, при светилище на Ериниите, в което достъпът е забранен. Местните хора му нареждат да си замине: какво прави тоя просяк на свещена земя? Той е също толкова неуместен, както и азиатът Дионис с женската си премяна в Тива. Каква наглост — да възнамерява да се установи на място, от което дори не могат да го изгонят, защото нямат право да проникнат в него. Пристига Тезей; Едип му разказва бедата си, той предчувства, че краят му е близък и обещава, че ако Тезей го приеме, ще бъде покровител на Атина във възможни бъдещи конфликти. Тезей приема. Този човек, този тиванец, който отчасти носи наследствеността на родените от тиванската земя Посяти, но е потомък и на Кадъм и Хармония, е чужденец. Прокуден от родната си страна, той се е завърнал в нея, за да бъде отново позорно изгонен. Ето го в края на странствията му, без място, без връзки, без корен, един изгнаник. Тезей му дава гостоприемство; той не го прави гражданин на Атина, но му предлага статут на метек, *metoikos* — привилегирован метек. Той ще живее в тази земя, която не е негова, ще се настани на нея. Така че Едип извършва преход от тази божествена и прокълната Тива, от тази единна и разкъсана Тива към Атина: хоризонтален преход по повърхността на земята.

И тъй, Едип става официален атински метек. Това не е единственият преход, който прави: той също така ще стане подземен — ще го погълнат земните недра — и небесен, при олимпийските богове. От повърхността на земята той отива при подземното, но и при небесното. Той няма точно статута на полубог, герой покровител — гробът на героя е на агората, — а изчезва на едно тайно място, което знае само Тезей и което той поверява на всички, които ще упражняват царска власт в Атина, таен гроб, който е гаранция за военните успехи на града и за просъществуването му. И така, един чужденец е дошъл от Тива, настанил се е в Атина като метек, след това е изчезнал под

земята, може би ударен от мълнията на Зевс. Той не се превръща в автохтонен, роден от почвата, за каквито се смятат гражданите на Атина, нито пък в *gegeneis*, изскочил в пълно въоръжение, готов за битка, от тиванската земя. Не, той прави прехода в противоположната посока. Пристигнал като чужденец, той напуска слънчевата светлина и се вкоренява в подземния свят на онова място в Атина, което не е негово, но на което той донася, в замяна на гостоприемството, което получава в края на страданията и преселенията си, сигурността на спасението в мир и съгласие: някакво заглъхнало ехо от обещанието, което е представлявала Хармония, когато боговете са я дали за съпруга на Кадъм, в далечните времена, когато е била основана Тива.

ПЕРСЕЙ, СМЪРТТА, ОБРАЗЪТ

РАЖДАНЕТО НА ПЕРСЕЙ

Преди много години в хубавия град Аргос живеел един могъщ цар на име Акризий. Той имал брат близнак Прет; още преди да се родят, те се карали в утробата на майка си Аглая, биели се и влизали в разпавии, които щели да продължат през целия им живот. Едно от нещата, които си оспорвали, била властта над богатата долина на Арголида.

В крайна сметка единият се възцарява в Аргос, а другият, Прет, в Тиринт. И тъй, Акризий е цар на Аргос. Той е много огорчен, че си няма мъжка рожба. Както му е ред, царят отива да пита в Делфи дали ще има наследник и евентуално какво трябва да стори, за да го има. Според обичая оракулът не отговаря на въпроса му, а му съобщава, че внукът му, синът на дъщеря му, ще го убие.

Дъщеря му се казва Даная. Тя е много красива девойка и Акризий си я обича, но го обзема ужас при мисълта, че внукът му е орисан да го убие. Какво може да направи? Той вижда само един изход — да я затвори. Всъщност често съдбата на Даная ще бъде да е затворена. Акризий нарежда да построят, навярно в двора на двореца му, подземен бронзов затвор и заповядва на Даная да влезе в него заедно с една прислужничка; след това старателно ги заключва и двете. Обаче Зевс от небесните висини е забелязал Даная в разцвета на младостта и хубостта ѝ и се е влюбил в нея. Намираме се в епохата, когато разделянето на хората и боговете вече се е състояло. Макар и да са разделени, разстоянието все още не е толкова голямо, за да попречи на боговете от върха на Олимп, от блестящия етер, да хвърлят от време на време по някой поглед към красивите смъртни жени. Те виждат дъщерите на онази Пандора, която са изпратили при хората и пред която Епиметей така непредпазливо е отворил вратата. Те много харесват земните жени. Не че богините не са красиви, но боговете навярно намират в смъртните жени нещо, което богините не притежават. Може би това е крехкостта на красотата им или това, че не са безсмъртни и трябва да ги грабнеш в момента, когато са в разцвета на младостта и чара си.

Зевс се влюбва в Даная и никак не се притеснява от това, че баща ѝ я затваря в подземния бронзов затвор. Под формата на златен дъжд той слиза и се настанява при нея; освен ако, след като вече е вътре, не е облякъл божествената си личност с човешки образ. Зевс се люби с Даная в най-дълбока тайна. Даная чака дете, момченце на име Персей. Това приключение остава в тайна до момента, в който Персей, жизнерадостно детенце, издава такова чуруликане, че един ден, когато Акризий минава през двора, чува странен шум в тъмницата, където е затворил дъщеря си. Царят иска да я види. Накарва ги да се качат, разпитва прислужничката и научава, че долу има едно момченце. Обзема го едновременно ужас и ярост при спомена за предсказанието от Делфи. Предположението му е, че прислужничката тайно е пуснала някого при Даная. Той разпитва дъщеря си: „Кой е бащата на това дете? — Зевс.“ Акризий изобщо не хваща вяра. Като начало той убива слугинята, която е станала дойка, принася я в жертва тъкмо на своя домашен олтар на Зевс. Но какво да стори с Даная и детето? Бащата не може да омърси ръцете си с кръвта на дъщеря си и внука си. И царят отново решава да ги затвори.

Той повиква един много сръчен и умел дърводелец, който изработва дървен сандък; в него поставят и двамата, Даная и Персей. Той поверява на боговете грижата да уредят случая, отървава се от тях, като вече не ги затваря в тъмница под земята, а като отваря целия морски простор за блуждаенето на дъщеря си и внука си, затворени в сандъка. И действително, сандъкът се носи по вълните, докато стига до един остров, малък и не особено богат, Серифос. Един рибар, но рибар от царско потекло, Диктис, го измъква на брега. Отваря го и вижда Даная и детето ѝ. Той също е привлечен от красотата на Даная; завежда младата жена и сина ѝ в дома си; приема ги така, сякаш са членове на семейството му. Той задържа Даная при себе си, като се държи почтително с нея, и възпитава Персей като собствен син. Диктис има брат на име Полидект, който е цар на Серифос. Малкият Персей порастава под покровителството на Диктис. Красотата на Даная жъне успехи; цар Полидект я вижда и на свой ред се влюбва в нея. Той желае на всяка цена да се ожени за нея или поне да я покори. Това не е лесна работа, защото Персей е вече почти мъж и бди над майка си. Диктис също я защитава и Полидект се чуди какво да предприеме. Намира следното средство: ще вдигне голям пир, на който ще покани

всички младежи от областта. Всеки ще трябва да донесе дар или вноска за гощавката.

НА ЛОВ ЗА ГОРГОНИТЕ

На трапезата председателства цар Полидект. Предлог за пиршеството е престореното му намерение да се ожени за Хиподамия. За да може да се ожени за Хиподамия, той трябва да представи пред тези, които отговарят за момичето, луксозни и скъпоценни дарове. Там е цялата младеж на Серифос, Персей, разбира се, също присъства. По време на гощавката всички се надпреварват в щедрост и благородство. Царят иска да му докарват преди всичко коне. Хиподамия е луда по конните спортове млада дама; ако ѝ подарят цяла конюшня, сърцето ѝ ще се трогне. Как ще постъпи Персей, за да впечатли и връстниците си, и царя? Той заявява, че ще донесе не кобила, а всичко, каквото царят пожелае, например главата на Горгоната. Той казва това без много да му мисли. На следващия ден всички донасят на царя обещаните дарове; Персей се явява с празни ръце и обявява, че също ще докара кобила, но царят му казва: „Не, ти ще ми донесеш главата на Горгоната.“ Вече няма начин да се отметне: ако се откаже от думата си, ще загуби авторитет. Не може да става и дума да не сдържи обещанията си, дори самохвалствата си. Така Персей се оказва принуден да донесе главата на Горгоната. Да не забравяме, че той е син на Зевс; той може да разчита на симпатията и подкрепата на някои божества, в частност Атина и Хермес, умни, хитри, изобретателни богове, които ще се погрижат обещаното да бъде изпълнено. И тъй, Атина и Хермес помагат на младежа, за да извърши предприятия подвиг. Те му обясняват положението: за да успее да стигне Горгоните, той трябва преди всичко да знае къде живеят. Обаче никой не знае къде са.

Те са ужасни чудовища, три сестри, тройка страховити, смъртоносни същества, две от които са безсмъртни и само едната, на име Медуза, е смъртна. Той трябва да донесе точно главата на Медуза.

И така, задачата е да открие Горгоните, да разпознае коя от тях е Медуза и да ѝ отреже главата. Не е лесна работа. Първо трябва да разбере къде да ги търси и за целта Персей ще трябва да премине през поредица изпитания с помощта на двамата си покровители. Първото

изпитание се състои в това да открие и да се справи с трите сестри на Горгоните, Граите, които, както и последните, са дъщери на две особено опасни чудовища, Форкин и Кето, две грамадни като китове морски чудовища. Граите живеят не толкова далеч като сестрите си. А Горгоните обитават отвъд Океана, извън пределите на света при портите на Нощта, а пък Граите са в пределите на света. Граите, *Graiai*, образуват тройка. Както и Горгоните, те са млади момичета, но са родени като старици. Те са стари девойки, млади старици. Целите са сбръчкани, с пожълтели кожи, както когато се остави мляко да престои дълго, върху него изведнъж се образува ципа, която се нарича *graus*, сбръчканата кожа на млякото. Върху телата на тези божествени млади момичета има не бяла кожа, а ужасът на старешка повяхнала кожа, цялата сбръчкана. Те имат и друга характерна черта: още една причина да образуват сплотена тройка е това, че имат само едно око и един зъб за трите. Така сякаш са само едно същество.

Едно единствено око, един единствен зъб: човек може да си каже, че това никак не е достатъчно, че те са много оцетени. Обаче не е съвсем така. Защото, тъй както си имат само едно око, те си го подават една на друга непрестанно, така че това постоянно отворено око е непрекъснато нащрек. Може да имат само един зъб, но тези млади старици с този минаващ от ръка на ръка зъб биха могли да разкъсат всякакво същество, като се започне от Персей.

Така че, подобно на играта „фюре“, на която играех като малък, Персей трябва да бъде по-зорък от трите девойкистарици, които си имат само едно око, но такова, което не пропуска почти нищо. Трябва да улучи мига, в който окото не е в ръцете на никоя от трите. Те си го подават една на друга постоянно, за да може то да е все будно. Между момента, в който едната го подава, и момента, в който другата го взема, има кратък промеждутък от време, малка пролука в непрекъснатостта на времето, в която Персей трябва да се вклини и да грабне окото. В играта „фюре“ се използва въженце, по което се плъзга пръстен, играчите си слагат ръцете на въженцето и си предават пръстена от ръка на ръка, като го крият. Играчът в средата на кръга трябва да познае къде се намира пръстенът. Ако познае, печели; ако улови ръка, в която няма нищо, губи и получава наказание.

Персей не греши. Той вижда мига, в който окото може да бъде хванато, и го грабва. Завладява също и зъба. Граите се оказват в ужасно

състояние, крещят от бяс и болка. Те са слепи и беззъби. Макар и да са безсмъртни, те са напълно безсилни. Принудени да умоляват Персей да им върне окото и зъба, те са готови да му дадат всичко в замяна. Единственото нещо, което той иска от тях, е да му посочат мястото, където живеят девойките, наречени нимфи, *Nymphai*, и пътя, по който да стигне дотам.

Думата *numphe* означава момента, в който момата става за женене; тя е излязла от детството и е готова за брак, без още да е напълно жена. Нимфите също са три. За разлика от Граите, които засичат и изяждат човека с единствените си око и зъб, *Nymphai* са много услужливи и любезни. Щом Персей им поисква това, от което има нужда, те му го дават. Посочват му мястото, където се крият Горгоните, и му подаряват вълшебни предмети, които ще му помогнат да направи невъзможното — да излезе срещу погледа на Медуза и да убие единствената смъртна сред Горгоните. Нимфите му подаряват крилати сандали, същите като на Хермес, не за да ходи прозаично по земята, а да лети на пълна скорост като мисълта, като орела на Зевс, и да прекоси пространството от юг на север без никакво затруднение. Подвижност преди всичко.

Освен това нимфите му дават калпака на Хадес, скроен от куча кожа, с който се покриват главите на мъртвите. Наистина благодарение на шапката на Хадес мъртвите стават безлики, невидими. Този калпак представлява статута на мъртвите, но дава възможност и на жив човек, който разполага с него, да стане невидим като привидение. Той може да вижда, без да го виждат.

Подвижност, невидимост. Те му правят и още един подарък, а именно *kybissis*, торба, в каквато ловците слагат убития дивеч. В тази торба Персей ще сложи главата на Медуза, за да са скрити очите ѝ, сякаш че клепки се спускат над унищожителните очи на Горгоната. Към всичко това Хермес прибавя и личен подарък, *harpe*, извит сърп, с който може да се пререже и най-твърдият предмет. Тъкмо с помощта на *harpe* Кронос е скопил Уран.

И така, Персей е оборудван от глава до пети: на краката сандалите, на главата шапка невидимка, *kybissis* на гръб, сърп в ръката. Той полита към трите Горгони.

Кои са трите Горгони? Те са същества, чието естество съдържа напълно противоречиви черти; чудовищни твари. Чудовищността е в

това да проявяват едновременно черти, които са несъвместими една с друга. Отчасти са безсмъртни, това се отнася за две от сестрите, а третата е смъртна. Те са жени, но главите им са настръхнали от ужасяващи змии с диви погледи; те носят на раменете си огромни златни криле, с които могат да летят като птици, а ръцете им са от бронз. Ние знаем малко повече за главата, тази тъй необикновена глава. Тя е едновременно женска и мъжка, ужасна, но също така се говори понякога за красивата Медуза, за красивите Горгони. На изображенията им се вижда, че имат брада. Но тези брадати лица не са напълно човешки, защото същевременно имат животински зъби, дълги глигански глиги, които стърчат от устата им, изкривени в гримаса, с изплезени езици. От тези сгърчени уста излиза нещо като ужасяващ вой, като кънтене на ударен бронзов предмет, който смразява човек от ужас.

И най-вече очите. Очите им са такива, че който си размени поглед с тях, тутакси се превръща в камък. Това, от което е направен живият човек: подвижността, гъвкавостта, топлината, мекотата на тялото — всичко това става на камък. Човек среща не само смъртта, но метаморфоза, която го праща от животинския свят в света на камъните, т.е. в това, което е най-противоположно на човешката природа. Няма начин да се избегне вкаменяването. Та трудността за Персей ще се състои в това от една страна добре да различи тази от трите Горгони, на която може да отсече главата, а от друга нито за миг да не кръстоса поглед с погледа на нито една от трите. Най-вече ще трябва да отсече главата на Медуза, без да се окаже лице в лице с нея, без да попадне в зрителното ѝ поле. В историята на Персей погледът играе съществена роля: в случая с Граите трябваше просто да има по-бърз поглед от чудовищата. Но когато някой погледне Горгоната, когато срещне погледа на Медуза, независимо дали е бърз или бавен, това, което ще види отразено в очите на чудовището, е самият той, превърнат в камък, самият той, станал лице на Хадес, лице на мъртвец, сяпо, без поглед.

Персей никога нямаше да се справи, ако Атина не беше го подкрепила със съветите си и не беше му оказала голяма помощ. Тя му казва, че трябва да се доближи отвисоко, да улучи момент, когато двете безсмъртни Горгони спят или са си затворили очите. А пък на Медуза трябва да отсече главата, без да попада под погледа ѝ. За целта е нужно, докато размахва *harpe*, сам той да си извърне главата на друга

страна. Но ако гледа така настрани, как да съумее да ѝ отсече главата? Без да гледа, той не може да знае къде е главата и има риск да отсече ръка или някаква друга част от тялото на Медуза. Затова, както беше и с Граите, той трябва едновременно да знае точно на кое място да нанесе удара, да си осигури точен, безпогрешен поглед, и същевременно да не вижда върху целта си намиращото се там вкаменяващо око.

Парадоксът е пълен. Проблемът е разрешен от Атина, която успява да намести срещу Горгоната хубавия си лъскав щит, тъй че Персей, без да срещне погледа на Медуза, вижда ясно отражението ѝ върху огледалната повърхност на щита и успява да се прицели добре и да пререже шията така, като че ли я гледа нея самата. Той отсича главата, грабва я и я слага в *kybissi*, затваря я и дим да го няма.

Другите две Горгони се събуждат от вика на Медуза. С пронизителни писъци, каквито те могат да издават, Горгоните се спускат по петите на Персей. Той може да лети, както и те, но има пред тях предимството да е невидим. Те се опитват да го настигнат, той им се изплъзва, те са бесни.

КРАСОТАТА НА АНДРОМЕДА

Персей пристига при източните брегове на Средиземно море, в Етиопия. Тъй както си лети във въздуха, той забелязва една много хубава девойка, прикована за скала, с нозе, омивани от морските вълни. Тази гледка го развълнува. Младата дама се казва Андромеда. Тя е поставена в това жалко положение от баща си Кефей. В царството на последния има непрестанни бедствия. Съобщават на царя и народа му, че единственият начин да сложи край на бедите е да поднесе Андромеда на едно морско чудовище, едно от онези същества, свързани с морето, с вълните, които могат да залее цялата страна; да я остави там, за да дойде то да си я вземе и да прави с нея каквото си иска: да я изяде или да се съвкупи с нея.

Нещастницата стене, жалбите ѝ достигат до Персей горе във въздуха; той я чува и я вижда. Сърцето му е примамено от красотата на Андромеда. Той отива да намери Кефей и разбира от него какво е станало. Персей обещава да освободи дъщеря му, ако царят му я даде за жена. Бащата се съгласява, мислейки, че при всяко положение младежът няма да успее да се справи. Персей се връща на мястото, където на скалата сред вълните е завързана Андромеда. Чудовището се спуска към нея, огромно, застрашително и привидно непобедимо. Какво може да направи Персей? С разтворена паст, с опашка, шибеща вълните, чудовището заплашително доближава Андромеда. Във въздуха Персей заема такова място между слънцето и морето, че сянката му да се окаже на повърхността на водата точно пред чудовището. Сянката върху огледалото на водата е както отражението на Медуза върху щита на Атина. Персей не е забравил урока, получен от богинята. Като вижда пред себе си тази движеща се сянка, чудовището си въобразява, че това е съществото, което го заплашва. То се втурва върху отражението и в този миг Персей връхлита отгоре му от небето и го убива.

Персей убива чудовището, след това освобождава Андромеда. Сяда с нея на брега на морето и там може би допуска една грешка. Там, на скалите, Андромеда не е на себе си от вълнение, опитва се да

се съвземе към живота и надеждата. За да ѝ даде кураж, за да има повече свобода в движенията си, Персей оставя главата на Медуза на пясъка, тъй че очите ѝ мъничко се подават от ръба на торбата. Погледът на Медуза се плъзга по повърхността на морето; водораслите, които плуват там, гъвкави, подвижни и живи, се сковават, вкаменяват се, превръщат се в кървави корали. Ето защо в морето има вкаменени водорасли: погледът на Медуза ги е превърнал в камък сред вълните.

След това Персей отвежда Андромеда със себе си. Взема си добре затворената торба и пристига на Серифос, където го чака майка му. Диктис също го чака. Двамата са потърсили убежище в един храм, за да се спасят от Полидект. Тогава Персей решава да си отмъсти на злия цар. Известява го, че се е върнал и му носи обещания дар; ще му го връчи на един голям пир. Всички младежи и мъже на Серифос са събрани в голямата зала. Те пият, ядат, празнуват. Пристига Персей. Отваря вратата, поздравяват го, влиза, Полидект се чуди какво ще стане по-нататък.

Докато всички гости са седнали или възлегнали, Персей стои прав. Изважда от торбата главата на Медуза, издига я високо в ръка, като извърща поглед на другата страна, към вратата. Всички пируващи са вкаменени на място в позите, които са заели. Някои пият, други говорят и остават с отворени уста, с очи към влезлия Персей, Полидект е в поза на изненада. Така всички участници в пира са превърнати в картина, в скулптура. Те стават неми и слепи образи, отражения на това, което са представлявали като живи. Тогава Персей прибира главата с вкаменяващите очи в торбата си. В този момент можем да кажем, че донякъде той е приключил с историята с Медуза.

Остава дядото Акризий. Персей знае, че Акризий е постъпил спрямо него така, както е постъпил, защото е мислел, че внукът му ще го убие. Идва му на ум да се опита да се помири с дядо си. И така, той заминава с Андромеда, Даная и Диктис за Аргос, където Акризий, известен, че Персей е пораснал, извършил е подвизи и сега пътува за Аргос, ни жив, ни умрял от страх, заминава за един съседен град, където се провеждат игри.

Когато Персей пристига в Аргос, му съобщават, че Акризий е заминал на друго място, за да вземе участие в игри. В частност има състезание по хвърляне на диск. Поканват на него младия Персей,

който е красив, строен и в разцвета на силите си. Той взема диска си и го хвърля. По случайност този диск пада върху крака на Акризий и го ранява смъртоносно. След смъртта на царя Персей се колебае дали да се възкачи на трона на Аргос, който му се пада по право. Да наследи царя, чиято смърт е причинил, му се струва нередно. Той намира някакво семейно помирение чрез замяна. Тъй като братът на покойния, Прет, царува в Тиринт, той му предлага да заеме престола в Аргос. А пък Персей се възцарява на негово място в Тиринт.

Преди това той връща инструментите на победата си над Медуза на онези, които са му ги поверили. На Хермес той връща крилатите сандали заедно с *harpe*, торбата, калпака на Хадес, за да се завърнат отвъд човешкия свят при законните си притежателки нимфите. А отсечената глава на чудовището поднася в дар на Атина, която я поставя в средата на бойното си въоръжение. Когато се покаже на бойното поле, *Gorgoneion* на богинята сковава врага на място, вледенен от ужас, и го изпраща под формата на призрак, двойник, *eidolon*, в страната на сенките, в Хадес.

След като отново става обикновен смъртен, героят, чийто подвиг го е направил задълго „господар на смъртта“, един ден също ще напусне живота, както всеки друг. Но за да възвеличи младежа, който е дръзнал да нападне Горгоната с вкаменяващия поглед, Зевс издига Персей на небето и го разполага там под вид на съзвездие, носещо името му, и което очертава с видими за всеки светли точки върху нощния свод фигурата му за вечни времена.

РЕЧНИК

Автолик — Син на Хермес. Лъжец, крадец, дядо на Одисей.

Автоноя — Една от дъщерите на Кадъм. Съпруга на Аристей, майка на Актеон, който бива разкъсан от собствените си кучета.

Агава — Дъщеря на Кадъм, майка на Пентей.

Агамемнон — Цар на Аргос. Ръководи гърците по време на Троянската война, после на свой ред е убит от жена си Клитемнестра.

Агенор — Цар на Тир или Сидон. Баща на Европа.

Аглая — Една от Харитите.

Адраст — Цар на Аргос, тъст на Полиник, един от синовете на Едип, изгонен от Тива от брат си. Води похода на Седемте срещу Тива.

Айтер — Или Етер (Ефир). Син на Нощта. Олицетворява чистата и неизменна небесна светлина.

Акризий — Баща на Даная, цар на Аргос. Убит от внука си Персей, победителя на Медуза, след завръщането му.

Александър — Друго име на Парис, син на Приам, изкусил Елена.

Алкиной — Цар на феаките, съпруг на Арета, баща на Навзикая. Оказва гостоприемство на Одисей и го връща в Ита-ка с един от корабите си.

Амфиарай — Гадател на Аргос. Съпруг на Ерифила. Намесва се в започването на похода на Седемте срещу Тива, в който намира смъртта си.

Амфион — Син на Зевс и Антиопа. Брат на Зет. Убива Лик, който се е настанил на трона в Тива, и заема мястото му заедно с брат си.

Амфитрита — Нереида, съпруга на Посейдон.

Андромеда — Дъщеря на царя на етиопците Кефей, който, за да укроти гнева на Посейдон, я поднася на едно морско чудовище, прикована на една скала. Спасена от Персей.

Антигон — Дъщеря на Едип. Придружава слепия си баща в изгнание.

Антиной — Един от женихите на Пенелопа.

Анхиз — Троянец. Има връзка с Афродита на планината Ида. Баща на Еней.

Арг — Един от тримата циклопи, син на Уран и Гея.

Аргос — Име на кучето на Одисей, дадено му може би в чест на героя Аргос. Нищо не убягва от погледа му, то забелязва всичко.

Арес — Бог на войната, на смъртоносните битки.

Артемид — Дъщеря на Зевс и Лето (Латона), сестра на Аполон. Богиня ловджийка, която заедно с олимпийските богове се бори срещу титаните.

Атамант — Беотийски цар. Оженва се във втори брак за Ино, дъщерята на Кадъм.

Атина — Дъщеря на Зевс и Метида. Ражда се в пълно въоръжение от черепа на Зевс. Богиня на войната и интелигентността. Състезава се с Хера и Афродита пред съда на Парис.

Атлант — Син на Япет, брат на Прометей. Зевс го осъжда да крепи на гърба си небесния свод.

Афродита — Богиня на любовта, изкусяването и красотата, родена от морската пяна и семето на скопения Уран. Получава от Парис наградата за най-красивата от богините.

Ахил — Син на Тетида и Пелей. Най-великият герой на Троянската война. Предпочита нетленната слава на гибелта в разцвета на младостта пред дългия и спокоен, но безславен живот.

Балий — Един от конете на Ахил, безсмъртен и говорещ.

Белерофонт — Коринтски герой, победил Химерата с помощта на коня Пегас.

Биа (Сила) — Дъщеря на Стикс. Олицетворява грубата сила, която притежава владетелят.

Борей — Северен вятър.

Бриарей — Един от тримата Сторъки, братя на Циклопите и на титаните, деца на Уран и Гея.

Бронт — Един от тримата Циклопи, син на Уран и Гея.

Гея — Име, давано на земята в качеството ѝ на богиня.

Гиганти — Произлезли от капките кръв на Уран, паднали на земята. Олицетворяват войната и битките.

Гий — Един от тримата Сторъки.

Горгони — Три чудовища, носещи смърт в очите си. Само една от тях е смъртна: Медуза, на която Персей отсича главата.

Граи — Три стари девойки, споделящи единствено око и единствен зъб. Персей успява да им грабне окото и зъба.

Даная — Дъщеря на Акризий, майка на Персей от връзката ѝ със Зевс, който идва при нея в подземното помещение, където я е заключил баща ѝ.

Деифоб — Син на Приам и Хекуба. Брат на Хектор. Играе важна роля в преговорите между гърци и троянци. Убит от Менелай при превземането на града.

Диктис — Брат на царя на Серифос Полидект. Прибира и закриля Даная и Персей, изгонени от Акризий, техния баща и дядо.

Дионис — Син на Зевс и Семела. Завръща се в родното си място Тива, за да накара да признаят култа му там.

Диоскури — Кастор и Полидевк, двама сина близнаци на Зевс и Леда, съпругата на Тиндарей. Те са братя на Елена и Клитемнестра.

Евмей — Свинар на Одисей, който му остава предан.

Евриклея — Дойка на Одисей, една от първите, които го разпознават; познава го по белега над коляното, докато му мие краката.

Еврилох — Спътник и роднина на Одисей. Инициативите и съветите му не са от най-добрите.

Европа — Дъщеря на Агенор, царя на Тир или на Сидон. Отвлечена от превърнатия в бик Зевс и отнесена на Крит.

Египан — Помага на Хермес да отнеме жилите на Зевс от Тифон.

Егист — Син на Тиест, враг на Атридите. Успява да съблазни Клитемнестра и да убие с нейна помощ Агамемнон при завръщането му от Троя.

Едип — Син на Лай и Йокаста. Подхвърлен при раждането си заради предсказание, твърдящо, че ще убие баща си и ще спи с майка си. Кое то той и прави, но без да иска и без да знае.

Еней — Син на Анхиз и Афродита. Бие се на страната на троянците. При падането на града успява да се измъкне, носейки на гръб стария си баща, преди да замине за Южна Италия.

Еол — Господар на ветровете. Оказва гостоприемство на

Одисей и му дава мях, пълен с всички ветрове, за да му помогне да отпътува направо към Итака.

Еос — Зората. Тази богиня се влюбва в Титон и успява да измоли Зевс да даде на любимия ѝ безсмъртие.

Епиметей — Брат на Прометей и негова противоположност. Вместо да знае нещата предварително, той ги разбира прекалено късно. Приема в дома си Пандора за съпруга.

Ереб — Син на Хаос. Олицетворява мрака.

Еринии — Богини отмъстителки, произлезли от капналите на земята капки кръв на Уран.

Ерифила — Съпруга на Амфиарай. Полинник ѝ подарява огърлицата на Хармония и я накарва да действа в полза на войната срещу Тива, където царува Етеокъл.

Ерос — Любов. 1. Стариет Ерос: първично божество при възникването на света. 2. Ерос, син на Афродита: управлява сексуалната близост и съвкуплението.

Етеокъл — Син на Едип. Съперник на брат си Полинник, на когото отказва да сподели царската власт в Тива след заминаването на баща им.

Ехидна — Чудовище, полузмия, полужена. Тя се съвкупява с Тифон и ражда цяла поредица чудовища.

Ехион — Един от петимата Спарти, съпруг на Агава, баща на Пентей.

Зевс — Олимпиец, господар на боговете, победител на титаните и на чудовищата, заплашващи космическия ред, който той е установил в качеството си на владетел на света.

Зет — Син на Зевс и Антиопа. Заедно с брат си Амфион убива Лик, за да отмъсти за майка си, жертва на лошо отношение от страна на Лик и съпругата му; след това заема престола на Тива.

Зефир — Лек и равномерен вятър.

Идас — Брат на Линкей, братовчед на Диоскурите, срещу които Идас и Линкей се борят. При сблъсъка Идас убива Кастор и ранява Полидевк. За да помогне на сина си, Зевс убива Идас с мълнията си.

Идомений — Вожд на критската войска в Троянската война. Фигурира сред претендентите за ръката на Елена.

Ино — Дъщеря на Кадъм и Хармония, леля на Дионис. Омъжва се за Атамант и го убеждава да вземат малкия Дионис. Хера в пристъп на ревност им внушава безумие. Ино се хвърля в морето и се превръща в nereидата Левкотея.

Исмар — Тракийски град в страната на киконите. Одисей го покорява на път за дома, после е изгонен от селяните от околностите му.

Исмена — Дъщеря на Едип, сестра на Антигона.

Йокаста — Съпруга на Лай и майка на Едип, с когото после живее, без да знае, че ѝ е син.

Кадъм — Син на Агенор, царя на Сидон. Заминава заедно с майка си Телефаса да търси сестра си Европа. Съпруг на Хармония. Основател и първи цар на Тива.

Калидон — Област в Етолия на север от Коринтския залив.

Кастор — Единият от Диоскурите, синове на Зевс и Леда. За разлика от брат си Полидевк е смъртен; конник, познавач на военното и конното изкуство.

Кентаври — Същества с човешки глава и торс, на които останалата част на тялото е конска. Живеят дивашки начин на живот в горите и планините, но могат да се заемат с възпитанието на младежите.

Кери — Дъщери на Нощта, сили на смъртта и бедствията.

Кето — Морско чудовище, дъщеря на Понт и Гея, майка на Граите и Горгоните.

Кефей — Цар на Етиопия. Баща на Андромеда.

Кикони — Тракийско племе, съюзници на троянците. На връщане от войната Одисей спира при тях, разграбва града им Исмар, но след това гърците са нападнати от всички страни и принудени да избягат в морето.

Киликс — Син на Агенор, царя на Сидон. Брат на Кадъм. Той също заминава да търси сестра си Европа.

Кимерийци — Народ, обитаващ близо до вратите на Хадес, в област, където не грее слънце.

Кирка — Вълшебница, дъщеря на Слънцето, живее на остров Еея. Превръща спътниците на Одисей в свине. Героят я побеждава, тя

му се отдава; дълго време живеят заедно.

Клитемнестра — Дъщеря на Зевс и Леда, сестра на Елена, съпруга на Агамемнон, на когото изневерява с Егист и когото убива след завръщането му от Троя.

Кот — Един от Сторъките.

Кратос — Власт. Син на Стикс. Олицетворява властта, която владетелят упражнява.

Креон — Брат на Йокаста. Държи царската власт в Тива след смъртта на Лай и преди идването на Едип.

Кронос — Най-младият от титаните, пръв господар на света.

Ксант — Кон на Ахил. Безсмъртен и при необходимост говорещ.

Лабдак — Внук ѝа Кадъм, а по майчина линия — на Спарта Хтоний. Баща на Лай, дядо на Едип.

Лабдакиди — Родът на Лабдак, срещу който Пелопс произнася проклятие.

Лаерт — Баща на Одисей.

Лай — Син на Лабдак, баща на Едип. Царува в Тива и е съпруг на Йокаста. Убит от сина си при среща, по време на която се скарват, без да се разпознаят.

Левкотей — Име, дадено на Ино след превръщането ѝ в морско добронамерено и спасително божество.

Леда — Дъщеря на Тестий, царя на Етолия. Омъжва се за Тиндарей. Зевс има връзка с нея под формата на лебед. Лестригони Великани човекоядци.

Лик — Брат на Никтей, син на Спарта Хтоний.

Ликург — Цар на Тракия. Преследва младия Дионис и го принуждава да се хвърли в морето, за да избяга.

Лимос — Персонификация на глада.

Линкей — Брат на Идас. Известен с проникателното си зрение. Убит от Полидевк по време на битката, която водят с брат си срещу братовчедите си Диоскурите.

Лотофаги — Народ, който се храни с лотос, храната на забравата.

Марон — Жрец на Аполон в Исмар. Пощаден от Одисей при превземането на този град. Подарява на героя удивително вино.

Медя — Дъщеря на царя на Колхида Еет. Внучка на Слънцето, племенница на Кирка. Магьосница.

Медуза — Тази от трите Горгони, която е смъртна и на която Персей отсича главата.

Меконa — Равнина близо до Коринт, изключително плодородна.

Мелии — Или Мелиади. Родени от капките кръв на Уран, капнали на земята. Нимфи на ясените, възплаващи войнствен дух.

Менелай — Брат на Агамемнон. Съпруг на Елена.

Метида — Първата съпруг на Зевс, майка на Атина. Олицетворява хитроумието.

Минос — Цар на Крит. Съдия в подземния свят.

Мойри — Три богини. Представяват съдбите, отредения на всекиго късмет.

Музи — Богини певици. Те са деветте дъщери на Зевс и Мнемозина, Паметта.

Навзикая — Дъщеря на царя и царицата на феаките. Среца Одисей, дава му съвети и указания, за да получи гостоприемство от родителите ѝ. Смята, че е много подходящ за съпруг.

Немезида — Богиня отмъстителка. Дъщеря на Нощта. Зевс я обладава въпреки волята ѝ; тя е във вид на гъска, той — на лебед. Тя снася яйце, което Леда получава като дар.

Нереиди — Петдесетте дъщери на Нерей, бога на морето, и Дори-да, дъщеря на Океан. Живеят в двореца на баща си на дъното на морето, но понякога се показват и играят сред вълните.

Нерей — Син на Гея и Понт. Наричат го „морския старец“. С Дорида, една от дъщерите на Океан, създава петдесетте Нереиди.

Нестор — Най-старият от гръцката войска в Троянската война. Проявява бърза мъдрост и на драго сърце и с носталгия си припомня старите си подвизи.

Никтеида Дъщеря на Хтоний, единия от Спартите. Съпруга на Полидор, майка на Лабдак.

Никтей — Син на Хтоний, единия от Спартите. Брат на Лик.

Нимфи — Дъщери на Зевс, богини девойки, душите на извори, реки, гори и поля.

Нот — Южен вятър, топъл и влажен.

Нюкс — Нощта, дъщеря на Хаос.

Одисей — Цар на Итака.

Океан — Един от титаните. Пръстенообразна река, обтичаща света.

Олимп — Планина, чийто връх обитават олимпийските богове.

Омир — Автор на „Илиада“ и „Одисея“.

Отрий — Планина, на която се оттеглят титаните, за да се сразят с олимпийците.

Пан — Бог на пастирите и стадата, син на Хермес.

Пандора — Първата жена, поднесена от олимпийските богове на Епиметей, който приема този дар въпреки предупрежденията на брат си Прометей.

Парис — Най-младият син на Приам и Хекуба, наречен още Александър. Подхвърлен при раждането си, после отново приет от родителите си. Отвлича Елена и я прави своя съпруга.

Пегас — Божествен кон, който изскача от прерязаната шия на Медуза и се спуска чак до Олимп. Носи мълнията на Зевс.

Пелей — Цар на Фтия, жени се за Тетида, баща на Ахил.

Пелион — Планина в Тесалия, където се вдига сватбата на Пелей и Тетида и където Хирон се заема с героичното възпитание на Ахил.

Пелопс — Син на Тантал, съпруг на Хиподамия. Баща на Хризип, който се самоубива, за да се отърве от преследването на Лай. Пелопс отправя проклятие срещу Лабдакидите.

Пелор — Един от Спартите.

Пенелопа Съпруга на Одисей, майка на Телемах. Въпреки нахалството и настоятелността на женихите предано очаква завръщането на съпруга си.

Пентей — Внук на Кадъм по майка си Агава и син на Ехион, един от Спартите. Противопоставя се на Дионис при завръщането на последния в Тива.

Перибей — Съпруга на Полиб, царя на Коринт. С мъжа си тя приема като собствен син подхвърления от родителите си Едип.

Персей — Син на Зевс и Даная. Изхвърлен заедно с майка си от дядо си Акризий, достигнал до бреговете на Серифос, той трябва да донесе на царя на острова главата на Медуза.

Полиб — Цар на Коринт, неистински баща на Едип.

Полидевк — Единият от Диоскурите, брат на Кастор. Майстор в бокса. Роден е безсмъртен и решава да сподели безсмъртието си с брат си.

Полидект — Цар на Серифос. Влюбен в Даная. Изпраща Персей да донесе главата на Медуза.

Полидор — Син на Кадъм и Хармония. Съпруг на Никтеида, дъщерята на единия от Спартите Хтоний, и баща на Лабдак.

Полиник — Син на Едип, брат на Етеокъл. Съперничеството между двамата братя довежда до сблъсък и до гибелта на двамата.

Полифем — Циклоп, син на Посейдон. Измамен и ослепен от Одисей, той си отмъщава, като изпраща подир героя действено проклятие.

Понт — Обожественото море, родено от Гея.

Посейдон — Олимпийски бог, брат на Зевс. При деленето получава господството над морето.

Прет — Брат близник и съперник на Акризий. Царува в Тиринт.

Приам — Цар на Троя, съпруг на Хекуба, баща на Хектор.

Прометей — Син на Япет. Благодетел на хората, в конфликт със Зевс.

Протей — Морски бог, притежаващ способността да се превъплъщава в различни форми и пророчески дар.

Радамант — Син на Зевс и Европа. Брат на Минос, цар на Крит. Поради мъдростта си в Хадес е определен да съди мъртвите.

Рея — Титанида, дъщеря на Уран и Гея, сестра и съпруга на Кронос.

Сатири — Полухора, полуживотни: горната част е човешка, а долната било на кон, било на козел. Итифалически. Участват в свитата на Дионис.

Семела — Дъщеря на Кадъм и Хармония. Обичана от Зевс. Изпепелена от блясъка на божествения си любовник, когато е бременна с Дионис.

Стероп — Един от тримата циклопи, син на Уран и Гея.

Стикс — Най-голямата дъщеря на Океан, олицетворява подземна река с гибелни свойства.

Сфинкс — Женско чудовище, с глава и торс на жена, останалата част от тялото на лъв, с криле. Убива онези, които не могат да отгатнат гатанката, на която Едип открива отговора.

Сцила — Чудовище, дебнещо и разкъсващо екипажите на корабите, които преминават близо до него.

Тал — Пазач на Крит с металическо тяло.

Тартар — Подземен мрачен свят, където са затворени победените богове и мъртвите.

Тас — Син на Агенор, брат на Кадъм.

Тезей — Атически герой. Майка му е Етра; човешкият му баща е Егей, а божественият му баща е Посейдон. Цар на Атина.

Телемах — Син на Одисей и Пенелопа.

Телефаса — Съпруга на Агенор, майка на Кадъм и братята му, а също и на Европа, която тя тръгва да търси заедно със синовете си.

Тестий — Баща на Леда.

Тетида — Една от Нереидите, съпруга на Пелей, майка на Ахил.

Тиндарей — Баща на Диоскурите, на Елена и Клитемнестра.

Тирезий — Прорицател, вдъхновен от Аполон. Влиза в конфликт с Едип, тъй като единствен той го познава, след като героят се завръща в родния си град.

Титан — Дете на Уран и Гея. Бог от първото поколение, борил се срещу Олимпийците за световното господство.

Титон — Брат на Приам. Еос се влюбва в него заради красотата му. Отвлеча го и поисква за него безсмъртие.

Тифон — Или Тифей. Чудовище, син на Гея и Тартар, бори се със Зевс, който успява да го победи.

Удей — Един от петимата Спарти.

Уран — Обожественото Небе, родено от Гея.

Феаки — Мореплавателски народ. В края на пътуването на Одисей му помагат да премине от отвъдния свят към човешкия свят и го оставят спящ на един плаж на Итака.

Феникс — Един от синовете на Агенор, заминал с братята си да търси отвлечената от Зевс Европа.

Филетий — Пастир, задължен да пасе говедата на Одисей; останал предан на господаря си.

Форкин — Син на Гея и Понт. От връзката си с Кето създава трите Граи.

Хаос — Или Зев. Първична стихия, от която произхожда светът.

Харибда — Морско чудовище, което от скалата си поглъща всички минаващи наблизо кораби.

Хармония — Дъщеря на Арес и Афродита. Съпруга на Кадъм.

Харпии — Чудовища с птичи тела и женски глави. Нападат хора, отвличат ги без да оставят следа.

Хезиод — Беотийски поет, автор на епическите поеми „Теогония“ и „Дела и дни“.

Хеката — Дъщеря на титаните; тази богиня на Луната, която е особено почитана от Зевс.

Хекатонхейри — Или Сторъки. Три деца на Уран и Гея: Кот, Бриарей и Гий. Великани с по петдесет глави и по сто ръце, с непобедима сила.

Хекуба — Съпруга на Приам, царя на Троя. Майка на Хектор.

Хелиос — Бог на Слънцето.

Хемера — Дъщеря на Нощта. Олицетворява дневната светлина.

Хера — Съпруга на Зевс.

Херакъл — Героят с дванайсетте подвига. Човешките му родители са Амфитрион и Алкмена, произхождащи от Персей. Истинският му баща е Зевс.

Хермес — Син на Зевс и на нимфата Мая, този млад бог вестител е свързан с движението, контактите, сделките, преходите, търговията. Свързва небето и земята, живите и мъртвите.

Хестия — Богиня на огнището. Тя е дете на Кронос, което той е глътнал първо, и се появява последна, когато Кронос ги повръща.

Хефест — Син на Зевс и Хера. Покровител на металообработването.

Химер — Персонификация на любовния копнеж.

Химера — Смесица от коза, лъв и змия. Огнедишаща. Произхожда от Тифон и Ехидна.

Хиперенор — Един от петимата Сиарти.

Хипнос — Персонификация на съня. Син на Нощта и Ереб, брат на Танатос, Смъртта.

Хиподамия — Дъщеря на Еномай, царя на Елида. Баща ѝ, за да даде ръката ѝ, искал от женихите да го победят в състезание с колесници, в което тя била наградата.

Хирон — Кентавър, много мъдър и благодетелен, живеещ на Пелион. Възпитател на много герои, в частност на Ахил.

Хори — Три дъщери на Зевс и Темида, сестри на Мойрите. Божества на годишните времена, чийто правилен ход те управляват.

Хризип — Син на Пелопс, царя на Коринт. Ухажван от Лай, гост на баща му, отвлечен от него насила; самоубива се.

Хтоний — Един от петимата Спарти, оцелели след битката, която започват Посетите, щом излизат от земята на Тива, от която са родени.

Цербер — Кучето на Хадес. Пази на входа в царството на мъртвите, за да не може никой жив да влезе и никой покойник да излезе.

Циклопи — Три деца на Уран и Гея с по едно изпепеляващо око наред челото: Бронт, Стероп и Арг.

Япет — Един от титаните. Баща на Прометей.

Издание:

Издательство „ЛИК“, 2001

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.